

**. ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кафедра психології

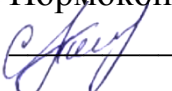
На правах рукопису

**ТОКАРЕВ ВЛАДИСЛАВ ОЛЕГОВИЧ
СПЕЦИФІКА ТА ПРИЧИНИ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ**

Спеціальність: 053 «Психологія»
(код) (назва спеціальності)
Освітня програма Психологія
(назва)
Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник: Пріснякова
Л.М., канд..психол. наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол засідання кафедри психології
№ 7 від 26.12.2024
Завідувач кафедри психології
 Людмила ПРИСНЯКОВА
Нормоконтроль
 Наталія СЕРГІЄНКО

Дніпро, 2025

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кафедра психології
Освітній ступінь магістр
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
психології
(назва кафедри)

Людмила ПРИСНЯКОВА

(підпис)

12.02.2024

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

ТОКАРЕВ В.О.

1. Тема роботи: «Специфіка та причини сучасного тероризму».
2. Науковий керівник роботи: Пріснякова Л.М., канд..психол.наук, доцент
Затверджені наказом вищого навчального закладу від « » 2024 року №
3. Строк подання роботи на кафедру: 15.02.2025
4. Мета кваліфікаційної роботи: конкретизація поняття «тероризм», розкриття специфіки сучасного тероризму, виявлення його причин, а також методів протидії та отримання кількісних показників прояву схильності до тероризму.
5. Завдання кваліфікаційної роботи
 - аналіз даної проблеми у контексті існуючих вітчизняних та зарубіжних теорій;
 - розкрити поняття «тероризм», «терор», складників тероризму (терористичний акт, терористична діяльність);
 - конкретизувати підходи до поняття «тероризм»;
 - підібрати методики для психодіагностики, які відповідають меті та гіпотезі дослідження;

провести емпіричне дослідження;

виробити основні напрямки попередження, методи та засоби, спрямовані на боротьбу з тероризмом та його проявами;

провести аналіз отриманих результатів і сформулювати висновки дослідження;

сформулювати висновки за результатом аналізу.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з\п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	Жовтень	виконано
2.	I Розділ	Листопад	виконано
3.	II Розділ	Грудень	виконано
4.	III Розділ	Січень	виконано
5.	Робота в цілому	Лютий	виконано

Науковий керівник _____

Пріснякова Л.М.

Здобувач вищої освіти _____

ТОКАРЕВ В.О.

Дата видачі завдання 26.09. 2024р.

АНОТАЦІЯ

У ХХІ столітті особливого звучання набула тема тероризму як одного з найнебезпечніших і важкопрогнозованих глобальних викликів суспільству. Останнім часом тероризм стає дедалі кривавішим, цинічнішим, жорстокішим та проявляється у різноманітних формах. Сьогодні вивчення феномену тероризму активізувалося як в країнах, що зазнали терористичних нападів, так і в державах, що усвідомлюють його потенційну небезпеку.

Тероризм відноситься до тих видів злочинного насильства, жертвами якого можуть стати невинні люди, кожен, хто не має ніякого відношення до конфлікту.

Серед найвідоміших зарубіжних дослідників, що аналізували тероризм як явище насильства необхідно назвати А. Бернгарда, Б. Ганора, У. Лакера, Дж. Поуста, А. Рубіна, Ч. Тіллі, П. Уїлкінсона, К. Хіршмана, Б. Хофмана та інших.

На даний час сформовано 6 основних підходів до вивчення феномену тероризму: системний, структурно-функціональний, політологічний, організаційний, фізіологічний та психологічний підходи. Основним напрямком у вивченні психології тероризму виступає системний підхід (Н. Вінер, У. Ешбі, Л. Берталанфі, А. А. Богданов, Г. Саймон), який дозволяє уявити методологічно об'єкт дослідження як цілісну безліч окремих елементів та сукупність взаємозв'язків між ними.

Об'єкт дослідження – тероризм як психолого-соціальне явище.

Предметом дослідження є: специфіка та причини сучасного тероризму.

Метою дослідження є: конкретизація поняття „тероризм”, розкриття специфіки сучасного тероризму, виявлення його причин, а також методів протидії та отримання кількісних показників прояву схильності до тероризму.

Гіпотезою дослідження є:

- припущення, що тероризм є показником історичного, національного розвитку суспільства;
- тероризм є проявом психологічних чинників розвитку особистості.

Завдання дослідження:

аналіз даної проблеми у контексті існуючих вітчизняних та зарубіжних теорій;

розкрити поняття «тероризм», «терор», складників тероризму (терористичний акт, терористична діяльність);

конкретизувати підходи до поняття «тероризм»;

підібрати методики для психодіагностики, які відповідають меті та гіпотезі дослідження;

провести емпіричне дослідження;

виробити основні напрямки попередження, методи та засоби, спрямовані на боротьбу з тероризмом та його проявами;

провести аналіз отриманих результатів і сформулювати висновки дослідження;

сформулювати висновки за результатом аналізу.

Методи і методики дослідження: у нашому дослідженні використовується 3 групи методів:

теоретичні методи (аналіз літературних джерел, синтез, узагальнення результатів психологічних досліджень);

емпіричні методи (спостереження та психодіагностика за допомогою стандартизованих методик, таких як: „Методика діагностики ступеня готовності-склонності к риску Шуберта (PSK)”, „Опросник „Исследование субъективного контроля” (разработанный Е.Ф. Бажиным и др. на основе шкалы локуса контроля Дж. Роттера)”, „Методика диагностики социально-психологической адаптации (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)”, „Характерологический опросник К.Леонгарда-Г.Шмишека ”, „16-ти факторный опросник Кэттелла” та анкета „Терроризм как форма криминального насилия”;

математико-статистичні методи (метод середніх значень, дисперсія та кореляційний аналіз).

Зважаючи на те, що тероризм є складним прогресуючим явищем, **методологічною основою дослідження** було застосування по відношенню до нього методу системного підходу.

Практична значущість полягає у тому, що отримані у дослідженні результати можуть використовуватися при психологічному та кримінально-правовому аналізі не тільки різних форм прояву тероризму, але і інших проявів екстремізму у сучасному суспільстві.

Структура науково-дослідної роботи: робота складається з вступу, трьох розділів – двох теоретичних та одного емпіричного, списку використаної літератури, глосарія та додатків.

ANNOTATION

In the XXI century, the topic of terrorism has acquired special significance as one of the most dangerous and difficult to predict global challenges to society. Recently, terrorism has become increasingly bloody, more cynical, cruel and manifests itself in various forms. Today, the study of the phenomenon of terrorism has intensified both in countries that have been subjected to terrorist attacks and in states that are aware of its potential danger.

Terrorism refers to those types of criminal violence that can target innocent people, anyone who has nothing to do with the conflict.

Among the most famous foreign researchers who analyzed terrorism as a phenomenon of violence, it is necessary to name A. Bernhard, B. Ganor, W. Laqueur, J. Pust, A. Rubin, C. Tilly, P. Wilkinson, C. Hirschman, B. Hofmann and others.

Currently, 6 main approaches to the study of the phenomenon of terrorism have been formed: systemic, structural-functional, political science, organizational, physiological and psychological approaches. The main direction in the study of the psychology of terrorism is the systems approach (N. Wiener, W. Ashby, L. Bertalanffy, A. A. Bogdanov, G. Simon), which makes it possible to present the object of study methodologically as an integral set of individual elements and a set of relationships. languages between them.

Study object is terrorism as a psychological and social phenomenon.

Study subject is the specifics and causes of modern terrorism.

Study purpose is to: specify the concept of terrorism, reveal the specifics of modern terrorism, identify its causes, as well as methods of countering and obtaining quantitative indicators of the manifestation of a tendency towards terrorism.

The research hypothesis is:

- the assumption that terrorism is an indicator of the historical, national development of society;

- terrorism is a manifestation of psychological factors in personality development.

Study tasks:

- analysis of this problem in the context of existing domestic and foreign theories;
- reveal the concepts of “terrorism”, “terror”, components of terrorism (terrorist act, terrorist activity);
- to specify approaches to the concept of “terrorism”;
- select methods for psychodiagnostics that meet the goals and hypothesis of the study;
- conduct empirical research;
- develop the main directions of prevention, methods and means aimed at combating terrorism and their manifestations;
- analyze the results obtained and formulate research conclusions;
- formulate conclusions based on the results of the analysis.

Research methods and techniques: our research uses 3 groups of methods:

- theoretical methods (analysis of literary sources, synthesis, generalization of the results of psychological research);
- empirical methods (observation and psychodiagnostics using standardized techniques, such as: Schubert’s methodology for diagnosing the degree of readiness and propensity to take risk (PSK)”, “Questionnaire “Study of Subjective Control” (developed by E.F. Bazhin et al. based on the scale of locus of control by J. Rotter)”, “Methodology for diagnosing socio-psychological adaptation (SPA) (K. Rogers, R. Diamond)”, “Characterological questionnaire of K. Leonhard-G. Schmishek”, “Cattell’s 16-factor questionnaire” and questionnaire “Terrorism as a form of criminal violence”;
- mathematical and statistical methods (method of averages, variance and correlation analysis).

Due to the fact that terrorism is a complex, progressive phenomenon, the **methodological basis of the study** was the application of a systematic approach to it.

The practical significance lies in the fact that the results obtained in the study can be used in the psychological and criminal legal analysis of not only different forms of terrorism, but also other extremism in modern society.

Structure of the research work: the work consists of an introduction, three chapters – two theoretical and one empirical, a list of references, a glossary and applications.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ І. ТЕРОРИЗМ – ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ	
1.1. Поняття та ознаки тероризму як явища сучасної дійсності.....	23
1.2. Класифікація та види тероризму.....	40
1.3. Складники тероризму як психолого-соціального та кримінологічного феномену: терористична діяльність, терористичний акт.....	47
1.4. Підходи до поняття „тероризм” як складного психолого-соціального явища.....	58
1.5. Психологічні особливості терориста: типологія та характерні риси.....	61
Висновки до розділу І.....	71
РОЗДІЛ ІІ. ТЕРОР ЯК АКТ НАСИЛЬСТВА: ТАКТИКА ТА ПСИХОЛОГІЯ	
2.1. Поняття терору та його ознаки.....	78
2.2. Види терору у сучасному світі.....	84
2.3.Боротьба з тероризмом в Україні: напрямки попередження, методи та засоби.....	88
Висновки до розділу ІІ.....	94
РОЗДІЛ ІІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВУ ТЕРОРИЗМУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	
3.1. Застосування системного підходу до дослідження тероризму. Організація емпіричного дослідження.....	99
3.2. Учасники емпіричного дослідження.....	114
3.3. Результати емпіричного дослідження та їх аналіз.....	119
Висновки до розділу ІІІ.....	158
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ	180
ДОДАТКИ	
ГЛОСАРІЙ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. У XXI столітті особливого звучання набула тема тероризму як одного з найнебезпечніших і важкопрогнозованих глобальних викликів суспільству. Останнім часом тероризм стає дедалі кривавішим, цинічнішим, жорстокішим та проявляється у різноманітних формах. Сьогодні вивчення феномену тероризму активізувалося як в країнах, що зазнали терористичних нападів, так і в державах, що усвідомлюють його потенційну небезпеку.

Тероризм, існуючий протягом всієї історії людства, нині змінився якісно: по-перше, він став майже перманентним (рідкісні зведення новин обходяться без повідомлень про те, що десь стався черговий теракт), а по-друге, став міжнародним, зараз важко назвати країну, в якій теракт не випадковий. Глави урядів відносять боротьбу з тероризмом до числа пріоритетних державних завдань – по суті, можна стверджувати, що в світі йде війна, спрямована на дестабілізацію мирного співіснування країн. Кількість терористичних актів безперервно зростає, їх зниження в осяжному майбутньому не прогнозується і, отже, вивчення наслідків впливу терактів на психіку людини стає однією з найбільш гостроактуальних і складних соціально-правових проблем.

Тероризм – це складне психологічне, соціально-економічне, політичне, протиправне явище, яке вже давно вийшло за межі національних кордонів та перетворилось у своєрідний інструмент вирішення різних конфліктів і, звідси, у серйозну загрозу для усього людства. На жаль, не обійшло це явище увагою і Україну.

Прояви тероризму тягнуть за собою масові людські жертви, руйнуються духовні, матеріальні, культурні цінності, які неможливо відтворити століттями. Він породжує ненависть і недовіру між соціальними і національними групами. Терористичні акти з кожним роком стають все більш організованішими і жорстокішими, з використанням найсучаснішої техніки, зброї, засобів зв'язку. Для багатьох людей, груп, організацій, тероризм став способом вирішення проблем: політичних, економічних, релігійних, національних. Тероризм

відноситься до тих видів злочинного насильства, жертвами якого можуть стати невинні люди, кожен, хто не має ніякого відношення до конфлікту.

Тероризм є дуже дієвим знаряддям залякування і знищення у вічній і непримиримій суперечці різних світів, які кардинально відрізняються один від одного розумінням життя, нормами моралі, культурою. А за останні декілька років проблема тероризму набула у світі глобальних масштабів і має тенденцію до стійкого росту.

На сьогодні тероризм є складною науковою проблемою, розв'язання якої потребує застосування системно-комплексного міжгалузевого підходу. Зарубіжні й вітчизняні психологи, філософи, політологи, історики, державознавці, юристи досліджують і систематизують сучасний тероризм за різними ознаками, пропонуючи специфічні критерії класифікації та визначаючи характерні риси, що, природно, відображає багатовимірність і складність цього явища. Аналіз наукових робіт і нормативно-правової бази з порушеної проблематики засвідчив, що дотепер не вироблено загальновизнаної наукової теорії тероризму, не знайдено чіткого, єдиного та загальновизнаного визначення тероризму. А з огляду на те, що тероризм еволюціонує, глобалізується, і трансформується, проблема вивчення цього феномену, його викликів та загроз є актуальною і для нашої країни.

Велика кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених присвячена тероризму як явищу суспільного життя, специфічним рисам, складникам цього феномену і розглядається ними з різних позицій.

З соціально-філософських позицій тероризм розглядають А.А. Зінов'єв, В.В. Остроухов, І.М. Рижов, В.Г. Федотова та інші.

Широке коло соціально-політичних проблем тероризму висвітлюється у працях Ю.І. Авдєєва, Н.Л. Виноградової, С.І. Грачова, М.Г. Гуцало, Я.Р. Дашкевич, А.В. Дмитрієва, Л.М. Дробижевої, С.Г. Кара-Мурза, К.Є. Петрова, С. Телешуна та інших.

Серед найвідоміших зарубіжних дослідників, що аналізували тероризм як явище насильства необхідно назвати А. Бернгарда, Б. Ганора, У. Лакера,

Дж. Поуста, А. Рубіна, Ч. Тіллі, П. Уїлкінсона, К. Хіршмана, Б. Хофмана та інших.

Ю.М. Гоголіцин, В.А. Лефевр, Р.Рибаків досліджують морально-етичні аспекти тероризму, є бачення тероризму як зіткнення двох абсолютно різних етичних систем – „злого” та „доброго” початку в людях.

З кримінально-правових і кримінологічних позицій тероризм як „зверхзлочин”, що створює небезпеку загибелі людей, заподіяння майнової шкоди та інших небезпечних наслідків, які підпадають під дію кримінального переслідування, злочини терористичної спрямованості, форми і методи боротьби з ним розглядають Ю.М. Антонян, І.І. Артамонов, П.П. Баранов, А.К. Боташева, В.П. Ємельянов, С.І. Іларіонов, В.С. Канцір, І.І. Карпець, В.С. Комісаров, В. В. Крутов, В.А. Ліпкан, Н.Д. Літвінов, Н. Мисник, В.Є. Петріщев, І.Р. Серкевич, В.В. Устінов, О.Г. Яценко та інші вчені.

Деякі автори Н.О. Нарочницька, С.Хантінгтон, В.М. Шестаков – бачать схожість по низці ознак явищ тероризму та війни і на цій підставі роблять висновок, що сучасний тероризм є її новою формою.

Праці Ж. Бодрийяра, Г.В.Новікової, М.Н. Шахова та інших присвячені виявленню основних причин, що породжують тероризм, різних форм його проявів.

Дослідники тероризму С.А. Гончаров, В.М. Ємельянов, К.В. Жарінов, М.О. Змеєв, Р.Х. Макуєв, Г.Г. Онищенко, А.А. Похилько, І.В. Сиромятников, М.П. Требін у своїх публікаціях аналізують структурні елементи, характеризують, виявляють його окремі види, ознаки, класифікують за різними підставами. Такими питаннями займаються також І.І. Андронов, Л.А. Моджорян, С.О. Ланцов, К.С. Герасименко.

Теоретичне обґрунтування джерел терору, сутність і зміст сучасних проявів терору, види, історію і класифікацію терористичної практики в житті сучасного суспільства проаналізовано в роботах Ю.М. Антоняна, А. Бернгарда, Е. Гідденса, Ю.С. Горбунова, М.І. Горлач, Т. Гумбатова, С.У. Дікаєва, В.Є.

Духова, Є.П. Кожушко, Є.Г.Ляхова, С.Є. Метелева, А. Одергон, О.М. Перенджієва, Tilly C., В.В. Ченцова, В.М. Шестакова та інших.

Психологічні, світоглядні джерела тероризму, мотиваційні основи дій терористів, типологію терористів досліджено у працях І.В. Белашевої, А.О. Веселицького, Ю.П. Зінченко, Л.О. Китаєва-Смика, О.А. Колобова, Т.М. Мінковського, Д.В. Ольшанського, С.В. Пересади, В.М. Форноляка та інших.

Сфері культури, зокрема, такій її складовій, як галузь духовно-ціннісної орієнтації людини в контексті боротьби тероризму присвячені праці О.М. Бардіна, В.А. Глушкова, Д.Б. Глущенко, В.П. Ємельянова, В.В. Кругова, О.П. Лановенка, В. Пироженка, М.В. Поповича, А. Шевченка та інших.

Пошуком розв'язання проблемних питань боротьби з тероризмом займалися такі вчені, як В.Ф. Антипенко, О.С. Допілка, О.Ю. Конєв, В.В. Крутов, С.М. Мохончук, М.В. Семикін, П.І. Юнацкевич та інші.

У світовій практиці, у свій час, підходами до аналізу тероризму як психологічного феномену займалися багато вчених та дослідників.

На даний час сформовано 6 основних підходів до вивчення феномену тероризму: системний, структурно-функціональний, політологічний, організаційний, фізіологічний та психологічний підходи. Основним напрямком у вивченні психології тероризму виступає системний підхід (Н. Вінер, У. Ешбі, Л. Берталанфі, А. А. Богданов, Г. Саймон), який дозволяє уявити методологічно об'єкт дослідження як цілісну безліч окремих елементів та сукупність взаємозв'язків між ними.

Вал тероризму в усьому світі обумовлює необхідність настільки ж активної протидії йому, а це, в свою чергу, передбачає його інтенсивне вивчення. Тероризм – як глобальна проблема вимагає постійної уваги і вивчення і тому представляє широке поле для досліджень з подальшим їх практичним застосуванням.

Об'єкт дослідження – тероризм як психолого-соціальне явище.

Предметом дослідження є: специфіка та причини сучасного тероризму.

Метою дослідження є: конкретизація поняття „тероризм”, розкриття специфіки сучасного тероризму, виявлення його причин, а також методів протидії та отримання кількісних показників прояву схильності до тероризму.

Гіпотезою дослідження є:

- припущення, що тероризм є показником історичного, національного розвитку суспільства;
- тероризм є проявом психологічних чинників розвитку особистості.

Завдання дослідження:

- аналіз проблеми у контексті існуючих вітчизняних та зарубіжних теорій;
- розкрити поняття „тероризм”, „терор”, складників тероризму (терористичний акт, терористична діяльність);
- конкретизувати підходи до поняття „тероризм”;
- підібрати методики для психодіагностики, які відповідають меті та гіпотезі дослідження;
- провести емпіричне дослідження;
- виробити основні напрямки попередження, методи та засоби, спрямовані на боротьбу з тероризмом та його проявами;
- провести аналіз отриманих результатів і сформулювати висновки дослідження;
- сформулювати висновки за результатом аналізу.

Методи і методики дослідження: у нашому дослідженні використовується 3 групи методів:

- теоретичні методи (аналіз літературних джерел, синтез, узагальнення результатів психологічних досліджень);
- емпіричні методи (спостереження та психодіагностика за допомогою стандартизованих методик, таких як: „Методика діагностики ступеня готовності-схильності до ризику А.М. Шуберта (PSK)”, „Опитувальник „Дослідження суб’єктивного контролю” (розроблений Є.Ф. Бажиним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера)”, „Методика діагностики

соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)”, „Характерологічний опитувальник К.Леонгарда-Г.Шмішека”, „16-ти факторний опитувальник Р. Кеттелла” та анкета „Тероризм як форма кримінального насильства”;

– математико-статистичні методи (метод середніх значень, дисперсія та кореляційний аналіз).

Зважаючи на те, що тероризм є складним прогресуючим явищем, **методологічною основою дослідження** було застосування по відношенню до нього методу системного підходу.

Теоретична та практична значущість дослідження. Теоретична значущість дослідження полягає у поглибленні та розширенні психологічних знань про сутність та особливості сучасного тероризму як суспільного явища, виявленні його основних причин; обґрунтуванні шляхів протидії тероризму в сучасних умовах.

Практична значущість полягає у тому, що отримані у дослідженні результати можуть використовуватися при психологічному та соціологічному аналізі не тільки різних форм прояву тероризму, але і інших проявів екстремізму у сучасному суспільстві; отримані результати можуть застосовуватися при психолого-соціальному аналізі для виявлення проявів схильності до тероризму та визначення схильності до ризику.

Полігон дослідження: у дослідженні взяли участь мешканці м. Дніпро у складі 120 осіб (60 чоловіків та 60 жінок), які мають різний соціальний статус, рівень освіти, цінності, матеріальне становище, власну сім'ю та дітей.

Структура науково-дослідної роботи: робота складається з вступу, трьох розділів – двох теоретичних та одного емпіричного, списку використаної літератури, глосарія та додатків. Робота викладена на 178 сторінках, містить 18 таблиць, 47 рисунків, список використаної літератури.

РОЗДІЛ І. ТЕРОРИЗМ – ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

1.1. Поняття та ознаки тероризму як явища сучасної дійсності

Тероризм відноситься до числа самих небезпечних і важкопрогнозованих явищ сучасності, що набувають все більш різноманітні форми і загрозливі масштаби. Терористичні акти найчастіше призводять до масових людських жертв, спричиняють руйнування матеріальних і духовних цінностей, що не піддаються часом відновленню, створюють ситуації для зародження ворожнечі між державами, провокують війни, недовіру і ненависть між соціальними і національними групами, які іноді неможливо подолати протягом життя цілого покоління.

Тероризм опирається на споконвічні властивості людської натури, які домінують у психології й визначають менталітет не дуже великої групи осіб, але тією чи іншою мірою властиві багатьом. Готовність до насильства взагалі й терористичного, зокрема, коріннями походить від органічно властивої для людини схильності до агресивності та руйнівних інстинктів. Ці якості з різною інтенсивністю виражені в різних людей і тією чи іншою мірою приборкані існуючими правовими та моральними нормами, вихованням та культурою.

Сучасний тероризм, так чи інакше, є груповою дією. Для забезпечення його ефективності, у підготовку і здійснення терористичного акту повинні бути залучені кілька людей. Зрозуміло, що з технічних причин (насамперед, з міркувань конспіративності) зовсім не обов'язково, щоб вони діяли групою як на завершальній стадії, так і на підготовчих етапах. Тобто фізичні збори терористичної групи не завжди є обов'язковими.

Тероризм – це історично мінливе багатоаспектне явище, що має різноманітні форми і прояви. Він включає в себе психологічні, соціальні, політичні, правові та економічні аспекти.

На сьогодні нараховується більше ніж сто визначень тероризму, наведемо деякі з них:

- тероризм (від лат. „terror” – страх, жах, залякування) – найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення; надмірна жорстокість стосовно кого-небудь, залякування [24];

- тероризм – політика залякування, придушення противників здійсненням актів насилля (вбивств, вибухів, підпалів тощо) [86, с. 972];

- тероризм – це здійснення таких насильницьких злочинів (наприклад, вбивство, викрадення людини), які спрямовані на досягнення політичних цілей [12];

- тероризм – створення атмосфери страху і жаху як засобів боротьби з існуючим суспільно-політичним ладом, також з метою його усунення [39];

- тероризм – це результат повальної „деідеологізації”, коли окремі групи в суспільстві легко ставлять під сумнів законність і права держави, і яскраво виправдовують свій перехід до терору для досягнення власних цілей [23];

- тероризм – це тактика політичної боротьби, що характеризується систематичним застосуванням ідеологічно мотивованого насильства та виражається у вбивствах, диверсіях, саботажі, викраденнях та інших діях, які становлять загрозу життю і безпеці людей [63, с. 17–18];

- тероризм – це різновид політичного екстремізму в його крайньому – насильницькому прояві [43];

- тероризм – це форма політичного екстремізму, застосування чи загроза застосування найжорсткіших методів насилля, включаючи фізичне знищення людей, залякування урядів та населення для досягнення певних цілей [54];

- тероризм – це свідоме використання нелегітимного насильства з боку групи людей або індивідуума, для досягнення певних цілей, свідомо недосяжних легітимним шляхом [121];

- тероризм – це недержавне застосування або загроза застосування насильства з метою посіяти паніку в суспільстві, послабити або навіть ліквідувати його зобов'язання і привести до політичних змін [128];

- тероризм – це систематичне, соціально і політично вмотивоване, ідеологічно зумовлене використання насильства або погроз застосування такого, за допомогою якого через залякування фізичних осіб здійснюється управління їх поведінкою у вигідному для терористів напрямку, і досягається визначена терористами мета [97];

- тероризм – це інтенсивне застосування або загроза застосування насильства стосовно цивільних осіб або цивільних об'єктів з метою досягнення політичної мети [137];

- тероризм – навмисне створення і використання страху шляхом застосування насильства або загрози насильства заради досягнення політичних змін. Тероризм призначений для надання тривалого психологічного впливу, а не тільки знищення конкретної жертви або об'єкта атаки терористів. Завдання тероризму – сіяти страх зсередини і, таким чином, залякувати куди більшу цільову аудиторію, якою може бути етнічна або релігійна група, що суперничає, ціла країна [130];

- тероризм – це насильство і залякування, що використовується більш слабким по відношенню до сильнішого [15, с.23];

- тероризм – особлива асиметрична тактика збройної боротьби, доступна слабким (недержавним акторам) проти сильних (держав, груп держав, міжнародного співтовариства) [115];

- тероризм – це використання насильства чи загрози його застосування щодо окремих осіб, групи осіб або різних об'єктів з метою досягнення політичних, економічних, ідеологічних та інших вигідних терористам результатів [17];

- тероризм – це залякувально-корислива спроба використати насильство для досягнення відповідної мети – цілі” [136];

- тероризм – політика та практику терору [89];

- тероризм – це завжди застосування насилля всупереч загальнолюдським критеріям гуманізму. Тероризм – це ще й застосування насильства в ситуації розпаду загальносуспільної ціннісної парадигми та норм моралі [94];

- тероризм – це не є щось безпричинне або те, що коріниться в якихось дефектах людської біологічної природи. Це явище соціальне, має коріння в умовах соціального буття людей” [56];

- тероризм – не стільки аморфний вираз соціальних перевантажень, скільки форма обурення, що викликана крахом надій та планів людей; він спрямований проти джерел їх невдач та слугує засобом досягнення певних цілей [106, с.125];

- тероризм – це публічно чинені загальнонебезпечні дії або погрози такими, спрямовані на залякування населення або соціальних груп, з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмова від нього в інтересах терористів [46];

- тероризм – це одночасно здійснений акт або серія таких актів, які мають локальний, а не масовий характер; явище, що має кримінально-правові властивості і здійснюється певними діями з метою примусу для вчинення злочинних діянь шляхом розсіювання страху не загального, а місцевого значення [45];

- тероризм – явище, що має кримінально-правові властивості і здійснюється певними діями з метою примусу для вчинення злочинних діянь шляхом розсіювання страху не загального, а місцевого значення [45];

- тероризм – це вибухи, підпали, вбивства та інші злочини, чинені одинаками або групами осіб з метою дестабілізації соціально-політичної обстановки, залякування населення і впливу на політику органів державної влади” [8];

- тероризм – це насильство, що містить в собі загрозу іншого, не менш жорстокого, насильства для того, щоб викликати паніку, порушити або зруйнувати державний і громадський порядок, вселити страх, примусити супротивника прийняти бажане рішення та інше. Ця ознака тероризму може

виражатися як у прямому фізичному насильстві, так і в психічному впливі на волю і свідомість людей [5];

- тероризм – це будь-який акт насильства (вбивство, ушкодження, захоплення заручників, матеріальних об'єктів та їх руйнування) або загроза його застосування, що здійснюється умисно різноманітними способами, із застосуванням будь-яких засобів з метою припинення політичної діяльності, порушення громадської безпеки, залякування населення або справляння впливу на прийняття рішень органами державної влади, місцевого самоврядування, адміністрацій підприємств, установ, екіпажами транспортних засобів, що створює у суспільстві атмосферу страху, паніки, розгубленості [9, с. 140];

- тероризм – це насильницькі дії, які здійснені суспільно небезпечними способами, що викликають загибель людей, спричинення шкоди здоров'ю, пошкодження майна, порушення нормальної діяльності органів влади і юридичних осіб, об'єктів життєдіяльності і транспорту, пошкодження комунікацій і транспортних повідомлень, а так само загроза настання вказаних наслідків, якщо ці дії спрямовані на порушення існуючих відносин між державами, на залякування соціальних груп, юридичних та фізичних осіб в інтересах винних [11, с. 21–22];

- тероризм – це організована злочинна діяльність, спрямована на створення спеціальних організацій та груп для вчинення вбивств та замаху на вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень, застосування насильства і захоплення людей як заручників з метою отримання викупу, насильницького позбавлення особи свободи, поєднаного з глумом над нею, застосування тортур, шантажу тощо [62, с. 65];

- тероризм – це не тільки суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей, або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей, але й вчинення значних матеріальних збитків чи настанні інших суспільно

небезпечних наслідків, що здійснюються з метою порушення громадської безпеки [18];

- тероризм – це узагальнене поняття, що позначає вже комплексне явище, що включає страх і жах як мету певних (терористичних) актів і дій, самі акти і дії, їх конкретні результати і весь спектр більш широких наслідків [91].

І, нарешті, офіційне визначення поняття „тероризм” наведено у ст. 1 Закону України „Про боротьбу з тероризмом”: „Тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей” [105].

У кримінально-правовій та міжнародно-правовій літературі пропонуються різні критерії для конструювання моделі і юридичних ознак тероризму, які відображають як концептуальні аспекти, так і понятійні. Пропонується до визначення тероризму включити поняття: „використання сили”, „залучення випадкових людей”, „ні в чому не винні жертви злочинів”, „будь-які дії, не санкціоновані законом, які викликають страх і жах серед широких верств населення”, „використання збройних сил, якщо воно не спирається на норми міжнародного права” [39, с. 213-223], „насильство, пов'язане з діями опозиції до влади за політичними мотивами”, пов'язати визначення тероризму зі способами самого насильства – використання зброї, вибухів, підпалів і т. д.

Наявність значної кількості визначень тероризму свідчить, з одного боку, про неоднозначний зміст терміна, з іншого, – така розпливчастість (розмитість) змісту цієї категорії відкриває широкі можливості для соціологічних і політичних спекуляцій та подвійних стандартів в соціології та політиці, як це доволі часто роблять, користуючись невизначеністю, нечіткістю змісту таких термінів, як „свобода”, „демократія”, „права людини” тощо.

Тероризм як небезпечне явище у психологічному, соціально-економічному, політичному житті, міжнаціональних відносинах світового

співтовариства став предметом активної уваги, досліджень психологів, політологів, юристів, істориків та інших вчених. Однак, незважаючи на значний суспільний інтерес, чіткої теорії тероризму, яка б з точки зору кримінологічної науки викрила сутнісні характеристики цієї небезпеки і, тим самим, вказала на шляхи його локалізації, створення можливостей для протидії, поки ще не розроблено.

Треба зазначити, що корінні причини кримінологічного, етнотериторіального, політичного та соціально-економічного характеру, усунення або послаблення яких суттєво б підірвало базу, на якій ґрунтується та паразитує тероризм, залишаються поки що без належної уваги.

Як зазначає відомий теролог У. Лакер, дослідження тероризму, які повинні пояснити його коріння, численні, але не такі плідні, тому що їх автори прагнуть робити узагальнення на основі окремих, нехарактерних випадків [70, с.39].

Професор В.В. Лунєєв констатує: „Поки що за межами обговорення залишаються об’єктивні причини тероризму – політичні, економічні, соціальні, національні, релігійні, не були достатньо висвітлені соціально-психологічні та біологічні сторони тероризму” [74, с. 25].

З наведених визначень можна узагальнити що тероризм – це загроза людству, глобальне явище, що дестабілізує безпеку країн та регіонів і перешкоджає нормальному розвитку міжнародних відносин. Тероризм – це важко прогнозоване явище сучасності, яке набуває різні форми і масштаби, а головне, терористична діяльність тягне за собою величезні людські жертви.

Отже, суть тероризму – це насильство з метою залякування, суб’єктом є окремі особи або неурядові організації, а об’єктом – влада в особі окремих державних службовців або суспільство в особі окремих громадян.

Тероризм з’являється тоді, коли суспільство зазнає глибокої кризи, в першу чергу – кризи ідеології та державно-правової системи.

У такому суспільстві з’являються різні опозиційні групи – політичні, соціальні, національні, релігійні – для яких стає сумнівною законність існуючої влади та всієї її системи управління [106, с.28].

Психологічна основа тероризму – радикалізм ((лат. *radix* – корінь) – політичні ідеї та діяльність, спрямовані на рішучу, кардинальну зміну політичних відносин, а також основних інститутів політичної системи) [85, с.203], екстремізм ((лат. *extremus* – крайній) – схильність до крайніх поглядів; використання нелегальних форм політичної участі (бунт, погроми, тероризм) для досягнення політичних цілей [85, с.265] і фанатизм ((від лат. *fanatismus*) – несамоविता, доведена до крайнього ступеня прихильність до яких-небудь вірувань або поглядів, нетерпимість до будь-яких інших поглядів). У сучасному світі безперервного ускладнюється характер тероризму, швидко наростає витонченість його методів, інтенсивно посилюється антигуманність терористичних актів, які мають все більш масовий і, внаслідок цього, жорстокий характер. Тероризм стає силою світового масштабу.

Передумовами виникнення та поширення тероризму, поряд з глобалізаційними процесами є:

- зростаюча роль засобів масової комунікації в житті суспільства;
- вдосконалення зброї масового знищення;
- зміни в геополітиці (розпад „залізної завіси”, виникнення державних кордонів і т.д.);
- зростання екстремізму, ксенофобії, націоналізму, фанатизму і регіональних конфліктів;
- бідність (обмежений доступ до ресурсів, високий рівень безробіття);
- міграція, урбанізація і т. д. Більш детально це зображено на Рис 1.

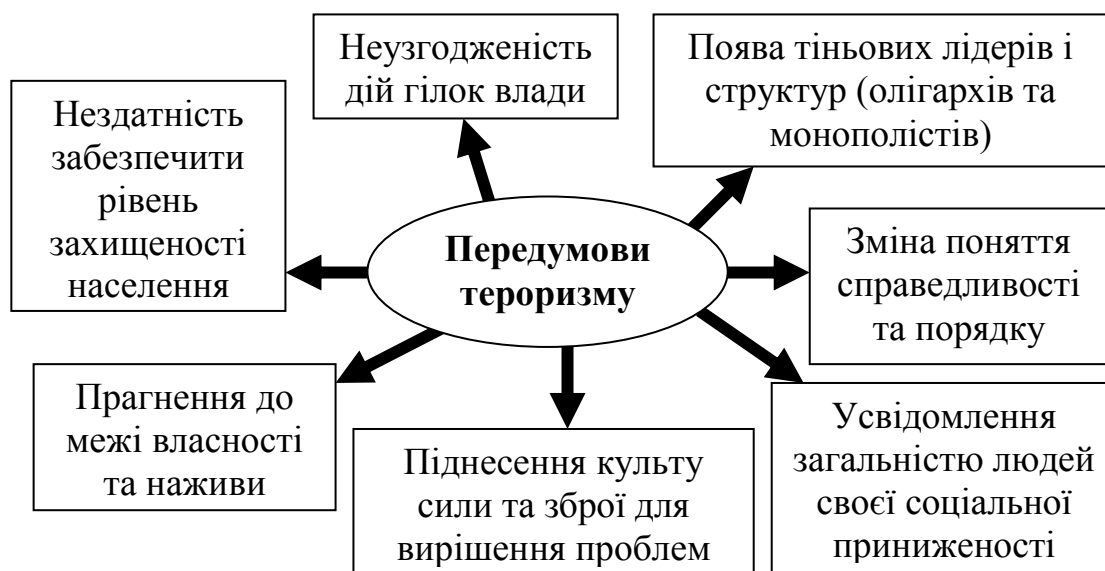

Рис.1 Передумови тероризму

Складно назвати **чинники**, які детермінують розвиток тероризму, їх може бути безліч, серед них зустрічаються як об'єктивні, так і суб'єктивні:

- гострота міждержавних або внутрішньодержавних протиріч;
- глибоке соціальне розшарування в суспільстві, значні відмінності в рівні життя різних верств населення;
- ідеологічний розкол суспільства; загроза панівному становищу тих чи інших соціальних груп; зниження соціальної захищеності населення, його маргіналізація;
- поширення ідеології насильства як методу вирішення соціальних проблем; неможливість (дійсна чи уявна) захисту соціальних інтересів окремих груп суспільства. І, хоча зростання тероризму не пов'язане безпосередньо з соціально-економічною ситуацією в суспільстві, криза виробництва, спад промислового виробництва впливають на розвиток терористичної поведінки [101].

Тероризм – один з найбільш підлих насильницьких способів боротьби. Він полягає, по-перше, у використанні в якості засобів досягнення мети найбільш небезпечних форм насильства, пов'язаних не тільки з безпосереднім силовим впливом на конкретних жертв, але і зі створенням атмосфери страху, паніки, жаху у більш широкого кола суб'єктів, по-друге, фактично у вимаганні зазначеним чином значущого для терористів рішення, дії.

Від тероризму слід відрізняти такі факти застосування насильства в рамках збройного чи іншого конфлікту двох сторін, коли представники однієї конфліктуючої сторони завдають шкоди представникам іншого боку, активно беруть участь у конфлікті. При тероризмі жертви ніколи не беруть участь в конфлікті терористів і „третьої сторони”, як правило, навіть не знають про такий конфлікт.

Суб'єктами висунення вимоги до третьої сторони переважно є зовсім не виконавці конкретних злочинів терористичного характеру, а їх організатори.

Виконавці можуть взагалі не знати про конкретизовані вимоги і нерідко гинуть при скоєнні вибухів або інших терористичних акцій. В крайньому випадку, вони лише озвучують відповідні вимоги. Винятком, зрозуміло, є рідкісні випадки вчинення актів тероризму одинаками.

Тероризм – це специфічний метод управління поведінкою суб'єктів, до яких пред'являються вимоги. Це – особливий спосіб насильства, використовуваний, як правило, майже завжди при досягненні масштабних цілей організованими колективами суб'єктами. У той же час сам по собі тероризм – всього лише метод, який буває підпорядкований досягненню різних цілей, породжується різноманітними мотивами. За методом важливо бачити мотивацію, причини та інші обставини його використання.

Тероризм як феномен, специфічний для загострення конфліктних ситуацій, який виражається у знищенні конкретних осіб (рідше споруд чи культурних цінностей) у разі відмови задовольнити вимоги терористів. Причому ефективність тероризму психологічно залежить від трьох факторів:

- 1) підкріплення загрози у формі її часткової реалізації;
- 2) внутрішньої готовності піти на компроміс;
- 3) масштабів ризику, на який готові піти сторони конфлікту [108].

Тероризм – засіб психологічного впливу. Його головний об'єкт – не ті, хто став жертвою, а ті, хто залишився живий. Його мета – не вбивство, а залякування та деморалізація живих. Жертви – інструмент, вбивство – метод. Цим тероризм відрізняється від диверсійних дій, мета яких – зруйнувати об'єкт (міст, електростанцію) або ліквідувати противника [61, с.171].

Тероризм нагнітає страх і формує відчуття грізної небезпеки більшою мірою, ніж інші форми насильства. Терористи наносять удари по безневинним мешканцям без розбору і попередження [36, с.5].

Ознаками тероризму як злочинного діяння є:

- 1) загальна небезпечність. Тероризм породжує загальну небезпеку, яка виникає в результаті вчинення загальнонебезпечних дій або погрози такими діями. Ця небезпека повинна бути реальною, загрожувати невизначеному колу

осіб, і об'єктивно виражатись у вчиненні або погрозі вчинення вибухів, підпалів та інших загально-небезпечних дій, які реально можуть завдати шкоди невизначеному колу осіб або спричинити інші тяжкі наслідки [104];

2) насильство – одна з основних ознак тероризму. Займаючи важливе місце у політичній історії людства з найдавніших часів і до сьогодення, саме насильство розглядається суб'єктами політики як один з основних, хоч і крайніх, засобів досягнення цілей. Хоча використання насильства спричиняє серйозні деструктивні наслідки (загибель людей, руйнування матеріальних цінностей, дегуманізацію соціальних відносин), проте це мало кого і будь коли зупиняло.

Насильство як спосіб примусу, в тому або іншому ступені властиве будь-якому суспільству. Цим обґрунтовується насильство над громадянами з боку держави. Натомість практично усяке насильство, здійснюване щодо держави, групою осіб або терористом, також є способом примусу до дій, необхідних насильникам. Безглузде насильство, насильство задля насильства – патологічний симптом, що не виправдовується ніякою логікою терору;

3) морально-психологічний аспект полягає в тому, що тероризм відрізняється від інших видів наруги не просто жорстокістю, а вищим ступенем аморальності, нерозбірливості у засобах, некерованістю. Він заперечує основне право людини – право на життя, допускає відмову від всякого самообмеження при виборі місця, часу, способів нападу. Якщо терорист вважає, що потрібно знищити обрану жертву, то це слід зробити так, щоб убивство справило страхітливе враження на оточення. Нерідко великий резонанс після терористичного акту буває важливішим, ніж сам акт. Будь-яка особа, що безпосередньо зіткнулася з наслідками тероризму, мимоволі може уявити себе на місці жертви, і, звичайно, це матиме сильний психологічний ефект, тим більше, що часто жертвами стають випадкові люди;

4) спрямованість на залякування. Вона впливає із самого терміну „терор” (страх, жах). Як правило, терористи прагнуть, щоб їх акції мали можливо ширшу дію на ті соціальні прошарки і представників тих політичних рухів,

проти яких і спрямовані акції залякування. Нерідко вони діють відкрито, нахабно. Розрахунок робиться на ефект раптовості, неочікуваності та несподіваності. Здійснюючи насильство або погрожуючи насильством, терористи використовують відчуття страху як засіб примусу своїх супротивників до підпорядкування певним вимогам. Тому залякування є іншим важливим елементом тероризму. Як відомо, різні цілі можуть переслідуватися при нападі на державних і політичних діячів, співробітників правоохоронних органів і пересічних громадян, при знищенні або пошкодженні заводів, фабрик, підприємств зв'язку, транспорту в інших діях, але про тероризм можна говорити лише тоді, коли сенс вчинку є у залякуванні, наведенні жаху. Це найважливіша мета тероризму, суть, що виявляє його, дозволяє відокремити від суміжних і дуже схожих на нього злочинів [120].

Однак створення обстановки страху не є саме по собі метою терористів. Тероризм – злочинна діяльність, що виражається у залякуванні населення і органів влади з метою досягнення злочинних намірів. Знаряддям впливу є психологічний шок, який породжується усвідомленням того, що будь-хто може стати жертвою незалежно від того, до якого прошарку суспільства він належить. Страх стає своєрідним важелем, засобом для досягнення злочинних цілей, а подекуди навіть ефективнішою зброєю, ніж фізичне насильство. Страх деморалізує адресата, сковує, паралізує його волю до опору, діє безперервно;

5) публічність, гласність та демонстративність, що використовуються для розголосу суспільно небезпечних посягань. Якщо при скоєнні кримінальних злочинів правопорушники, як правило, не зацікавлені в тому, щоб про це знала громадськість, то вчинювані терористами акти завжди пов'язуються з рекламою. Загалом, чим більший суспільний резонанс отримує терористичний акт, тим більш страхітливо, паралізуюче діє це на населення, уряд й інші інститути влади [73].

Крім того, терористи можуть удаватися до спеціальних способів, що забезпечують „рекламу” бойової потужності своїх організацій, ідеології, руйнівних наслідків терористичних актів. До таких способів можна віднести

залучення окремих представників засобів масової інформації до широкого висвітлення вимог і дій терористів, героїзацію своїх лідерів, публічні оголошення про причетність до звершеного терористичного акту тощо. Іноді терористи поспішають „узяти на себе „відповідальність” навіть за незавершену ними акцію, тим самим, навіть не досягаючи головної мети, вони досягають цілей проміжних: організація стає відомішою, з нею починають рахуватися” [29].

Необхідно відзначити, що розвиток інформаційних технологій відіграв в еволюції тероризму величезну роль. Тероризм наших днів – своєрідний театр. Його реальна мета – не безневинні жертви, а вплив глядачів. Його вистави творяться перед об’єктивом сотень тисяч фото- і кінокамер. Тероризм прагне вплинути на ситуацію, і тому, він повинен справити яскраве враження. Він ґрунтується на видовищному ефекті і досягає успіху, прикувавши до себе увагу;

б) поряд з насильством, залякуванням і публічністю характерною ознакою тероризму є підвищена суспільна небезпека, адже злочинці для досягнення своїх цілей прагнуть завдати шкоди найбільш важливим цінностям людського суспільства: життю, особистій свободі, здоров’ю людей, власності, громадському порядку. Це виражається у масовому знищенні людей, спричиненні їм тяжких тілесних ушкоджень, руйнуванні матеріальних об’єктів. Будь-які правила чи закони не визнаються – жертвами терористичних актів можуть бути як дорослі, так і діти [73].

З відповідної правової кваліфікації акти тероризму самі по собі становлять традиційні форми загальнокримінальних діянь. Однак вони являють собою антитезу політичного вбивства. Йому притаманна індиферентність щодо жертв, розрив між безпосередньою жертвою насильства та групою, яка становить об’єкт впливу та метою насильства на протигагу від селективності (вибірковості) при політичному вбивстві.

Метою терористів можуть бути зміна суспільного устрою або політичного режиму країни, підрив демократичних перетворень або ускладнення їх проведення, дестабілізація внутрішньополітичної обстановки, підрив

авторитету влади і довіри до неї населення, дезорганізація діяльності державного апарату, провокація державної влади на здійснення дій, які можуть скомпрометувати її в очах населення як жорстоку, несправедливу, авторитарну і виправдати дії терористів.

Сучасний тероризм є модусом ідеологічно мотивованого насильства, яке виникає в умовах дисбалансу між динамікою інформаційно-технологічної могутності цивілізації та станом її духовно-гуманітарної сфери як агресивний відгук на цю кризову невідповідність у розвитку людства [38, с.172].

З точки зору цивілізаційного підходу сутність тероризму дослідив О.Г.Ященко. Автор вважає, що Україна, впровадивши цивілізаційний підхід до розуміння сутності тероризму в кримінальне законодавство, зможе найбільш ефективно убезпечити себе від терористичної діяльності будь-якої терористичної організації чи терориста-одинака, оскільки необхідно враховувати, що територія сучасної України є певною мірою розділеною між західною та слов'яно-православною цивілізаціями. Саме такий поділ України містить у собі найбільшу небезпеку та може спричинити терористичну активність різноманітних терористичних організацій, які перебувають на зародковому етапі або в „режимі очікування”. Вони почнуть діяти в тому випадку, якщо випаде шанс почати свою активну терористичну діяльність [135, с. 156].

І.Р. Серкевич вважає, що нині тероризм є засобом протиправного протистояння або примушування. При цьому насильство, яке покладено в основу дій терористів, здебільшого втратило адресно-індивідуальний характер, що призводить до значної кількості ні в чому не винних жертв [111, с. 333]. В іншій праці автор зазначає, що традиційне поняття „тероризм” ускладнює об'єктивний розгляд справжніх масштабів злочинів з ознаками тероризму, загально кримінальних діянь терористичного характеру. Під час їх вчинення виявляються локальні дії терористичної спрямованості, що стосуються лише факту діяння (вбивство, викрадення людини, захоплення заручника тощо). Відстежуючи й аналізуючи подібні дії, можна не лише зауважити їх специфіку,

а й у кожному конкретному випадку встановити тип злочину. Нерідко злочини з ознаками тероризму передують терористичним актам, проте вони, як правило, мають самостійне значення. Їх причини, цілі й мотиви, а також способи характеризуються як загально кримінологічні, хоча існують певні нюанси, пов'язані саме з ознаками тероризму. Мотиви таких злочинів є переважно корисливими, такими, що переростають у помсту, ворожнечу, злочинні „розбирання” тощо, які мають міжособовий або міжгруповий характер. Цілі ж злочинів з ознаками тероризму зводяться, зазвичай, до залякування та усунення, попередження про майбутню небезпеку, демонстрації сили й переваги тощо. Конкуренція за сфери впливу одних злочинних угруповань щодо інших – один із чинників у системі мотивів загально кримінальних злочинів терористичного характеру.

Термін „тероризм” припускає подвійність змісту. Тероризм може розглядатися як відповідна ідеологія, як соціальний процес та як конкретна дія. Це єдиний вид злочинної діяльності, який допускає подвійний об'єкт: безпосередню жертву терористичного акту та опосередковану – жертву психологічного впливу. При цьому вид злочину, що використовується для терористичного акту, не може бути конкретизованим. Це може бути будь-яка протиправна дія, пов'язана з людськими жертвами або без таких. Сутність поняття тероризму як конкретної дії, як правило, ілюструють відповідними нормами з кримінального законодавства або традиційно прийнятим у суспільстві поняттям. При цьому зміст такого поняття побічно відбиває стиль влади.

Природа тероризму є дивною сукупністю конспірації і прагнення до широкого висвітлення своїх діянь у засобах масової інформації, щоб вони одержали якомога більший резонанс, вплинули на значну частину населення й за допомогою залякування сприяли впливу на уряди. У цю систему входять і такі дії, як публікація в засобах масової інформації різних маніфестів, декларацій, комюніке, листівок. Це стає невід'ємною складовою терористичних операцій.

Незважаючи на різноманіття великої кількості визначень тероризму, можна виділити **дві основні характеристики тероризму**:

- застосування насильства або загроза застосування насильства для досягнення певних цілей (політичних, економічних, соціальних, кримінальних і т. д.) за допомогою нагнітання страху, тривоги і емоційної напруги;
- історично мінливий характер. Р.Х. Макуєв пише, що „сучасний тероризм, зберігаючи свою історичну спадковість, є зовсім іншим, ніж той, який мав місце в далекому і не так вже далекому минулому. Він проходить переродження в умовах процесу глобалізації і гостріше відображає негативні сторони останнього” [76].

Отже, можна відзначити одну сутнісну рису тероризму і його натхненників – слабкість. Слабкість моральну, ідейну, політичну. Саме цією слабкістю визначаються нерозбірливість організаторів і виконавців терористичних актів в засобах, їх неадекватна жорстокість і повна глухота до чужих страждань [32].

Проте зазначимо, що тероризм свідчить про зростаючий егоїзм людини, зростання її бажань и про те, що людина не знає, як з цими зростаючими бажаннями впоратися. Реакцією на некомфортний стан є агресія, що спрямована або всередину себе або назовні (тероризм як крайня форма руйнування суспільства) [33, с.157].

Агресія (від лат. *aggressio* – напад) – мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам (правилам) співіснування людей у суспільстві, завдає шкоди об’єктам нападу (живим та неживим), яка приносить фізичний збиток людям або викликає у них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху, пригніченості тощо).

Існує модель А.Баса (Рис.2), яка відображає все різноманіття агресивних дій.

Дамо коротку характеристику кожній формі агресії:

- 1) фізична агресія означає нанесення фізичних ушкоджень;
- 2) вербальна агресія або мовленнєва агресія характеризується нанесенням образ і нанесенням психічної шкоди жертві;

- 3) активна агресія означає, що агресор є організатором нападу;
- 4) пасивна агресія може проявлятися у вигляді відмови говорити, незгодою чи протидією;
- 5) пряма агресія означає нанесення фізичної або психологічної шкоди жертві;
- 6) непряма агресія може виражатися в заподіянні шкоди не жертві, а її близьким або її майну, вербально може проявлятися у вигляді лихослів'я або негативізму і незгоди.

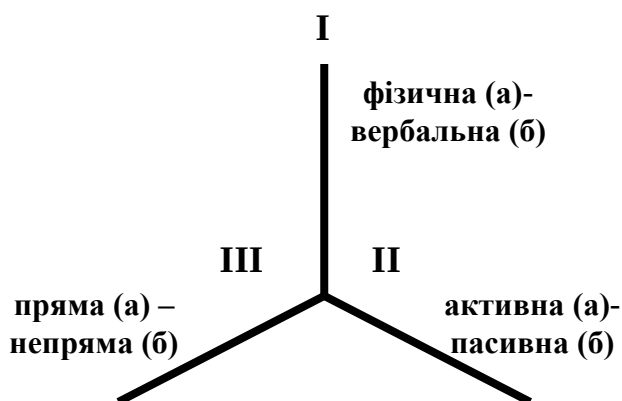

Рис.2 Модель А.Баса: види агресії, агресивні дії та їх комбінація
(**Ia,IIa,IIIa**; Ia,IIa, IIIб; Ia,IIб,IIIa; **Ia,IIб,IIIб**; Iб,IIa,IIIa; Iб,IIa,IIIб; Iб,IIб,IIIa;
Iб,IIб,IIIб)

Спираючись на модель А.Баса бачимо, що в такому явищі як тероризм домінує фізична-активна-пряма агресія (комбінація – Ia,IIa,IIIa) та фізична-пасивна-непряма агресія (комбінація – Ia,IIб,IIIб), що відповідно, може мати свій прояв, наприклад, у нанесенні іншій людині ударів холодною зброєю, побитті або пораненні за допомогою вогнепальної зброї та відмови від виконання необхідних завдань.

Отже, тероризм, як одна з форм агресивної поведінки, виражається в умисному заподіянні шкоди, що призводить до обмеження або блокади основних людських потреб, в крайній формі – до смерті.

1.2. Класифікація та види тероризму

Тероризм має досить багату класифікацію та види, але в будь-якій формі він є найнебезпечнішою за своїми масштабами, непередбачуваністю і наслідками психолого-соціальною проблемою ХХІ сторіччя.

Враховуючи комплексний підхід, можемо визначити класифікації та види тероризму наступним чином [58]:

Державний тероризм. Державний тероризм організується і проводиться державними органами.

Державний тероризм – визначається потребою в залякуванні власного населення, його повного придушення та поневолення і, разом з тим, знищення тих, хто бореться з тиранічною державою [48].

Його можна розділити на внутрішньодержавний і зовнішньодержавний.

Внутрішньодержавний тероризм (репресивний терор) використовується органами влади для залякування або фізичного усунення своїх політичних супротивників або цілих соціальних груп населення.

Зовнішньодержавний тероризм застосовується для досягнення державою своїх цілей за кордоном [77].

Міжнародний тероризм визначається за такими ознаками, які даються Л.А. Моджорян:

- терористичний акт здійснений за межами тих країн, громадянами яких є терористи і їхні жертви;
- злочин, спрямований проти осіб, що користуються міжнародним захистом;
- підготовка терористичного акту велася за межами країни, в якій він був здійснений;
- терорист, який здійснив терористичний акт в одній державі, ховається від відповідальності в іншій, і в цьому випадку постає питання про його екстрадицію.

За соціально-політичною спрямованістю М.П. Требін розрізняє лівий і правий тероризм. Лівий (революційний) тероризм орієнтується на різні ліві соціально-політичні доктрини. Правий (контрреволюційний) тероризм орієнтується на традиційні для нації політичні цінності, історично – на національних діячів минулого.

Етнічний тероризм – (від грец. *ethnos* – народ) за своєю суттю є расизмом. Етнотерор спрямований проти людей іншої раси або етнічної групи. Під етнічним тероризмом розуміють неадекватну форму боротьби проти дійсного або уявного утиску прав та інтересів окремих націй і етнічних груп [72].

Націоналістичний тероризм – переслідує мету витіснити іншу націю шляхом усунення більшої частини її представників, позбавитися від її влади, інколи – знищити культуру, захопити майно та землю, ліквідувати лідерів.

Націоналізм часто приймає форму сепаратизму, а націоналістичний тероризм, відповідно, – форму сепаратистського.

Ідеологічний або революційний тероризм. „Революційний” (від пізньолат. *revolution* – поворот, переворот, перетворення) тероризм, зазвичай, спрямований на зміну (дестабілізацію) існуючого ладу; спрямований на досягнення політичних або соціальних цілей.

Політичний тероризм – пов’язаний з боротьбою за владу і, відповідно, спрямований на залякування або усунення політичних противників.

Політичний тероризм – це агресивна внутрішньополітична діяльність певних соціальних сил, спрямована на розпад основ державності країни і руйнування багатонаціональної природно-історичної спільності людей з метою задоволення своїх корисливих інтересів. Прямим наслідком політичного тероризму є економічний геноцид, сепаратизм, загострення міжнаціональних та соціальних конфліктів.

Етнополітичний тероризм. До цього різновиду тероризму відносяться акції етнічної або політичної меншості з метою створення власної держави або, принаймні, досягнення політичної або культурної автономії.

Релігійний тероризм. Релігійний тероризм представляють терористичні організації, об'єднані приналежністю до однієї конфесії.

Однією з основ для виникнення тероризму на релігійному ґрунті є фундаменталізм, який характерний більшою чи меншою мірою для всіх світових релігій.

Релігійний тероризм покликаний ствердити і змусити признати віру терористів і водночас послабити і навіть знищити іншу; прагне нав'язати норми поведінки, що базуються на тій чи іншій релігії.

Екотероризм – злочини терористичного характеру, пов'язані з умисним наданням шкідливого впливу на природне середовище, що вчиняються приватними особами та організаціями для досягнення власних корисливих цілей, залякування осіб та органів, що приймають рішення, залякування населення. Слід розмежовувати екотероризм, де природа і екологічні права людини – об'єкт злочинів, і екологічний тероризм, де природа і екологічні права людини нібито захищаються терористами (боротьба проти науково-технічного прогресу взагалі, проти забруднення навколишнього середовища, вбивства тварин, будівництва ядерних об'єктів терористичними методами).

Вузькоцільовий тероризм являє собою „войовничий активізм” окремих груп або індивідів, які протестують проти дій (або бездіяльності) уряду, що сприймаються як некоректні або провокаційні. Яскравими прикладами цього виду тероризму є борці за права тварин, за заборону абортів, за чистоту навколишнього середовища і т. д.

Тероризм „обраних” – це окремі особи з психічними відхиленнями або душевнохворі, які вважають себе зобов'язаними виконати якусь місію, чи дотримуються якоїсь соціальної філософії; вони діють поодиночі, ретельно плануючи свої терористичні операції.

Соціальний тероризм. У соціальній сфері терористи все частіше використовують акції, що викликають „анонсований збиток” – загрози вибуху газу, отруєння прісних водоймищ і т. п. Цей вид тероризму має велике майбутнє у зв'язку зі зростанням маргінальних груп населення в розвинених

суспільствах, посиленням нерівності; тому в їх середовищі посилюється тяга до показних дій, на які активно реагують ЗМІ.

Економічний тероризм. Економічний тероризм – це діяльність, метою якої є вимагання, найчастіше готівкових грошей або будь-якого майна, за допомогою шантажу, погрози застосування і використання насильства. Його розвиток відбувається за трьома основними напрямками, що робить сьогодні відчутний вплив на розподіл доходів в усьому світі: шантаж транснаціональних компаній, захоплення заручників і торгівля наркотиками. Причому останній напрям є найбільш потужним і, як наслідок, небезпечним.

Вибір терористами як об'єктів нападу комерційних фірм і промислових підприємств визначається прагненням вплинути на фірми з метою зміни або припинення їх діяльності [66].

Економіко-кримінальний тероризм. Боротьба між великими кримінальними угрупованнями за розподіл сфер впливу, що приносять дохід, супроводжується вчиненням терористичних акцій, спрямованих проти лідерів і членів інших угруповань.

Кримінальний тероризм – проводиться для усунення суперників з числа інших злочинців, часто це протиборство організованих груп, які суперничають між собою [48; 53].

Об'єктами кримінального тероризму, зокрема, замовних вбивств, розрахованих на публічний ефект, найчастіше стають представники заможного стану: банкіри, бізнесмени і різного роду підприємці.

Загальнокарний корисливий тероризм – повинен залякувати тих, хто перешкоджає злочинцям в отриманні жаданих матеріальних цінностей, в тому числі комерційних супротивників, тих, хто зобов'язаний платити данину злочинцям, або тих, кого примушують прийняти завідомо не вигідні умови.

Адресний тероризм. Усунення посадових осіб державного апарату, в першу чергу співробітників правоохоронних органів, що протидіють терористичному руху.

Тероризм також виділяють за кількістю застосовуваних сил та засобів – це індивідуальний, груповий та масовий тероризм.

За метою і завданнями:

Меркантильний тероризм – метою якого є вимагання, отримання будь-яких поступок або виконання певних вимог терористів.

Апокаліптичний тероризм – мета якого – нанесення будь-якою ціною максимального збитку об'єкту терористичного акту.

За видами застосовуваних засобів здійснення терористичного акту і характеру їх використання:

Звичайний тероризм – використовує звичайні засоби ураження різних типів, у тому числі вибухові речовини.

Ядерний, хімічний та біологічний тероризм – використовує речовини, які діляться і ядерні вибухові пристрої, небезпечні хімічні речовини і біологічно небезпечні речовини і засоби їх доставки. До цих видів тероризму відносять також диверсії проти ядерно, хімічно та біологічно небезпечних об'єктів.

Біотероризм – термін, що ввійшов у широкий вжиток після масової атаки фундаменталістських терористів з використанням предметів бактеріологічної зброї восени 2001 року в США (розсилка поштою спор найнебезпечнішого інфекційного захворювання – сибірської виразки, що призвело до загибелі кількох осіб). В цілому під біотероризмом розуміються терористичні акції з використанням біологічної зброї або її частин.

Інформаційний тероризм – використовує джерело і ЗМІ та інші інформаційні засоби в цілях нагнітання негативної обстановки у суспільстві, розкладання його певних груп.

З розвитком Всесвітньої павутини винахідливість кібертерористів зростає з року в рік: вони зламують комп'ютери державних установ, банків, підприємств, блокують інформаційні потоки, порушуючи функціонування навіть спецслужб і транснаціональних корпорацій; „кібервіруси”, розроблені ними, виводять з ладу десятки і сотні тисяч комп'ютерів.

Все більшу силу в останні роки набирає **комп'ютерний тероризм (кібертероризм)**. Кібервійна ведеться в інформаційній сфері та передбачає атаки на обчислювальні центри з метою саботажу і заподіяння економічного збитку.

Кібернетичний тероризм – використовує спеціальні „програми-віруси” для виводу з ладу або порушення нормального функціонування комп'ютерних мереж [48].

За способами впливу на об'єкт розділяють демонстративний та інструментальний тероризм. Мета демонстративного тероризму – привернути увагу до якоїсь проблеми (насамперед, екологічної), викликати емоційну реакцію у тих опонентів, які виступають в якості об'єктів терористичних актів. Суб'єкти інструментального тероризму вважають психологічний ефект своїх дій другорядним, прагнучи до досягнення реальних змін у владних відносинах шляхом нанесення фізичної шкоди.

За способами, що використовуються в ході терористичних актів, виділяють тероризм із застосуванням звичайних засобів ураження (холодна і вогнепальна зброя, різні вибухові пристрої, складні системи зброї – літаки, танки і т.п.) і тероризм із застосуванням зброї масового знищення (біологічної, хімічної, ядерної і т.п.).

За середовищем протікання терактів розрізняють наземний, морський, та повітряний тероризм [10].

Класифікація видів та форм тероризму подана на Рис.3.

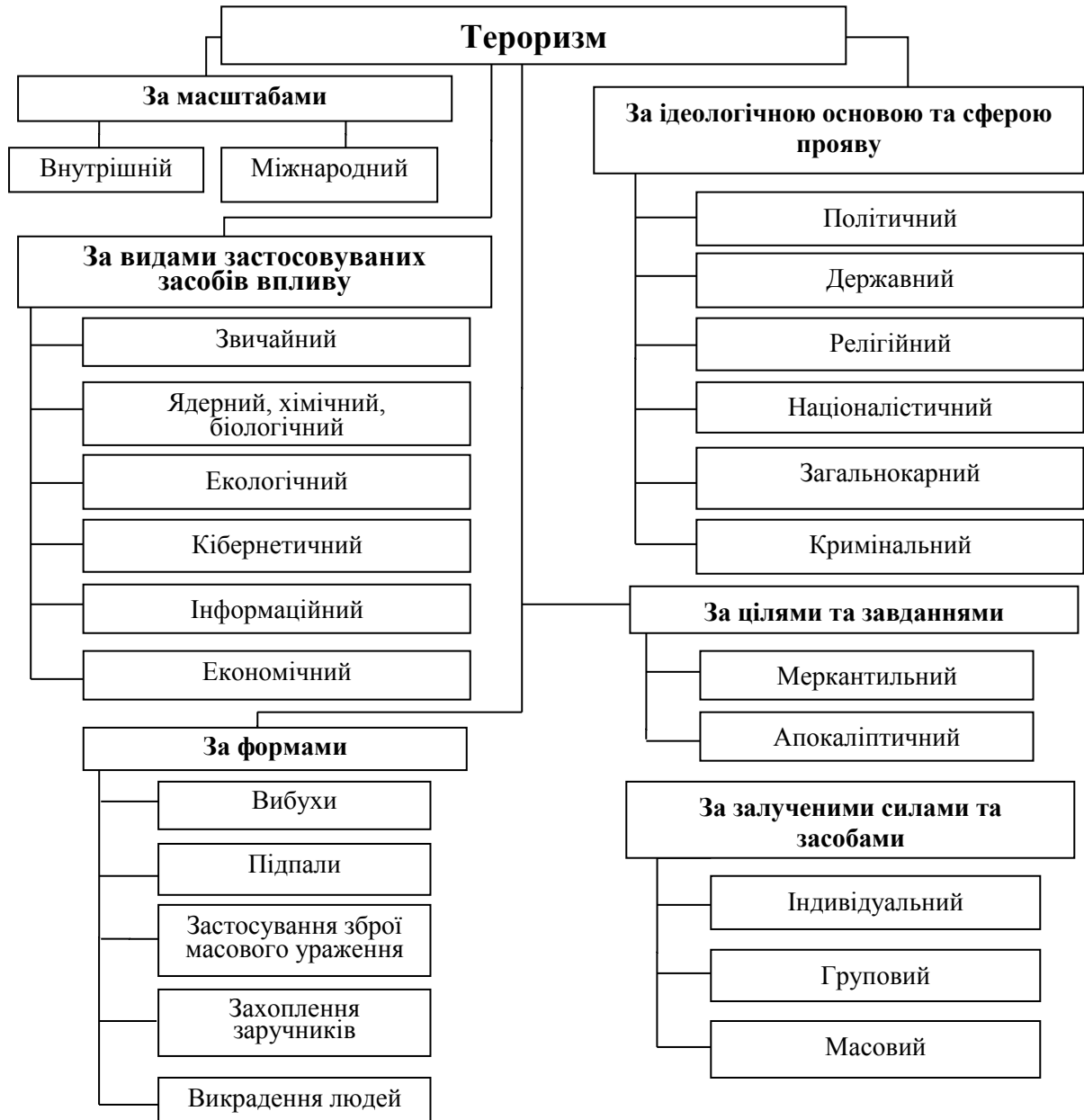

Рис.3 Класифікація видів та форм тероризму

Отже, враховуючи комплексний підхід, можна виділити такі види тероризму: державний, міжнародний, етнічний, політичний, релігійний, екотероризм, економічний, економіко-кримінальний, кримінальний, адресний, біотероризм та кібертероризм.

1.3. Складники тероризму як психолого-соціального та кримінологічного феномену: терористична діяльність, терористичний акт

Для розкриття цього питання визначимо співвідношення понять „терористична діяльність” та „терористичний акт”.

Перш за все, „діяльність” у широкому розумінні – застосування своєї праці до чого-небудь; праця, дії людей в якій-небудь галузі; функціонування, діяння органів живого організму; робота, функціонування якоїсь організації, установи, машини і т. ін.; виявлення сили, енергії чого-небудь [27, с. 306].

Терористична діяльність як складне, багатоаспектне негативне соціально-політичне явище давно „переросла” національні межі та перетворилася на масштабну загрозу для безпеки всього людства. Проблема тероризму ускладнюється тим, що він, будучи складним психолого-соціальним, соціально-кримінальним та соціально-політичним явищем, акумулює в собі соціальні суперечності, які досягли в нашому суспільстві рівня багатобічного конфлікту [30, с. 162].

У свою чергу, **терористична діяльність** – діяльність, яка охоплює:

- 1) планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;
- 2) підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об’єктів у терористичних цілях;
- 3) організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;
- 4) вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;
- 5) пропаганду і поширення ідеології тероризму;
- 6) фінансування та інше сприяння тероризму.

На думку Р.В. Мукоїди, терористична діяльність – це вид протиправної діяльності, спрямований проти громадської безпеки або міжнародного правопорядку, на досягнення терористами політичних цілей шляхом

насильницького примусу органів державної влади [44, с. 31]. Таким чином, дослідник ототожнює за смисловим значенням терористичну діяльність з тероризмом.

До методів терористичної діяльності відносяться:

– традиційні способи здійснення терористичного насильства і залякування: пряме фізичне заподіяння шкоди життю, здоров'ю та обмеження свободи людей. Це протиправні посягання на життя і здоров'я людей з використанням вогнепальної та холодної зброї, вибухових і отруйних речовин, отрут, а також незаконне захоплення і викрадення людей, позбавлення можливості зв'язку з зовнішнім світом, утримання силою в транспортному засобі, приміщенні і т.д.;

– руйнівний вплив на різні матеріальні об'єкти: промислові підприємства, об'єкти життєзабезпечення населення, об'єкти енергетики, комунікації. Сьогодні, на жаль, терористи розуміють, що ці методи дають можливість завдавати шкоди великим масам людей, викликати великомасштабні екологічні катастрофи;

– методи „психологічного” терору. До них відносяться відкриті або анонімні погрози на адресу осіб, що займають високе суспільне становище, обіцянки розправи або настання інших несприятливих наслідків для адресатів або їх близьких в разі невиконання вимог терористів. Погрози та залякування можуть публікуватися в пресі, в листівках, для надання страхітливого впливу можуть організовуватися цілеспрямовані кампанії;

– методи організаційного характеру: вербування учасників терористичних організацій, їх навчання, постачання терористів засобами терористичної діяльності, фінансування, забезпечення документами і конспіративними укриттями, а також зв'язком.

Основними формами терористичної діяльності є: вбивства окремих осіб або груп; тяжкі тілесні ушкодження; викрадення людей і захоплення заручників; погрози розправи і залякування державних і громадських діячів; вибухи, підпали, руйнування і знищення матеріальних об'єктів; пропаганда тероризму, обґрунтування правомірності його використання і заклики до

вчинення терористичних акцій; створення терористичних організацій і надання допомоги терористичним організаціям [3].

Терористична діяльність у сучасних умовах характеризується широким розмахом, відсутністю явно виражених державних кордонів, наявністю зв'язку і взаємодією з міжнародними терористичними центрами та організаціями. **Суб'єкти** терористичного насильства – окремі особи або неурядові організації. **Об'єкт насильства** – влада в особі окремих державних службовців або суспільство в особі окремих громадян. **Метою насильства** є намагання досягти бажаного для терористів розвитку подій – революції, дестабілізації суспільства, розв'язання війни з іноземною державою, здобуття незалежності деякої території, падіння престижу влади, політичних поступок з боку влади і т.д..

Терористична діяльність здійснюється **терористичними організаціями** (терористична організація – це стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою вчинення терористичної діяльності, у межах якого здійснений розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного керівників (керівних органів) усієї організації), **терористичними групами** (терористична група – це група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів та окремими **терористами** (терорист – це не тільки безпосередній виконавець злочину, але будь-який учасник цієї діяльності).

Розглянемо **питання про мотивації** або, точніше, про безпосередні причини звернення до терористичної діяльності.

Таких причин щонайменше чотири:

- по-перше, це причини психопатологічного характеру. Серед іноземних фахівців ведуться дискусії щодо того, хто переважає серед терористів – нормальні люди або люди з психічними відхиленнями. Більшість дослідників схиляються все ж до першого;

- по-друге, це мотиви самоствердження, самоідентифікації, молодіжної романтики та героїки, додання своєї діяльності особливої значущості, подолання відчуження, конформізму, знеособлення, стандартизації, маргінальності, пересичення і т.п.;

- по-третє, можливі і корисливі мотиви, які можуть витіснити ідейні або переплітатися з ними. Крім того, когось просто наймають для здійснення терористичних актів;

- по-четверте, тероризм найчастіше є результатом „ідейного абсолютизму”, „залізного” переконання у володінні природною, вищою, остаточною істиною, унікальним рецептом „порятунку” свого народу, групи або навіть усього людства. Така ментальність притаманна, зрозуміло, не тільки терористам, але нерідко політичним і релігійним лідерам, проповідникам, полководцям та іншим.

Є також багато приватних, індивідуальних причин і мотивів звернення до терористичної діяльності, наприклад, особисті образи, заздрість, ущербність, садистські нахили, емоційні афекти і т.д.

Відомо, що проблема тероризму набуває особливої гостроти в період соціальних конфліктів, стан конфліктів в суспільстві є багато в чому провокуючим фактором терористичної поведінки.

Гострі соціальні конфлікти, перш за все перехідного періоду, супроводжуються підвищенням числа кримінальних проявів. Як показали дослідження, в період гострого соціального конфлікту (збройні зіткнення на міжнаціональному ґрунті, конфлікт різних політичних сил у зв'язку з боротьбою за владу або її утримання та ін.) відзначається збільшення кількості насильницьких злочинів в 1,5 – 2 рази. При цьому значно зростає рівень латентності злочинів, знижується рівень залучення до відповідальності за їх вчинення винних осіб.

Перейдемо до аналізу поняття „терористичний акт”.

Терористичний акт визначається як злочинне загальнонебезпечне діяння в тероризмі зі створення умов впливу на міжнародну організацію, державу та їх

представників, на юридичних чи фізичних осіб, на групу осіб із метою примушення здійснити або утриматися від здійснення певної дії, вчинене шляхом залякування за наявності умислу на спричинення загибелі невинним людям.

Терористичний акт – це дія, що набуває різноманітних форм насильства (або загрози його застосування), особливістю яких є те, що об’єкт насильства не може стати суб’єктом в момент здійснення теракту [65, с. 126]. Дійсно, будь-які дії терориста (навіть не пов’язані із вбивством) завжди передбачають насилля, примушування, загрозу. Головним засобом досягнення мети для будь-якого терориста є залякування, створення атмосфери страху і невпевненості.

Терористичний акт – багатооб’єктний злочин, який загрожує громадській безпеці, нормальному функціонуванню органів державної влади, а також життю та здоров’ю громадян. На думку Є.Л. Стрельцова, об’єктом цього злочину є відносини суспільної безпеки населення, нормальне функціонування суспільства, його життєдіяльність. Додатковим об’єктом виступає життя або здоров’я людей, майнові права.

„Терористичний акт вражає і справляє вплив... завдяки відсутності будь-якого логічного зв’язку: саме неповна непричетність людей, які стали жертвами терору, і викликає страх”, – зазначає Б. Нестаньяху.

Згідно з чинним кримінальним законодавством **терористичний акт** полягає в застосуванні зброї, вчиненні вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров’я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на ухвалення рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об’єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Типові характеристики терористичних актів (дій) можна подати наступним чином (Табл.1):

Табл.1

Типові характеристики терористичних дій (за Метелевим С.Є.)

Суб'єкти терористичних дій	Засоби, що використовуються для проведення терористичних актів	Об'єкти впливу
Вбивці-одинаки	Холодна зброя	Фізичні особи
Злочинні співтовариства	Вогнепальна зброя	Транспортні засоби
Етнічні клани	Вибухові речовини	Громадські та житлові будівлі
Релігійні секти	Отруйні речовини	Промислово-небезпечні об'єкти
Екстремістські політичні об'єднання	Біологічні агенти	Системи зв'язку і управління
Спеціальні служби держав	Радіоактивні речовини	Магістральні трубопроводи
Міжнародні терористичні організації	Ядерні заряди, випромінювачі електромагнітних імпульсів	Продукти харчування, напої

З усіх численних **ознак**, що характеризують терористичний акт, у спеціальній літературі останнім часом виділяють такі:

- 1) вчинення загальнонебезпечних (саме загальнонебезпечних, а не будь-яких суспільно небезпечних) діянь або погроза такими діями, що породжує загальну небезпеку;
- 2) публічний характер виконання з розрахунком на широкий резонанс;
- 3) навмисне створення стану страху, напруженості, спрямованого на залякування населення або якоїсь його частини;
- 4) застосування насильства відносно одних осіб (невинних жертв) або майна з метою спонукання до певної поведінки інших осіб (суб'єктів впливу), від яких залежить прийняття вигідних для терористів рішень (органи державної влади, місцевого самоврядування, міжнародні організації, певні фізичні та юридичні особи. Саме сукупність вказаних ознак у їх взаємозв'язку та

взаємообумовленості характеризує терористичний акт як злочин, що вчиняється у реальній дійсності. Відсутність у діянні будь-якої з вказаних ознак, свідчить про відсутність самого терористичного акту. Цією сукупністю ознак терористичний акт відрізняється від суміжних злочинів, які можуть містити будь-які з цих ознак, але не всі в їх сукупності.

При вчиненні терористичного акту залякування здійснюється одночасно на двох рівнях:

- 1) залякування населення (макрорівень);
- 2) залякування третіх осіб (суб'єктів впливу), які зацікавлені у безпеці жертв нападу (мікрорівень).

Найстрашніші терористичні акти в усьому світі почалися в останні роки двадцятого століття і продовжуються досі. Слід зазначити, що нерідко виконавцями терактів стають колишні військовослужбовці, які брали участь у бойових діях у гарячих точках в Карабасі, Афганістані, Чечні, Дагестані.

Серед найгучніших терактів ХХІ століття можна назвати наступні:

- найбільший терористичний акт був здійснений 11 вересня 2001 року (Нью-Йорк, США). У будівлю Всесвітнього торговельного центру у Нью-Йорку та у будівлю Пентагону влетіли 3 літаки. Ще один літак розбився у штаті Пенсильванія. Ця трагедія стала причиною поранень понад 6 тисяч людей. 24 людини вважаються зниклими без вісті;

- ще одним з найбільших терористичних актів вважаються вибухи, які прогрімали на одному із залізничних вокзалів Іспанії 11 березня 2004 року, від яких загинула 191 людина, травми і поранення різної тяжкості отримали більше двох тисяч чоловік;

- 1 вересня 2004 року на святковій лінійці до початку навчання у школі №1 у Беслані (Північна Осетія) терористи захопили у заручники 1128 осіб (школярі, батьки та співробітники школи). Їх тримали у замінованій будівлі протягом двох з половиною днів, коли на третій день у школі пролунали вибухи. Внаслідок цього загинуло 314 осіб, зокрема, 186 дітей;

- 7 липня 2005 року у трьох потягах лондонського метро спрацювали вибухові пристрої. Ще одна бомба спрацювала в автобусі. В результаті цієї трагедії 56 осіб загинуло, серед яких 4 терориста-смертника, 700 отримали поранення;
- 15 квітня 2013 року у Бостоні (США) під час щорічного марафону пролунали два вибухи біля фінішу. Трагедію офіційно було визнано терактом. В результаті чого 3 загинули, більше 280 постраждалих;
- 17 липня 2014 року на території Донецької області (Торез, Україна), окупованої проросійськими бойовиками, було збито пасажирський Boeing 777, який летів з Амстердама до Куала-Лумпур. Унаслідок трагедії ніхто не вижив. 283 пасажери та 15 членів екіпажу загинули;
- 7 січня 2015 року до редакції сатиричного журналу «Charlie Hebdo» (Париж, Франція) невідомі увірвалися та почали розстрілювати працівників видання. Внаслідок цього 12 осіб загинули, 11 отримали поранення;
- 2 квітня 2015 року у кенійському місті Гаріса (Кенія) терористи напали на університет, де, головним чином, вбивали християн. В результаті цієї трагедії 147 осіб загинули, 80 отримали поранення;
- 26 червня 2015 року терористи атакували готельний пляж в Порт-Ель-Кантауї, у передмісті курортного міста Сус (Туніс), де розпочали стрілянину по туристах з двох готелів, внаслідок цього загинуло 40 осіб.
- 12 січня 2016 року в Туреччині (Стамбул) на одній з центральних площ Султанахмет, біля обеліска Феодосія, одного з найпопулярніших туристичних місць міста, прогрімів вибух. Під час атаки в центрі міста терорист убив 11 людей, ще 15 отримали поранення і були госпіталізовані.
- 7 квітня 2017 у Стокгольмі вантажівка на великій швидкості в'їхала у натовп людей, які гуляли по центральній пішохідній вулиці столиці. Вона встигла проїхати більше 500 метрів і зупинилась, врізавшись у вітрину торгового центру. В результаті теракту п'ятеро людей загинули і ще 14 отримали важкі поранення.

- 7 серпня 2017 року в Іспанії (Барселона) вантажівка протаранила натовп людей на одній із найпопулярніших вулиць серед туристів – Рамбла. Перед наїздом зловмисник на орендованому фургоні збільшив швидкість та намагався зачепити якомога більше людей. Терорист проїхав близько 600 метрів зигзагом, наче полюючи на перехожих. Авто безжально продовжувало рух, потім зупинилось, і зловмисник втік з місця події.

Внаслідок трагедії загинули 13 людей, серед яких 5 дітей, ще понад 100 – отримали поранення. Відомо, що в результаті теракту постраждали громадяни щонайменше 18 держав.

При вчиненні терористичного акту самі по собі насильницькі дії не є самоціллю, а виступають засобом породження у суспільстві стану страху та досягнення мети схиляння суб'єктів впливу до задоволення інтересів терористів.

При вчиненні вибухів терористичної спрямованості сам вибух є лише початковим етапом, за рахунок якого винні особи прагнуть породити у суспільстві стан страху та змусити суб'єктів впливу (державу, міжнародну організацію, фізичну або юридичну особу) до певних вигідних для терористів дій та рішень [60].

Наприклад, події 27 квітня 2012 року в м. Дніпропетровську (чотири вибухи бомб), в результаті яких постраждала 31 особа, 19 березня та 22 квітня 2006 року в м. Харків (в супермаркетах вибухнули дві саморобні бомби), що привело до поранення 21 людини, зокрема дворічної дитини, 22 лютого 2015 року в м. Харків під час Маршу єдності (спрацювала протипіхотна міна з радіокеруючим пристроєм), внаслідок вибуху загинуло 4 особи, серед них 1 міліціонер та 1 неповнолітній, ще 9 отримали поранення, дають підстави стверджувати про реальну наявність в Україні загроз терористичних актів.

З оцінки кількості жертв від терористичних актів останніх років можна зробити висновок, що терористи, вчиняючи конкретний терористичний акт претендують на значний розголос, на резонанс у ЗМІ, який буде тим більшим, чим більша кількість жертв і потерпілих, коли створюється обстановка паніки і

страху серед населення, і в цьому виявляється цинічна, злочинна суть теракту, в якому знаходить прояв таке складне явище, як тероризм.

Для впорядкування безлічі прикладів терористичних актів (актів насильства) можна застосувати **параметричний підхід**. В результаті можна виділити чотири основних їх види:

1) масове (колективне, групове) організоване насильство, легітимоване державою, здійснюють, наприклад, армія і поліція – соціальні інститути, які спеціально для цього створюються;

2) масове стихійне, виникаюче неочікувано і початково нібито ніким не організоване насильство, яке, зазвичай, спрямоване проти держави і суспільних інститутів – це, як правило, різного роду повстання, бунти та інші аналогічні масові стихійні лиха;

3) індивідуальне організоване насильство включає як тиранію монархата над підданими, так і, навпаки, індивідуальний терор проти монархів, наприклад, царевбивство;

4) індивідуальне стихійне насильство включає дуже широке коло явищ – від звичайного побутового хуліганства до знущань керівника над підлеглим (психологічне насильство), або, навпаки, вбивство підлеглим керівника.

Терористичні акти сприймаються людьми як несподівані події лякаючого і травмуючого характеру. Зазвичай, вказують на наступні фактори, що впливають на рівень „травмованості” терористичним актом:

- неочікуваність події;
- кількість жертв;
- ступінь жорстокості поведінки терористів „до”, „під час” і „після теракту”;
- ступінь соціальної і фізичної незахищеності жертв;
- несподіваність у виборі жертв і об’єктів;
- подача інформації про подію, характер і наслідки;
- міра ідентифікації себе (своїх близьких) з жертвами;

- відповідність вимог терористів і мотивів їх поведінки соціальним нормам людини, що сприймає інформацію про теракт.

Русійною силою терористичних актів є глобалізація (ЗМІ – засоби масової інформації) – інформація про теракти, про їх цілі стає надбанням всіх – відомість терористів за короткий час стає світовою. Те, що більшість людей прагне до суспільного визнання, працює на це все життя – терором досягається за лічені хвилини.

У нашій країні розвитку тероризму сприяють глибока соціально-економічна криза, протистояння політичних сил, наростання проявів сепаратизму, зубожіння (втрата засобів до існування) та люмпенізація (люмпен (нім. *lumpen* – «лахміття») – термін, що означає декласовані верстви населення (волоцюги, жебраки, кримінальні елементи та інші асоціальні особи)) значної частини населення, процеси соціального розшарування, розвиток кримінальних підприємницьких та державних структур, корумпованість державного апарату, розвиток потужного нелегального ринку зброї, девальвація моральних та духовних цінностей.

Аналіз матеріалів спеціалізованих урядових установ свідчить про те, що найбільш поширеною в Україні **мотивацією скоєння терактів** виступає:

- 1) кримінальна діяльність, особливо її транснаціональні форми;
- 2) намагання перешкодити громадській, політичній або економічній діяльності;
- 3) створення ускладнень або напруження у міждержавних відносинах.

За даними СБУ за останні роки в Україні скоєно понад 560 злочинів терористичного характеру, внаслідок чого 90 осіб (з них 15 представників владних структур) загинуло [80].

Терористичні акти приносять масові людські жертви, чинять сильний психологічний тиск на великі маси людей, спричиняють руйнування матеріальних і духовних цінностей, що не піддаються часом відновленню, сіють ворожнечу між державами, провокують війни, недовіру і ненависть між

соціальними і національними групами, які іноді неможливо подолати протягом життя цілого покоління.

Аналіз теоретичного матеріалу дозволив виявити складники тероризму: багатокомпонентне поняття „терористична діяльність”, що має свій прояв від планування, організації, підготовки терористичних актів до фінансування завідомо терористичної організації або групи та поняття „терористичний акт”, яке є злочинним загальнонебезпечним діянням; зазначити типові характеристики та ознаки теракту.

1.4. Підходи до поняття „тероризм” як складного психолого-соціального явища

Аналіз існуючих підходів до визначення тероризму показує, що більшість вчених світу бачать цей феномен як вираження невдоволення існуючим соціально-політичним становищем, що порушує правові основи життєдіяльності і пов’язане з психологічним та ідеологічним самовираженням. При цьому кожен з дослідників відповідно до своєї наукової прихильності робить головний акцент на одній з цих підстав.

В рамках **філософського підходу** [16] розглядається сутнісний зміст тероризму, в рамках якого осмислення насильства і репресивних форм існування ведеться за допомогою аналізу форм суб’єктивності і різних способів символізації соціальної реальності.

Широко поширеним є підхід, згідно з яким на перший план висувається **психологічна сторона**. Так, англійський вчений У. Лакер у сутнісному визначенні тероризму, перш за все, виділяє соціальні і особистісні, ідеологічно обґрунтовані амбіції людей, які нерозривно пов’язані з їх психічною схильністю до крайніх способів самовираження та протесту.

Культурологічний підхід розглядає тероризм через превентивне залякування, що ініціює паніку і масове невдоволення. „Тероризм – це спосіб управління соціумом за допомогою превентивного залякування”.

З історичної точки зору аналізується генезис ідеології тероризму та його еволюція [20].

Американський історик Дж. Хардман сформулював положення, згідно з яким, „тероризм як метод завжди характеризується не тільки тим фактом, що він прагне вивести з рівноваги законний уряд або націю, але також продемонструвати масам, що законна (традиційна) влада більше не знаходиться в безпеці і без виклику”.

У **правовому аспекті** тероризм має своєю метою – нехтування суспільних норм, загальноприйнятих і закріплених міжнародними правовими актами. Так, Л.А. Моджорян, підкреслюючи політичну цілеспрямованість тероризму, зосереджує увагу на правовому аспекті – незаконності дій терористів: „Тероризм – це насильство, що здійснюється заради досягнення якихось політичних цілей і яке нехтує прийняті в суспільстві норми і правила, зафіксовані в чинних міжнародних конвенціях” .

Згідно з точкою зору, що обґрунтовується британським дослідником Н. Осалліваном, „головне, що порушується норма права, залякується населення і переслідуються певні ідеологічні цілі”.

З точки зору **соціокультурного підходу** тероризм трактується як „спроба організованих груп крайніми методами, тобто вбивствами, вибухами, захопленням заручників і т. д., зупинити і повернути назад ускладнення суспільства, викликати масовий інверсійний вибух, зруйнувати державність, затвердити і втілити в життя масовий утопічний ідеал”.

З економічної точки зору, на еволюцію криміногенних факторів, до яких, безумовно, відноситься тероризм, згідно з французькою дослідницею М. Дельмас-Марті, впливають такі соціально-економічні фактори, зокрема:

- загальна тенденція і нерівномірний розподіл ресурсів, доходів і багатства, бо й всередині окремих країн, та між країнами зростає нерівність, утворюючи „вузли соціальної напруженості”;
- прогресуюче загострення проблеми бідності в промислово-розвинених і країнах, що розвиваються. Соціальна та економічна поляризація тягне за собою

утворення двох товариств, середні класи яких, відповідно, або занурюються в убогість, або живуть в комфорті;

- значна концентрація населення в містах, що створює небезпеку їх перенаселення і деградації.

В рамках соціології існування тероризму обумовлено низкою об'єктивних проблем – бідність, соціальна нерівність, регіональні конфлікти, і т. д.. В ідеології тероризму бідність грає центральну роль, поряд з приниженням, неосвіченістю, відчуженням, маргіналізацією, відсутністю глобальної ідентичності при руйнуванні локальної. В умовах високої технологічної оснащеності і руйнівної ідентичності її набуття відбувається нерідко в потворних формах, в тому числі і таких, які ведуть до тероризму. Тобто, будь-яка суспільна проблема в принципі може стати приводом для терористичних кампаній, будь-яка ідеологія – її основа, будь-яке суспільство її ареною.

В рамках **політологічного напрямку** тероризм трактується як застосування крайніх форм насильства для досягнення певних політичних цілей.

Отже, насильство – найважливіший і невід'ємний атрибут тероризму, а ідеологема політичного насильства займає одне з провідних місць в інтерпретації тероризму.

Насильство – це прояв агресії „фрустрованих індивідів і груп, результат соціального тиску, що перевищує можливості людини до терпіння” [19]. Це найбільш відвертий, видимий засіб політичного і соціального панування в цілому, який, на відміну від прихованих, більш м'яких способів володарювання (маніпуляція, переконання, стимулювання), обмежує свободу соціального агента шляхом фізичного впливу на нього [42].

В свою чергу у світовій науці існує два основних підходи до поняття „тероризм”:

- **біологічний підхід** пояснює це явище деякою „насильницькою” сутністю людини, „природним” прагненням людей загрожувати інтересам інших і використовувати будь-які доступні засоби для досягнення своїх цілей.

– **соціальний підхід** ґрунтується на визначальному значенні соціальних процесів, хоча і характеризується великою різноманітністю оцінок ролі та механізму впливу тих чи інших соціальних факторів, що обумовлюють терористичну діяльність. Він є переважаючим серед різних підходів до пояснення природи і формулювання понять тероризму [1., с.37].

Таким чином, серед підходів до поняття „тероризм” можна виділити: філософський, психологічний, культурологічний, історичний, правовий, соціокультурний, політологічний, біологічний та соціальний підходи.

1.5. Психологічні особливості терориста: типологія та характерні риси

Для вирішення проблеми тероризму, створення єдиної науково-методологічної основи його дослідження, однією з головних цілей є вивчення психології терориста: його типологічних, емоційних і морально-етичних особливостей.

Для початку дамо визначення поняттю „терорист”.

Терорист – особа, яка бере участь в здійсненні терористичної діяльності, що застосовує насильство для залякування чи примусу кого-небудь виконувати необхідні дії [64; 96].

Терорист – це не психічнохвора людина, а суб’єкт, який в період соціальної адаптації отримує досвід, що відхиляється від норми.

Терористи сьогодні – це представники потужних угруповань з відповідним фінансово-економічним оснащенням.

Саме особистість терориста завжди привертала до себе увагу дослідників. Вважалося, що варто вивчити це складноорганізоване ціле, як все стане зрозумілим у психології терориста, і проблема боротьби з ними отримає надійну наукову базу. Однак саме це виявилось найскладнішим, досі не вирішуваним завданням.

Проте, типологію терористів можна представити наступним чином (Табл.2):

Типологія терористів

№ з/п	Модель особистості	Характеристика
1.	Психопат-фанатик	Це людина, що керується своїми переконаннями (релігійними, ідеологічними, політичними) і щиро вважає, що її дії, не залежно від конкретних результатів, корисні для суспільства. Це людина, у якої сфера свідомості вкрай звужена тими чи іншими доктринами, і нею ж полагоджена її емоційна сфера. Тому вона виявляється здатною зробити все що завгодно. На політичній мові – це фанатик, психологічний – психопат. Психопат може здійснити великі і добрі справи, якщо його прагнення і установки збігаються з потребами суспільства, але він же здатний створити величезне зло, якщо мотиви його дій носять об'єктивно антисуспільний характер. Будь-який психопат-фанатик може стати терористом.
2.	Фрустрована людина	Модель фрустрованої людини базується на біхевіористській теорії фрустрації-агресивності: „Почуття фрустрації, породжене неможливістю для людини з якихось причин досягти життєво важливих для неї цілей, неминуче породжує у неї тенденцію до агресивних дій. Свідомість у цьому випадку може зіграти роль інструмента в раціоналізації цих дій, тобто у доборі тих чи інших приводів для їх виправдання. Якщо не абсолютизувати названу концепцію як єдиний і універсальний спосіб пояснення агресивної поведінки людини, то можна визнати що в окремих випадках вона застосовується

		для розуміння схильності людини до терористичних актів”.
3.	Людина з неповноцінної сім’ї	„Жорстоке поводження батьків з дитиною, її соціальна ізоляція, дефіцит добрих відносин можуть призвести до формування озлобленої особистості з антисоціальними нахилами. За певних умов люди такого психологічного складу легко можуть стати інструментами терористичної організації. С. Єніколопов взагалі вважає, що, незважаючи на наявність певного числа загальних психологічних характеристик, говорити про існування єдиного особистісного терористичного комплексу немає підстав. Він виділяє два відносно явних психологічних типу, що часто зустрічаються серед терористів. Перші відрізняються високим інтелектом, упевненістю в собі, високою самооцінкою, прагненням до самоствердження, другі – невпевнені в собі, невдахи зі слабким „Я” і низькою самооцінкою. Але як для перших, так і для других характерні висока агресивність, постійна готовність захистити своє „Я”, прагнення самоствердитися, надмірна поглиненість собою, незначна увага до почуттів і бажань інших людей, фанатизм. Для більшості терористів характерна тенденція до екстерналізації, до пошуку джерел своїх особистих проблем зовні. Вони проектують низькооцінювані складові свого „Я” на істеблішмент ((з англ. establishment – „встановлення”, „основа”) – правлячі та привілейовані групи суспільства, а також вся система влади і управління, за допомогою якої вони здійснюють своє панування), який сприймається як джерело загрози”.

4.	Терорист-холерик	У нейрофізіологічному трактуванні І.П. Павлова це тип сильний, однак неврівноважений, з перевагою збудження; одержимий безліччю ідей та емоцій, дуже захоплюється, але швидко холодне. Нервова система характеризується, окрім великої сили, переважанням збудження над гальмуванням. Відрізняється великою життєвою енергією, але йому не завжди вистачає самовладання, іноді буває запальним і нестриманим. За Г.Ю. Айзенком – це невротизований екстраверт, начебто „люблячий масу”, але чомусь досить легко приносить цю любов в жертву індивідуальному терору. Відповідь на цей уявний парадокс достатньо проста: зовнішня екстравертованість часто якраз і обертається ненавистю до широких контактів за рахунок високого рівня невротизації. Зазвичай, нейротизм в поєднанні з вираженою екстравертованістю і дає „на виході” явні ознаки психопатії та істерії.
5.	Терорист-флегматик	У трактуванні І.П. Павлова, це тип сильний і стійкий, урівноважений, іноді інертний; спокійний, „надійний”. Нервова система характеризується значною силою і рівновагою нервових процесів поряд з малою рухливістю. Реагує спокійно і неспішно, не схильний до зміни свого оточення, добре пручається сильним і тривалим подразникам. За Г.Ю. Айзенком, це емоційно стійкий інтроверт. Не схильний до психопатії та істерії, навпаки, часто має якості іншого роду. У терорі не стільки бойовик, скільки емоційна опора групи чи організації – так би мовити, стабілізуючий початок групи.
		Згідно з І.П. Павловим, це тип

6.	Терорист-сангвінік	сильний, урівноважений, рухливий. Його нервова система відрізняється великою силою нервових процесів, їх рівновагою і значною рухливістю. Ця людина швидка, легко пристосовується до мінливих умов життя. Її характеризує висока опірність труднощам життя. Згідно з Г.Ю. Айзенком, це тип емоційно стійкий і екстравертований. Найбільш адаптивний серед всіх інших типів. Його рішення засновані не на ситуативних емоціях, а на стійких переконаннях, заснованих на життєвому досвіді.
7.	Терорист-меланхолік	За І.П. Павловим, це слабкий тип нервової системи. Він характеризується слабкістю як процесу збудження, так і гальмування, зазвичай погано пручається впливу сильних позитивних і гальмівних стимулів. Меланхоліки часто пасивні, загальмовані. Особливо їх діяльність часто гальмується негативними моральними переживаннями, яким вони надають великого значення. Вплив занадто сильних подразників може стати для меланхоліка джерелом різних порушень поведінки. Так, наприклад, нейротизм в поєднанні з інтровертованістю часто дає „на виході” дистимію, нав'язливі уявлення, іноді – страхи. За Г.Ю. Айзенком, це достатньо невротизований інтроверт.
8.	Терорист-камікадзе	Тобто той, хто йде на вірну смерть і знає, що загине, - не більше 1-2% від загальної кількості терористів.
9.	Терорист-фанатик	Тобто той, хто готовий вмерти „за справу”, але зовсім не прагне до гарної смерті. Для нього важлива загальна увага. Терористів-фанатиків у загальній структурі тероризму – близько 30%.

10.	Терорист-найманець	Для такої особистості головне – одержати за терористичний акт гроші. І вона зовсім не хоче умирати. Терористи-найманці становлять близько 50% від загальної кількості терористів.
11.	Терорист-ідеолог	Це той, хто просто „замовляє” терористичні акти й, можливо, оплачує виконання. Таких близько 10%, але вони найнебезпечніші, тому що це „мозок” тероризму.
12.	Тип №1	Людина, змушена вдаватися до насильства для досягнення тих цілей (успіх, багатство), якими її „заразило” суспільство, але не дало можливостей їх досягнення.
13.	Тип №2	Людина, що готова до насильства для того, щоб змінити самі цілі, невірні з її точки зору. Це революціонер, який насильно реалізує свій варіант перебудови суспільства.
14.	Тип №3	Людина, готова до насильства для знищення неприйнятних для неї цілей і засобів їх досягнення. Головна проблема такого терориста – принципова аномія, неприйняття чужих норм як таких.
15.	Також виділяють такі психологічні типи терористів, особливо тих, хто готовий вдатися до зброї масового знищення:	
	• люди, які просто хочуть прославитися;	
	• релігійні фанатики, що чекають кінця світу;	
	• націоналістичні угруповання, що ненавидять інші етнічні групи;	
	• терористичні угруповання, які ведуть довгу і виснажливу боротьбу без видимих результатів;	
	• терористи, які діють від імені держави;	
	• невелика група індивідів, що діють з особистих мотивів.	

Терорист – **акцентуована особистість**. Це означає, що терорист – клінічно психологічно – нормальна людина, проте певні риси особистості у неї акцентуовані, тобто виражені незвичайно сильно, яскраво, не цілком „нормально”.

Терористи – це особистості того психічного складу, для яких характерне:

- переважання емоцій над розумом (імпульсивність);
- упередженість оцінок;
- низький поріг терпимості (драгівливість, збудливість);

● відсутність належного самоконтролю. Однак серед терористів зустрічаються і прямо протилежні особистості – цілком раціоналістичного складу, які відрізняються завищеними самооцінками, прагненням до самоствердження, властолюбством, презирством до людей та політичним фанатизмом.

В динаміці особистість терориста – безперервне коливання по синусоїді з широкою амплітудою, від демонстрованої абсолютної віри в свою правоту до її внутрішнього заперечення або, принаймні, досить частих сумнівів. Це метання між абстрактними глобальними ідеями, „великими мотивами” і, частіше, мотивуваннями, і конкретними акціями, нудною, рутинною роботою. Це постійно нестійка самооцінка, яку доводиться підтверджувати новими терористичними діями. Саме нестабільність самооцінки являє собою найважливіший фактор екстремальної поведінки. І тут не важливо, завищена вона (до відчуття себе надлюдиною, що вирішує долі інших людей) або, навпаки, занижена (потребує підтвердження за рахунок цих інших людей). Важливо, що вона неадекватна і, як правило, нестійка.

Терористам властиві деякі досить важливі особистісні особливості, які мають першорядне мотиваційне значення. Більшість з них пов’язані з тим фактом, що терорист безпосередньо стикається зі смертю, яка, з одного боку, впливає на його психіку, вчинки й на події, у які він включений, а з іншого боку – його особистісна специфіка така, що він прагне до неї. Серед терористів зустрічаються люди різних вікових категорій, і багато що залежить від того, яке місце займає конкретна особа в ієрархії терористичної організації.

Терорист у момент здійснення теракту здається собі мужнім, благородним, жорстоким, безкомпромісним борцем за „справедливість”. Так, „політичному” терористові здається, що в ім’я досягнення справедливості, у його розумінні,

можна і слід жертвувати життям інших людей. „Економічний” терорист переконаний, що дії його конкурента украй несправедливі і вимагають „крайніх заходів”. „Психологічному” терористові здається, що суспільство не дозволило реалізувати закладені в ньому можливості, і він може канути в Лету невідомим, а здійснюючи теракт, він не тільки реалізує можливості влади над людьми, а й прославляється своєю мужністю. І у будь-якого терориста мета виправдовує засоби.

Можна виділити ряд особистісних схильностей, які часто стають спонукальними **мотивами вступу індивідів на шлях тероризму**:

- надзосередженість на захисті свого „Я” шляхом проекції з постійною агресивно-оборонною готовністю;
- недостатня особистісна ідентичність, низька самооцінка, елементи розщеплення особистості;
- сильна потреба в приєднанні до групи, тобто в груповій ідентифікації та (або) приналежності;
- зазнавання відчуття великої міри соціальної несправедливості зі схильністю проектувати на суспільство причини своїх невдач;
- соціальна ізольованість і відчуженість, відчуття знаходження на узбіччі суспільства і втрати життєвої перспективи;
- особистісна та емоційна незрілість. Більшості терористів властиві максималізм, абсолютизм, який часто є результатом поверхневого сприйняття реальності, теоретичний і політичний дилетантизм.

Більшість терористів – **аномічні люди** (аномія (від франц. *anomie* – відсутність норм, організації, в свою чергу, походить від грец. *anomia* – заперечення закону) – ставлення індивідів до норм і моральних цінностей соціально-політичної системи, в якій вони існують). Термін „аномія” використовується в декількох значеннях.

По-перше, аномія означає такий стан суспільства, при якому його членами втрачена значимість соціальних норм і експектацій, від чого висока вірогідність поведінки, що відхиляється і саморуйнівної поведінки, аж до самогубства. По-

друге, аномія означає відсутність еталонів, стандартів порівняння себе з іншими людьми, що дозволяють оцінити своє положення і вибрати зразки поведінки, що ставить індивіда в невизначене становище, позбавляючи ідентифікації з соціальною групою. По-третє, аномія означає невідповідність, розрив між універсальними цілями і очікуваннями, схвалюваними в даній соціально-політичній системі, та соціально прийнятними засобами їх досягнення, що стимулює незаконні шляхи досягнення цих цілей.

Стосовно **логіки терористів**, то вона носить дивний характер. По-перше, вона дуже емоційна: інколи емоції в ній займають більше місця, ніж логіка як така. По-друге, це перекручена логіка з точки зору суто формального аналізу: з суджень не завжди виникають адекватні висновки. По-третє, це явно моноідеїчна логіка: у ній все підпорядковано терору, і будь-яке питання рано чи пізно, прямо чи „зигзагоподібно”, але приходять саме до нього.

Як правило, логіка терориста – це логіка віруючої людини. Вона вірить в ідею, якій служить, вірить, нарешті, у свою високу місію. І тут їй не потрібні раціональні докази і складні формально-логічні конструкції.

Про викривлену логіку терористів свідчить ще один цікавий факт: вони практично не можуть працювати в режимі діалогу. Це підтверджується на побутовому рівні. Так, терористи здатні або вислуховувати того, кого вони вважають для себе авторитетним, або, навпаки, здатні на промовляння тривалих власних монологів. Це свідчить про авторитарність і разом з тим ригідність мислення.

Перш за все, для особистості терориста притаманне негативне світосприйняття, що відображається у невідповідності між образом ідеальної моделі світу і самого себе у реальній дійсності та можливостями самореалізації. Це протиріччя з ідеалом трансформується у суб'єктивне відчуття особистої і соціальної неадекватності; у результаті для особистості терориста характерна позиція „Я хороший, світ поганий”, яка стає засобом морального самозахисту, який дозволяє виправдати будь-які деструктивні дії. Таким чином, діяльність терористів приймає характер деструктивної самореалізації. При цьому, через

заперечення, зароджується нова умоглядна концепція впевненості у своїй правоті, яка зводить до мінімуму можливості позитивного впливу на терористичну групу і окремого терориста. Емоції, які виникають при цьому у терориста, як правило, агресивні і стенічні; без загрози депресії.

До **характерних світоглядних складових та передумов**, що властиві терористам слід віднести:

- зміщення почуття часу – минуле включене в актуальне сьогодення;
- стирання кордонів між реальністю і фантазією;
- деяка наївність в поєднанні з розмитістю моральних обмежень;
- змішаність меж добра і зла, в окремих випадках наявність апокаліптичних переживань і фантазій в поєднанні з ідеями месіанства;
- садомазохістична позиція – жалість до себе і до своїх одноплемінників у поєднанні з ненавистю до реального або міфологічного противника та готовністю до самопожертви;
- ідентифікація з агресором, тобто наявність ідей типу: „якщо я сам буду агресором, то не стану об’єктом агресії”;
- обмежена здатність розуміти і приймати доводи тих, хто мислить інакше;
- певна втрата раціональності, особливо у сфері уявлень про доступні і недоступні цілі та ідеали; при цьому, якщо мета недоступна, ерзац-метою може стати тотальна орієнтація на руйнування всього, що перешкоджає досягненню мети, навіть якщо це ніяк не наблизить реалізацію останньої.

До **основних якостей особистості терориста можна віднести такі:**

- відданість своїй справі (терору) та організації;
- готовність до самопожертви;
- витриманість, дисциплінованість, здатність контролювати свої емоції, пориви, інстинкти;
- вміння дотримуватися конспірації, регулювати задоволення своїх потреб;
- покора, беззастережне підпорядкування лідеру;

- колективізм – здатність підтримувати хороші відносини з усіма членами бойової групи.

Особистість терориста – це постійний, безперервний психологічний рух. Такі зовнішні характеристики, як цілісність або цілеспрямованість, – лише фіксовані моменти психологічної нестійкості, яка періодично досягає навіть рівня ненормальності.

Психолого-соціальний портрет терористів має важливе значення для дослідження під кутом зору більш глибокого розуміння тероризму як явища. Терорист, як соціальна особа, формується ще з дитинства і відповідно до рішучих дій вдається вже в юнацькому віці. Саме в цей час юнаки краще засвоюють маніпуляції з боку дорослих терористів. Однією із новітніх технологій терористів є використання саме дітей у підривній діяльності. Як особа, терорист характеризується високим ступенем агресивності. Це може проявлятися в його жорстокій поведінці з потерпілими і оточуючими. Як правило, терорист – фанатик, жорстокий і мстивий, з садистськими схильностями, готовий на все заради досягнення поставленої мети, прагнучий до „вищої цілі”, що в черговий раз підтверджується його участю в терактах.

Для терориста весь світ зосереджений тільки – і саме на терорі, на терористичній діяльності. Терористи досить легко й природно зживаються з ідеєю насильства.

Виділимо чотири фактори, які призводять людину до тероризму:

- 1) рання соціалізація (занадто рано приймає норми суспільства);
- 2) нарцисичні порушення;
- 3) конфліктні ситуації, особливо конфронтації з поліцією;
- 4) особисті зв'язки з членами терористичних організацій.

В абсолютній більшості випадків терористи – це молоді люди у віці 20-35 років, тобто найбільш дієздатні, активні в розумовому та фізичному плані особистості, які отримали виховання в патріархальній і вельми релігійній культурі. В їхній свідомості, зазвичай, присутні стійкі уявлення про історичну

травму своєї нації і потужні емоційні зв'язки з останньою. Типові соціальні почуття – скорбота і горе, в поєднанні з ущербною національною гордістю.

Що стосується гендерних особливостей у психології тероризму, то традиційно вважається, що терористами можуть бути в основному чоловіки, але на практиці це не зовсім так. Хоча й більша частина терористів – чоловіки, але роль жінок в терористичних угрупованнях важлива. Виходячи з соціального статусу жінки в соціумі, їй легше сховатися, впровадитися і провести терористичний акт, ніж чоловікові. Є навіть терористичні угруповання, де жінки складають не менше половини від загальної кількості членів. Такі терористичні організації, як Ірландська революційна армія, Червоні бригади, латиноамериканські групи активно використовують жінок в агентурних і бойових цілях.

Мета у терористів завжди одна – посіяти паніку, страх та відчуття вразливості і незахищеності.

Мотив володіє спонукаючою та змістотворною функціями для терористів.

Гендерна відмінність в мотивації терористів полягає в тому, що з точки зору чоловіків-терористів, терор є засобом досягнення економічного і політичного панування, з точки зору жінок-терористок, терор – спосіб самореалізації, досягнення відчуття сили і контролю, підвищення власного соціального статусу.

Безумовно, віросповідання є одним з основних факторів, який впливає на формування схильності людини до терористичних дій.

Таким чином, сучасний тип терориста відкриває нам щось нове в людині. Суміш жертовності і жорстокості, з'єднання активності з безособистісним початком, схильність до маніпуляції, зсув цінностей у бік від гуманізму, перемога зовнішнього над внутрішнім, байдужість до чужого болю і до болю свого.

Аналіз літературних джерел та результатів психологічного дослідження дозволяє стверджувати, що:

– тероризм – це загально небезпечні дії або погроза ними, що вчиняються публічно і посягають на суспільну безпеку та спрямовані на створення в суспільстві обстановки страху, неспокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмови від нього в інтересах винних.

– Тероризму як явищу суспільного життя, специфічним рисам, складникам цього феномену, розгляду з різних позицій присвячена велика кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, наприклад: з соціально-філософських позицій тероризм розглядали А.А. Зінов'єв, В.В. Остроухов, І.М. Рижов, В.Г. Федотова та інші;

– соціально-політичні проблеми тероризму висвітлені у працях Ю.І. Авдєєва, Н.Л. Виноградової, С.І. Грачова, М.Г. Гуцало, Я.Р. Дашкевич, А.В. Дмитрієва, Л.М. Дробижевої, С.Г. Кара-Мурза, К.Є. Петрова, С. Телешуна та інших;

– тероризм як явище насильства аналізували такі зарубіжні дослідники як: А. Бернгард, Б. Ганор, У. Лакер, Дж. Поуст, А. Рубін, Ч. Тіллі, П. Уїлкінсон, К. Хіршман, Б. Хофман та інші;

– з кримінально-правових і кримінологічних позицій тероризм розглядали Ю.М. Антонян, І.І. Артамонов, П.П. Баранов, А.К. Боташева, В.П. Ємельянов, С.І. Іларіонов, В.С. Канцір, І.І. Карпець, В.С. Комісаров, В.В. Крутов, В.А. Ліпкан, Н.Д. Літвінов, Н. Мисник, В.Є. Петріщєв, І.Р. Серкевич, В.В. Устінов, О.Г. Яценко та інші вчені;

– структурні елементи тероризму, його характеристика, види, ознаки та класифікація за різними підставами висвітлені у роботах таких вчених як: С.А. Гончарова, В.М. Ємельянова, К.В. Жарінова, М.О. Змеєва, Р.Х. Макуєва, Г.Г. Онищенко, А.А. Похилько, І.В. Сиромятникова, М.П. Требіна та інших;

– психологічні, світоглядні джерела тероризму, мотиваційні основи дій терористів, типологію терористів досліджено у працях І.В. Белашевої, А.О. Веселицького, Ю.П. Зінченко, Л.О. Китаєва-Смика, О.А. Колобова, Т.М. Мінковського, Д.В. Ольшанського, С.В. Пересади, В.М. Форноляка та інших.

– Наведення жаху – ось основна риса тероризму, його специфіка, що дозволяє відокремити його від суміжних і дуже схожих на нього злочинів. Тероризм виступає в якості способу ослаблення противника шляхом і фізичної зміни якогось об'єкта (об'єктів) злочину, і психічного впливу на протиборчу сторону;

– тероризм – це не тільки вибухи, але це і особливий світогляд, в основі якого лежить ідея вбивства свого опонента, побудови світлого майбутнього для себе, свого народу шляхом насильства;

– тактичною метою тероризму є звернення уваги до проблеми, стратегічною – досягти певних соціальних змін (свобода, незалежність, звільнення з виправно-трудових установ певного контингенту осіб, революція тощо);

– знаряддям впливу тероризму є психологічний шок, який супроводжується усвідомленням того, що будь-хто може стати жертвою незалежно від того, до якої верстви суспільства він належить. Жертвами терористичних актів можуть бути як дорослі чоловіки, так і жінки та діти; розрахунок робиться на ефект раптовості, неочікуваності та несподіваності.

Передумовами виникнення та поширення тероризму є: зростаюча роль засобів масової комунікації в житті суспільства; вдосконалення зброї масового знищення; зміни в геополітиці (розпад „залізної завіси”, виникнення державних кордонів і т.д.); зростання екстремізму, ксенофобії, націоналізму, фанатизму і регіональних конфліктів; бідність (обмежений доступ до ресурсів, високий рівень безробіття); міграція, урбанізація і т. д.

Загальна небезпечність, насильство (тобто застосування насильства або загроза застосування такого насильства по відношенню до жертв або інших

об'єктів), орієнтація на залякування, публічність, гласність, демонстративність – бажання справити враження на широкий загал, підвищена суспільна небезпека та вимога – ось основні ознаки тероризму як злочинного діяння.

Тероризм, є однією з форм агресивної поведінки, і тому виражається в умисному заподіянні шкоди, що призводить до обмеження або блокади основних людських потреб, в крайній формі – до смерті.

Класифікація тероризму допомагає показати його багатогранність і доводить той факт, що він перебуває у постійному розвитку.

Враховуючи комплексний підхід, було виділено такі види тероризму: державний, міжнародний, етнічний, політичний, релігійний, екотероризм, економічний, економіко-кримінальний, кримінальний, адресний, біотероризм та кібертероризм.

Складниками тероризму як психологічного та соціально-кримінологічного феномену є терористична діяльність та терористичний акт.

Терористична діяльність є діяльністю, яка включає в себе: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань, організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування та інше сприяння тероризму.

Методи терористичної діяльності наступні:

- традиційні способи здійснення терористичного насильства і залякування: пряме фізичне заподіяння шкоди життю, здоров'ю та обмеження свободи людей;

- руйнівний вплив на різні матеріальні об'єкти: промислові підприємства, об'єкти життєзабезпечення населення, об'єкти енергетики, комунікації;

– методи „психологічного” терору: відкриті або анонімні погрози на адресу осіб, що займають високе суспільне становище, обіцянки розправи або настання інших несприятливих наслідків для адресатів або їх близьких в разі невиконання вимог терористів;

– методи організаційного характеру: вербування учасників терористичних організацій, їх навчання, постачання терористів засобами терористичної діяльності, фінансування, забезпечення документами і конспіративними укриттями, а також зв’язком.

До основних форм терористичної діяльності належать: вбивства окремих осіб або груп; тяжкі тілесні ушкодження; викрадення людей і захоплення заручників; погрози розправи і залякування державних і громадських діячів; вибухи, підпали, руйнування і знищення матеріальних об’єктів; пропаганда тероризму, обґрунтування правомірності його використання і заклики до вчинення терористичних акцій; створення терористичних організацій і надання допомоги терористичним організаціям.

Терористична діяльність здійснюється терористичними організаціями, терористичними групами та окремими терористами.

Терористичний акт – це багатооб’єктний злочин, який загрожує громадській безпеці, нормальному функціонуванню органів державної влади, а також життю та здоров’ю громадян.

До ознак терористичного акту належать: вчинення загальнонебезпечних діянь або погроза такими діями, що породжує загальну небезпеку; публічний характер виконання з розрахунком на широкий резонанс; навмисне створення стану страху, напруженості, спрямованого на залякування населення або якоїсь його частини; застосування насильства відносно одних осіб (невинних жертв) або майна з метою спонукання до певної поведінки інших осіб (суб’єктів впливу), від яких залежить прийняття вигідних для терористів рішень.

Залякування при вчиненні терористичного акту здійснюється одночасно на двох рівнях: макрорівень – залякування населення; макрорівень – залякування третіх осіб (суб'єктів впливу), які зацікавлені у безпеці жертв нападу.

Серед безлічі прикладів терористичних актів виділено 4 основних їх види:

- масове (колективне, групове) організоване насильство, легітимоване державою;
- масове стихійне, виникаюче спонтанно і початково нібито ніким не організоване насильство;
- індивідуальне організоване насильство;
- індивідуальне стихійне насильство.

В Україні розвитку тероризму сприяють: глибока соціально-економічна криза, протистояння політичних сил, наростання проявів сепаратизму, зубожіння та люмпенізація значної частини населення, процеси соціального розшарування, розвиток кримінальних підприємницьких та державних структур, корумпованість державного апарату, розвиток потужного нелегального ринку зброї, девальвація моральних та духовних цінностей.

В Україні мотивацією скоєння терактів виступають: кримінальна діяльність, намагання перешкодити громадській, політичній або економічній діяльності та створення ускладнень або напруження у міждержавних відносинах.

Серед підходів до поняття „тероризм” як складного психолого-соціального явища було виділено: філософський, психологічний, культурологічний, історичний, правовий, соціальний, соціокультурний, біологічний підходи.

Терорист – особа, яка бере участь в здійсненні терористичної діяльності, що застосовує насильство для залякування чи примусу кого-небудь виконувати необхідні дії.

Серед **типів терористів** було визначено наступні: психопат-фанатик, фрустрована людина, людина з неповноцінної сім'ї; терорист-холерик, терорист-флегматик, терорист-сангвінік, терорист-меланхолік; терорист-камікадзе, терорист-фанатик, терорист-найманець, терорист-ідеолог, а також

тип №1 – людина, змушена вдаватися до насильства для досягнення тих цілей (успіх, багатство), якими її „заразило” суспільство, але не дало можливостей їх досягнення, тип №2 – людина, що готова до насильства для того, щоб змінити самі цілі, невірні з її точки зору та тип №3 – людина, готова до насильства для знищення неприйнятних для неї цілей і засобів їх досягнення.

До характерних рис терориста відносяться: невідповідність між образом ідеальної моделі світу і самого себе, негативне світосприйняття, тенденція до екстерналізації – пошуку зовні джерел особистих проблем; прояви нарцисизму у формі самозамилування, нестійка самооцінка, садистські схильності, низький поріг чутливості та терпимості, імпульсивність, дратівливість, збудливість, наявність паранойяльних особливостей з переважанням озлобленості, злопам'ятності, підозрілості, жага самоствердження і визнання в середовищі, відданість своїм ідеалам, ідеї, групі, організації, партії у поєднанні з агресією до інакомислячих.

– Терористи – це молоді люди у віці близько 20-35 років, які отримали виховання в патріархальній і вельми релігійній культурі.

– Терористами можуть бути в основному чоловіки, але на практиці це не зовсім так. Роль жінок в терористичних угрупованнях важлива. Виходячи з соціального статусу жінки в соціумі, їй легше сховатися, впровадитися і провести терористичний акт, ніж чоловікові.

– Мета у терористів одна – посіяти паніку, страх та відчуття вразливості і незахищеності.

– Мотив володіє спонукаючою та змістотворною функціями для терористів.

– Гендерна відмінність в мотивації терористів полягає в тому, що для чоловіків-терористів, терор є засобом досягнення економічного і політичного панування, з точки зору жінок-терористок, терор – це спосіб самореалізації, досягнення відчуття сили і контролю, а також підвищення власного соціального статусу.

– Віросповідання є одним з основних факторів, який впливає на формування схильності людини до терористичних дій.

РОЗДІЛ II. ТЕРОР ЯК АКТ НАСИЛЬСТВА: ТАКТИКА ТА ПСИХОЛОГІЯ

2.1. Поняття терору та його ознаки

Тероризм пов'язаний з більш загальним, родовим для нього поняттям терору. Розкриємо поняття терору.

Виникнення терміна „терор” як поняття, що характеризує конкретні соціальні явища, зазвичай пов'язують із якобінською диктатурою у Франції в період Великої французької революції (1789–1794), хоча самі процеси та явища, які іменуються поняттям „терор”, періодично виникали впродовж усього розвитку людства. Практично до останнього часу терор зазвичай пов'язували з діяльністю державної влади в певні періоди існування держави. Проте в сучасних умовах це слово асоціюється і з іншими силами, що насаджують свою волю, вселяють повсюдний страх не лише політичним супротивникам, але практично всім і кожному [47, с. 236].

Терор, як корінь тероризму у перекладі з латині в буквальному сенсі означає жах. Вперше слово „терор”, як зазначає дослідник В.М. Шестаков, з'явилося у політичному контексті за часи якобінської революції у Франції XVIII ст. і мав на увазі масові страти політичних опонентів, знищення їх майна тощо.

Поняття „терор” використовував ще Аристотель для позначення особливого типу жаху, який опановував глядачами трагедії в грецькому театрі.

У словнику іноземних слів за редакцією І.В. Ляхіна „терор” – це застосування насильства аж до фізичного знищення супротивника; тероризувати – переслідувати, залякувати насильством і репресіями; терористичний – властивий терору, той, що вселяє жах, страх.

Ю.М. Антонян вважає, що терор – це реалізація тероризму протягом більш або менш довгого часу, як правило, на значній території і стосовно багатьох людей [5, с. 8].

У великому тлумачному словнику сучасної української мови подається таке визначення поняття „терор”:

1) найгостріша форма боротьби політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення;

2) надмірна жорстокість до будь-кого; залякування [26].

- Терор – це політика репресій з боку держави, що спирається на могутність своїх владних інститутів [63].

- Терор – це соціально-політичний фактор дійсності [45].

- Терор – залякування насильницькими методами політичного супротивника, тобто конкретної фізичної особи (осіб), яка виконує державні, політичні чи інші суспільні функції [75].

- Терор – це політична стратегія як асиметричне розгортання загроз і насильство над ворогами, які використовують засоби, які виходять за межі форм політичної боротьби, яка, зазвичай, працює в межах деякого поточного режиму [14].

- Терор – це залякування супротивника шляхом фізичного насильства, аж до знищення [8].

- Терор – це відкриті, демонстративні дії. Терор є насильством та залякуванням, використовуваним об’єктивно сильнішим відносно більш слабких [15].

- Терор – спосіб дії будь-якого суб’єкта (держави, організації, фізичної особи) з використанням сили, погрози, порушення страху [3].

- Терор – засіб тотального переслідування, придушування чи знищення політичних, ідеологічних та інших противників шляхом застосування системних масштабних кримінальних переслідувань, залякування, взяття в заручники, насилля, тортур, голодомору, фізичного знищення чи розправи з використанням державного апарату, які спрямовані проти окремих політичних, соціальних, етнічних чи класових угруповань або народу в цілому, з метою збереження влади правлячою меншиною чи організованим злочинним

угрупованням для того, щоб паралізувати волю до спротиву і позбавити інших думки про опір та зміну режиму [13].

Терор – це акт насильства, метою якого є навести страх і жах на певну групу людей або на окрему людину. Терор є повністю кримінально-карним діянням [95]. Він може бути характерним як для організованої групи, або стихійно сформованої організації, та к і для терориста-одинака. Акції терору, на відміну від загальнокримінальних злочинів, не можуть бути здійснені неочікувано, по необережності або в стані афекту. Вони ретельно і таємно готуються.

„Формулу терору” можна зобразити наступним чином (Рис.4):

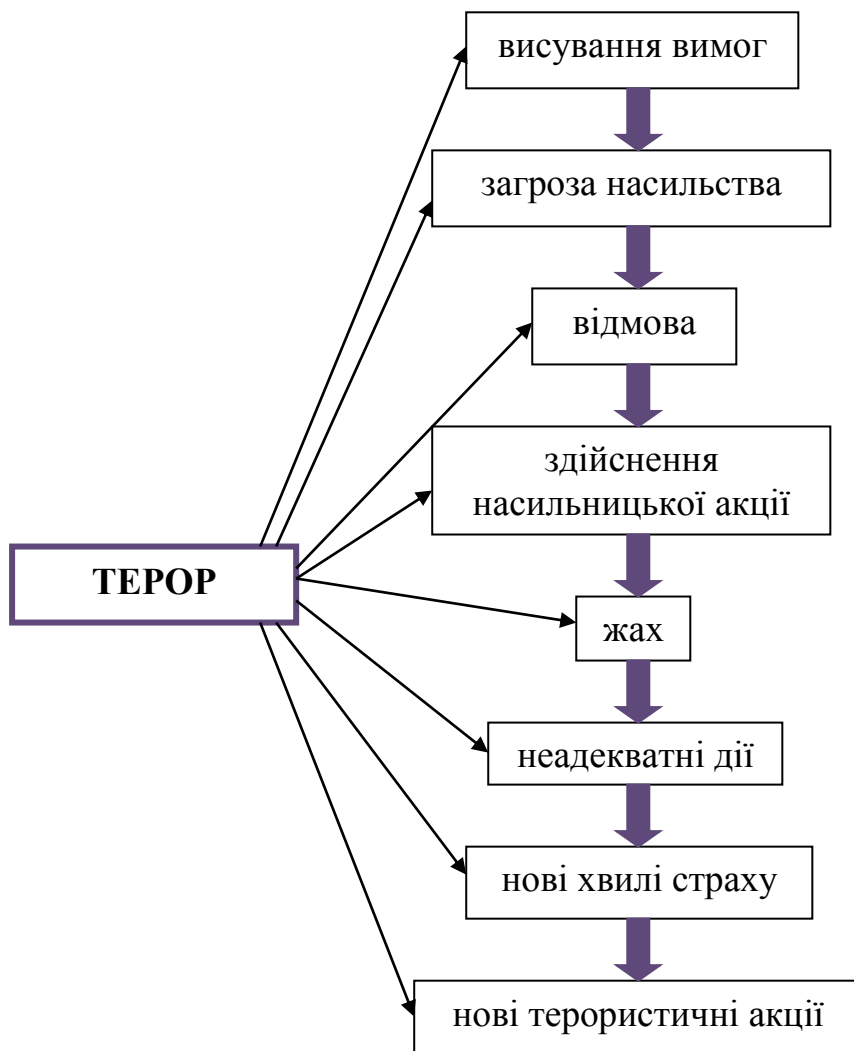

Рис.4 Компоненти терору (за Ольшанським Д.В.)

До терору вдаються тільки слабка влада, тільки слабка держава (яка часто надуває щоки і зображує себе надсильною), тільки слабкі, не впевнені в собі політичні або кримінальні авантюристи, маргінали, готові мстити всьому світу за власні невдачі, прорахунки чи вади власної свідомості [32].

Щоб відділити терор від інших видів злочинів, треба визначитись з його ознаками. Ознаки терору – це демонстративні дії, пов'язані із загрозою життю або з самим фізичним знищенням, які спрямовані на створення страху у політичного опонента і у населення, яке є прихильниками. Отже, до **ознак терору** відносяться:

1) **зміст мотивації терору**. Мотивом терору є протиправні цілі у будь-якій сфері суспільного життя й на будь-якому його рівні: зміни суспільного устрою або політичного курсу, пригнічення політичної, економічної боротьби, національних та релігійних рухів, здійснення економічної експансії, завоювання конкурентних ринків, перерозподілу власності і доходів тощо. Але будь-який злочин чи правопорушення мають протиправні цілі. У такому разі треба шукати специфічну особливість у засобах досягнення цілі;

2) **масовість насильства**. Це означає необмежену кількість осіб, які підпадають під це насильство, а також потенційну можливість його розповсюдження на ще більш невизначену групу людей;

3) **системність актів насильства**. Це означає, що ці акти повинні бути не поодинокі, а складати певну сукупність дій, кінцевою метою вчинення яких, є створення обстановки пригніченості, страху, дестабілізації суспільства. Системність не є систематичність. Останнє являє собою певну циклічність, повторюваність, можна навіть абстрактно сказати сукупність відокремлених у часі дій. Перше ж поняття містить сукупність актів насильства, об'єднаних однією спільною метою.

4) **суб'єктами терору** можуть виступати держава і недержавні організації;

5) терор **цілеспрямований**, але в більшості випадків індіферентний (байдужий) щодо жертв [35].

Засобом досягнення протиправних цілей терору є створення серед людей обстановки (атмосфери) страху, паніки, хаосу, жаху. Це досягається: фізичним насильством над людьми (вбивства, тортури, каліцтва, захоплення заручників та ін.); знищенням і руйнацією різноманітних об'єктів життєзабезпечення суспільства (промислових, екологічних, економічних, культурних, політичних тощо – шляхом вибухів, підпалів, створення катастроф та ін.); посяганням на суспільну безпеку; провокацією конфронтації та дестабілізацією суспільства – усім, що супроводжується проявом суспільної небезпеки [44].

Мета терору завжди двояка. Перша, менш суттєва – усунення шкідливої особистості; друга, найважливіша – сколихнути болото, припинити сплячку, зруйнувати легенду про невразливість влади, кинути іскру [17].

Отже, **цілі терору** можна подати наступним чином (Рис.5):

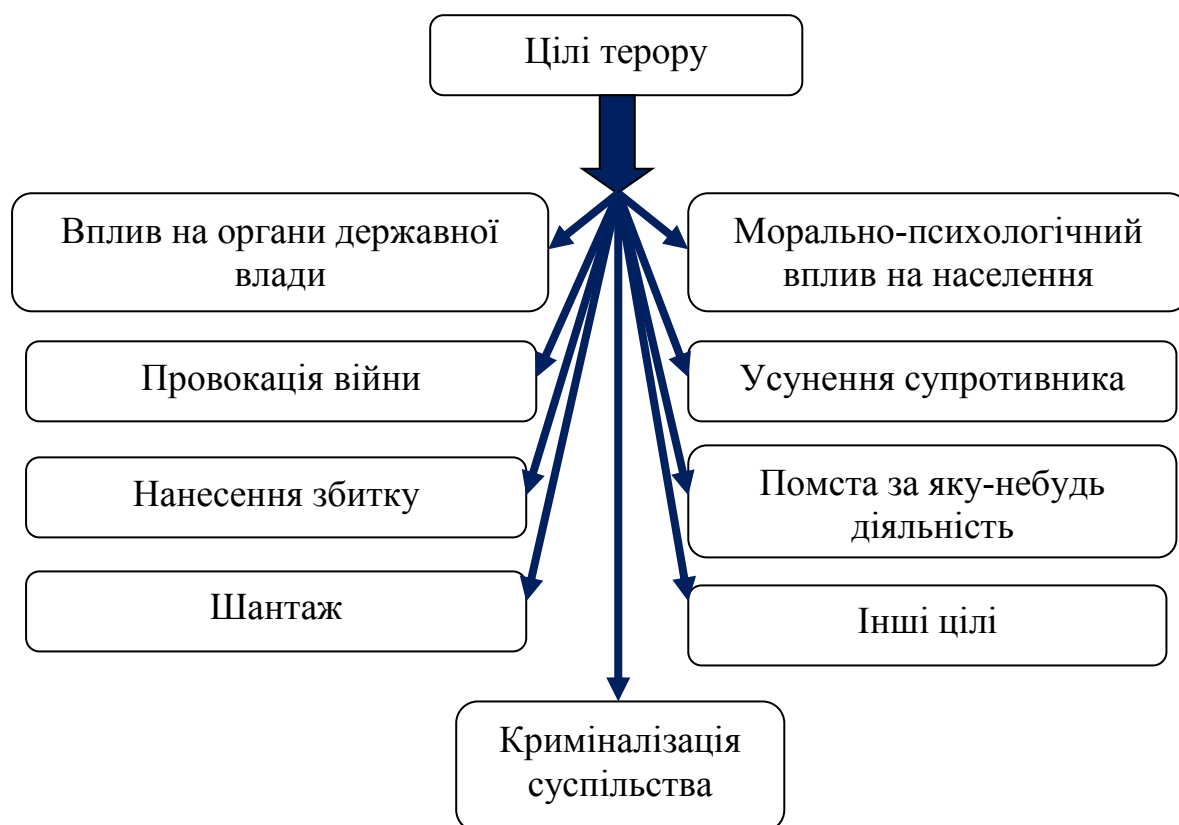

Рис.5 Цілі терору

Для того, щоб вселити страх у окремих людей, групи або суспільство в цілому, необхідно знати, що цими людьми рухає. Тактики терору розроблялися

з глибоким розумінням індивідуальної і колективної психології і використовувалися впродовж всієї історії і в усьому світі. Воєначальники та уряди застосовують тактики терору задля здобуття і утвердження своєї влади, залякуючи власних громадян та сусідів. Терміном „тероризм”, зазвичай, позначають тактики терору, які застосовують з політичними цілями групи людей, які не володіють державною владою.

Тактики терору **передбачають**:

- створення атмосфери страху та нестабільності або використання для придушення свобод і затвердження у владі вже наявної нестабільності та потреби людей у безпеці.

Тактики терору **включають в себе**:

- демонізацію ворога і дегуманізацію окремих людей і груп;
- тортури з метою зламати силу волі.

Тактики терору **припускають**:

- притуплення чутливості до звірств;
- узаконення порушень прав і переслідування лідерів;
- прагнення вразити „душу” спільноти;
- використання дезінформації, щоб пригнічувати інших, панувати і провокувати насильство.

Тактики терору торкаються всіх нас більшою мірою, ніж ми собі уявляємо. Ми беремо участь у залякуванні і страханні, коли думаємо, що у нас немає вибору, інформації і впливу, коли пригнічують нас або ми самі є частиною групи, що тисне на інших [87].

Таким чином, поняття „терор” уособлює собою акції масового фізичного, психологічного, ідеологічного насильства, що здійснюється суспільно-політичними структурами, які володіють необмеженою владою над соціальним контингентом, який знаходиться в їх полі діяльності, з метою схилення мас до певної поведінки.

2.2. Види терору у сучасному світі

Явище залякування стало органічною складовою сучасного життя і набуло глобального характеру. Посилаючись на це, можна виділити наступні **види терору**:

- **революційний** (революція – докорінний переворот у житті суспільства, що призводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утвердження нового, прогресивного [24]) **терор** або „Червоний терор” – використання революційними лідерами насильства або загрози насильства з метою примусити прийняти пропоновані ними політичні дії [31];

- **контрреволюційний** (контрреволюція – боротьба противників революції проти діяльності революційних влад [90]) **терор** або „Білий терор” – терор, що здійснюється реакційними класами (режимами) для підтримки свого панування і включає різні засоби: розгром прогресивних організацій трудящих, арешти і знищення їх керівників та активістів, розстріл і арешти учасників політичних демонстрацій, мітингів, страйків і т. д. Ці акції здійснюються як державними каральними органами, так і створюваними реакційними буржуазними партіями спеціальними терористичними організаціями.

І „революційний” і „контрреволюційний” терор нерозривно пов’язані між собою. Вони являють собою історичні реалії, що багаторазово заявляли про себе масовими вбивствами, неприборканою жорстокістю та свавіллям [41];

- **підривний терор**. Підривний терор спрямований на дестабілізацію або повне руйнування тієї чи іншої системи політичної влади, на підрив її зсередини за допомогою різноманітних прийомів і методів насильства (вибухів, вбивств, захоплення заручників тощо). Найчастіше до підривного терору вдаються іноземні держави, яких не влаштовує існуючий в тій чи іншій державі політичний режим [41];

- **репресивний терор**, навпаки, спрямований на збереження існуючої політичної влади шляхом придушення, знищення, ізоляції дійсних або уявних противників;

- **ідеологічний (або духовний) терор** – терор, який переслідує одну мету – знищення своїх жертв, їх фізичне і моральне виснаження. Цей вид терору проявляє себе у переслідуванні людей за інакомислення, позбавленні їх права мати свою думку, в істотному обмеженні свободи, у вселенні в них екзистенційного страху. Страх перед загрозою бути оголошеним „ворогом народу” перетворював людей у слухняне знаряддя реалізації божевільних планів і дій правителів шляхом деформації нормальної людської психіки та зомбування. Кінцевою метою духовного терору є виведення нового антропологічного типу – конформіста, життєрадісного робота, зомбі, точніше, адекватно політичній системі функціонуючої людини [41];

- **економічний терор** – це кримінальна діяльність окремих осіб та організаційно-терористичних формувань, спрямована на послаблення економічного стану держави, на дезорганізацію діяльності окремих галузей та підприємств, самовільне використання державних ресурсів [41];

- **політичний терор** – це опозиційна діяльність екстремістських організацій або окремих осіб з метою систематичного або одиничного використання насильства (або його загрози) з метою залякування будь-кого (уряду, партії, населення, групи тощо). Суб'єктами політичного терору є окрема особа, група, організація, держава. Основні ознаки політичного терору: насильство (в т.ч. масове); системність актів насильства (розстріли, голодомори тощо); цілеспрямованість. Центральним елементом політичного терору є терористичний акт: захоплення заручників, викрадення, поранення або і вбивство політичних, громадських, державних діячів, захоплення зброї, техніки, приміщень, звільнення засуджених чи тих, хто знаходиться під слідством, погрози, шантаж і т.ін. [69];

- **військовий терор** – це політично мотивовані, умисні дії воюючих сторін, спрямовані на позбавлення цивільного населення життя, здоров'я, житла і майна з метою досягнення військових успіхів, а також на винищення цивільного населення з метою викликати страх і морально знищити противника. Військовий терор має місце під час війни і спрямований не лише

на економічне і військове ослаблення противника, знищення його промислової та оборонної могутності, але й на те, щоб привести його в заціпеніння, навести жах на населення, змінити психологічну обстановку в країні [41].

Терор звичайно пов'язують з діяльністю державної влади в певні періоди існування держави (**державний терор**). Він характеризується особливо репресивною, жорстокою діяльністю державної влади стосовно своїх політичних противників як усередині країни, так і поза її межами.

Державний терор використовується для того, щоб дезорганізувати соціальні рухи або революційні групи, звести нанівець їх вплив і протистояти їх рушійній силі, проявів якої боїться держава або яка вже існує в дійсності. Державний терор націлений на різні шари суспільства; він покликаний дати зрозуміти, що дисидентські рухи будуть придушені будь-яким шляхом і будь-якою ціною [57]. Тому державний терор можна поділити на **зовнішній** і **внутрішній** [47].

Зовнішній терор асоціюється з агресивною або колоніальною політикою держави з метою загарбання чужих територій, пограбування національних багатств поневолених народів, зневаження елементарних прав людини. До конкретних прикладів зовнішнього терору належать дії фашистської Німеччини на окупованих територіях, діяльність колоніальних влад.

Внутрішній державний терор залежно від специфіки його прояву можна поділити на судовий і позасудовий.

- **Судовий терор** виявляється головним чином у кримінальному переслідуванні політичних противників і масштабах застосування до них смертної кари.

- **Позасудовий внутрішній державний терор** може виявлятися як терор військового, адміністративного та ідеологічного характеру. До позасудового державного терору військового характеру звичайно вдаються з метою придушення будь-якої збройної опозиції та інших народних заворушень, оскільки він супроводжується каральними операціями як щодо переможених та

полонених бунтарів, заколотників, так і проти співчуваючих цьому руху громадян.

- **Опозиційний терор** являє собою насильство або залякування, що використовуються в якості засобу політичної боротьби, ворожими правлячому режиму угрупованнями. Він проявляється найчастіше у вигляді окремих терористичних актів – вбивств державних діячів, вибухів у громадських місцях, захоплення заручників та іншому.

- **Адміністративний терор** виявляється в надмірному посиленні чиновницько-бюрократичного апарату, зосередженні в нього значних повноважень дозвільного характеру та функцій, пов'язаних з тлумаченням – законів. Різновидом адміністративного терору є **поліцейський терор**, що супроводжується свавільними масовими арештами, ліквідаціями в'язнів без суду і слідства [47].

Терор також може бути **системним** або організованим і **безсистемним**, тобто неорганізованим, стихійним („сліпим”). **Безсистемним терором**, зазвичай, називають дії якої-небудь стихійної групи, яка використовує тактику безладного насильства чи загрози його застосування щодо окремих людей, які опинилися жертвами в більшості випадків з випадкових обставин.

Системним, організованим **терором** називають такий, якщо в групі, яка здійснює стихійний безсистемний терор, з'являється чітка логічна структура, визначається її керівництвом мета і план діяльності (тобто наявний організаційно-управлінський аспект).

Терор також буває **відкритим**, коли у людей, що його розв'язали і угруповань сил достатньо і тимчасова перевага на їхньому боці, і **прихованим**, коли в організаторів терору немає сил для зовнішнього виступу і вони змушені діяти таємно.

Аналіз теоретичного матеріалу дозволив виявити види терору, серед яких: революційний, контрреволюційний, підривний, репресивний, ідеологічний, економічний, політичний, військовий, державний, судовий, позасудовий, опозиційний та адміністративний.

2.3. Боротьба з тероризмом в Україні: напрямки попередження, методи та засоби

Офіційною стратегією протидії тероризму необхідно вважати боротьбу з ним. Сутність терміна „боротьба” в українській мові пояснюється як „активне протиставлення, зіткнення між протилежними соціальними групами, станами, протилежними напрямками, течіями в суспільстві тощо; діяльність, що має на меті подолати або знищити кого-, що-небудь”.

Боротьба з тероризмом – справа всього людства незалежно від расової, релігійної, соціальної приналежності. Зло не має ані кольору шкіри, ані віросповідання, ані класової ідентичності. Воно безлике, але всепоглинаюче, деструктивне для соціуму. Зважаючи на це, цивілізоване суспільство повинно прагнути до того, щоб не дати можливості поширенню цього злу і своєчасно виявляти терористичну загрозу.

Боротьба з тероризмом – це діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності.

Боротьба з тероризмом ґрунтується на таких **принципах**:

- законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина;
- комплексного використання з цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей; пріоритетності попереджувальних заходів;
- невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності;
- пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності;
- поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом;
- нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників;

- єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій;

- співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом.

Служба безпеки України здійснює боротьбу з тероризмом шляхом:

- проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності, у тому числі міжнародної;

- збирання інформації про діяльність іноземних та міжнародних терористичних організацій;

- провадження у межах визначених чинним законодавством повноважень виключно з метою отримання упереджувальної інформації у разі загрози вчинення терористичного акту або при проведенні антитерористичної операції оперативно-технічні пошукові заходи у системах і каналах телекомунікацій, які можуть використовуватися терористами;

- забезпечення через Антитерористичний центр при Службі безпеки України організації і проведення антитерористичних заходів, координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом відповідно до визначеної законодавством України компетенції;

- здійснення досудового слідства у справах про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю;

- забезпечення безпеки від терористичних посягань установ України за межами її території, їх співробітників та членів їхніх сімей.

Міністерство внутрішніх справ України здійснює боротьбу з тероризмом шляхом:

- запобігання, виявлення та припинення злочинів, вчинених з терористичною метою, розслідування яких віднесене законодавством України до компетенції органів внутрішніх справ;

- надання Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідних сил і засобів;
- забезпечення їх ефективного використання під час проведення антитерористичних операцій.

Слід також зазначити, що сьогодні існує щонайменше три концептуальні **стратегії боротьби з тероризмом:**

- власне насильницьке протиборство в контексті боротьби за існування, результатом якої служить загибель найменш пристосованих до даних умов життя індивідуумів (соціальних груп і систем) і виживання більш пристосованих, тобто певні еволюційні процеси;
- боротьба як знищення супротивника (класового, економічного і т.п.) ворога в ході воєнних дій і таємних операцій, або превентивне забезпечення неможливості його повноцінного функціонування – „інформаційна” чи „безкровна” боротьба;
- нейтралізація терористичної загрози шляхом усунення факторів, що породжують тероризм, шляхом домовленостей і взаємних поступок.

Проблему боротьби з тероризмом на території України передбачається розв’язувати шляхом зосередження зусиль на:

- ужиття заходів організаційного, правового, адміністративного, режимного та технічного характеру, спрямованих на усунення чинників, що сприяють виникненню тероризму, та його проявів;
- проведення серед населення інформаційно-роз’яснювальної та профілактичної роботи, спрямованої на неприйнятність тероризму та відмову від ідей використання терористичних методів для досягнення мети;
- підвищення ефективності контррозвідувальних, оперативно-розшукових і оперативно-технічних заходів, що здійснюються з метою своєчасного виявлення і припинення терористичної діяльності;
- чіткого розмежування повноважень і скоординованої взаємодії суб’єктів боротьби з тероризмом;

- своєчасної підготовки, організації і здійснення комплексних скоординованих антитерористичних заходів у разі вчинення або загрози вчинення терористичних актів;

- забезпечення готовності сил і засобів суб'єктів боротьби з тероризмом до припинення терористичних актів.

Спираючись на вищевикладене, виникла необхідність визначити напрямки попередження тероризму, проаналізувати методи та ефективні засоби боротьби з тероризмом.

Попередження тероризму в Україні являє собою систему заходів, спрямованих на недопущення появи і поширення терористичної загрози. Успіх реалізації контртерористичних заходів безпосередньо залежить від налагодженої і стабільної взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування з населенням країни.

Головні **напрямки попередження тероризму** повинні включати:

- прогнозування терористичної активності з визначенням її можливих суб'єктів;

- вплив на основні явища і процеси в суспільстві, які сприяють росту тероризму;

- прискікання терористичних актів проти державних і громадських діячів, затримання винних і передача їх до суду, при цьому дуже важливо, щоб покарання отримували не тільки рядові виконавці і їх посібники, але і організатори терору, а також ті, хто фінансує терористичну діяльність;

- попередження і прискікання схожих з тероризмом злочинів (захват заручників, геноцид, диверсія та інші);

- співпрацю міжнародних організацій щодо попередження і прискікання терористичної діяльності. Важливе значення має об'єднання зусиль у протидії тероризму всіх сил держави і суспільства. Це і верхні ешелони представницької влади, і законодавці, і спецслужби, і правоохоронні органи, і засоби масової інформації, релігійні та інші громадські об'єднання.

Методи (термін „метод” („methodos”) в перекладі з грецької мови означає шлях, спосіб просування до істини, до очікуваного результату) **боротьби з тероризмом наступні:**

- подолання внутрішньовідомчої і позавідомчої роз’єднаності органів державної влади, в основі якої лежить прихована від громадськості негласна боротьба за переділ матеріально-фінансового, силового та соціального ресурсу.

- зміцнення взаємодії органів державної влади на основі системи безперервного морального виховання керівників усіх рівнів влади, на основі масової суспільно-наукової експертизи рішень в області управління власністю і ресурсами країни;

- подолання міжконфесійних протиріч, створення спільних органів духовного управління, широкий діалог зі світськими ідеологами, об’єднання на моральній та творчій основі представників всіх релігій;

- в основі дій виконавців і організаторів терористичних актів лежить можливість отримання матеріальної та особистої вигоди. Ця можливість санкціонована агресивною ідеологією „набивання власних кишень за будь-яку ціну”, що захопила керівників різних рівнів влади. Матеріальна вигода, „монетарне” (монетаризм – економічна теорія, в основі якої лежить твердження, що вирішальну роль в економіці країни відіграє грошова маса, що знаходиться в обігу) мислення виступають основою терористичних дій;

- контроль нелегальних ринків зброї, боєприпасів, вибухових речовин здійснюється спеціальними службами, кадри яких пройшли спеціальну підготовку і мають високі морально-психологічні якості, морально зрілі і не обтяжені монетарним мисленням. Вони налагоджують і підтримують оперативний контакт з особами, що мають у власності (користуванні, володінні, розпорядженні) новітні технології в області ідеологічної, інформаційної, психічної, фінансової, радіаційної, біологічної та хімічної і т. д. зброї масового ураження, найсучасніші види транспорту, зв’язку, засобів технічного проникнення і стеження, адміністративний (владний) і правовий ресурси тиску.

Крім того, діяльність цих осіб є об'єктом уваги масових науково-громадських експертних рад;

– основні ідеї забезпечення терористичної діяльності: ідея „все тільки для своєї кишені”, ідея „пріоритету зверхвлади грошей над судовою, законодавчою і виконавчою владою” – нейтралізуються за рахунок запуску в суспільну свідомість наднаціональної, надпартійної, надконфесійної ідеології моралі, заснованої на застосуванні фундаментального морального закону людства: ненанесення шкоди собі, близьким, природі, гармонія матеріальних і духовних прагнень і дій, баланс прав і обов'язків. Поєднання безперервного трудового і морального виховання дітей з таким же вихованням дорослих забезпечує підтримку нової ідеології, ліквідує ідейне підґрунтя підготовки кадрів для терористичної діяльності;

– у постіндустріальному суспільстві провідну роль відіграє освіта. Це один з найважливіших факторів зростання суспільної самосвідомості і зміцнення демократії. Однак у багатьох регіонах як і раніше гостро стоїть проблема доступності навіть початкової освіти. Це справжнє гуманітарне лихо. Адже масова неграмотність – це живильне середовище для ідеологів міжцивілізаційного розколу, пропаганди ксенофобії, національного і релігійного екстремізму. В кінцевому рахунку – для міжнародної терористичної діяльності. Важливо сформулювати більш широкий і системний підхід до освіти у всіх регіонах країни. Зокрема, поняття „освіта”, мабуть, повинно включати в себе не лише „інформування” та прищеплення різних професійних навичок, але і систему безперервного морального виховання;

– здійснення стратегічного інвестування в функціональне відновлення державних установ соціально-культурної сфери (наука, освіта, культура, охорона здоров'я, спорт) створює можливість для збереження державних функцій морального, правового, патріотичного, громадянського, культурного виховання громадян.

До основних та ефективних засобів боротьби з тероризмом слід віднести:

- загальнодержавні засоби економічного, політичного і військового порядку;
- засоби законодавчого правового порядку, що визначають правовий статус суб'єктів боротьби з тероризмом, їх повноваження, функції та завдання у боротьбі з тероризмом;
- діяльність державних органів, громадських організацій з виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню терористичних дій.

Таким чином, боротьба з тероризмом, злочинністю на державному, міждержавному рівнях можлива тільки в тому випадку, якщо до неї приєднається громадянське суспільство, всі верстви населення, яке свідомо та виважено буде протистояти боротьбі з тероризмом. Боротьба з тероризмом потребує комплексного підходу, який повинен включати заходи і психологічного, і соціального, і політичного, і правового, і економічного характеру. Це довгострокова програма, реалізація якої залежить від багатьох факторів. Але ні для кого немає таємниці, що рішучі і ефективні заходи необхідні вже сьогодні.

Висновки до розділу II

Аналіз літературних джерел та результатів психологічного дослідження дозволяє стверджувати, що:

- терор – це суспільно небезпечне явище досягнення злочинних цілей створенням атмосфери страху і жаху на загальному, особливому та одиничному рівнях шляхом насильства над людиною і руйнації об'єктів її життєзабезпечення;
- терор – вираз крайнього методу застосування насильства як явища.
- Теоретичне обґрунтування джерел терору, сутність і зміст сучасних проявів терору, види, історію і класифікацію терористичної практики в житті сучасного суспільства проаналізовано в роботах Ю.М. Антоняна, А. Бернгарда, Е. Гідденса, Ю.С. Горбунова, М.І. Горлач, Т. Гумбатова, С.У. Дікаєва,

В.Є. Духова, Є.П. Кожушко, Є.Г.Ляхова, С.Є. Метелева, А. Одергон, О.М. Перенджиева, Tilly C., В.В. Ченцова, В.М. Шестакова та інших.

– Сфері культури, зокрема, такій її складовій, як галузь духовно-ціннісної орієнтації людини в контексті боротьби тероризму присвячені праці О.М. Бардіна, В.А. Глушкова, Д.Б. Глущенко, В.П. Ємельянова, В.В. Кругова, О.П. Лановенка, В. Пироженка, М.В. Поповича, А. Шевченка та інших.

– Пошуком розв'язання проблемних питань боротьби з тероризмом займалися такі вчені, як В.Ф. Антипенко, О.С. Допілка, О.Ю. Конєв, В.В. Крутов, С.М. Мохончук, М.В. Семикін, П.І. Юнацкевич та інші.

– Компонентами терору є: висування вимог – загроза насильства – відмова – здійснення насильницької акції – жах – неадекватні дії – нові хвилі страху – нові терористичні акції.

– Ознаками терору є: мотивація (протиправні цілі у сфері суспільного життя); масовість насильства (поширення на необмежену кількість осіб та потенційне поширення на ще більшу групу осіб); системність актів насильства (теракти становлять певну сукупність дій, кінцевою метою яких є створення обстановки пригноблення, страху, дестабілізації суспільства); суб'єктами терору можуть виступати держава і недержавні утворення; цілеспрямованість (насильство орієнтоване на досягнення певної мети, але в більшості випадків вибору конкретних жертв немає).

– Цілями терору є: вплив на органи державної влади, морально-психологічний вплив на населення, провокація війни, усунення супротивника, нанесення збитку, помста за яку-небудь діяльність, шантаж, криміналізація суспільства.

– Серед видів терору були виділені наступні: революційний, контрреволюційний, підривний, репресивний, ідеологічний, економічний, політичний, військовий, державний, судовий, позасудовий, опозиційний та адміністративний терор.

– Боротьба з тероризмом є діяльністю щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності.

Боротьба з тероризмом ґрунтується на **принципах**: законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина; комплексного використання з цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей; пріоритетності попереджувальних заходів; невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності; пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом; нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників; єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій; співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом.

– До концептуальних **стратегій боротьби з тероризмом** належить:

– власне насильницьке протиборство в контексті боротьби за існування, результатом якої служить загибель найменш пристосованих до даних умов життя індивідуумів (соціальних груп і систем) і виживання більш пристосованих, тобто певні еволюційні процеси;

– боротьба як знищення супротивника (класового, економічного і т.п.) ворога в ході воєнних дій і таємних операцій, або превентивне забезпечення неможливості його повноцінного функціонування;

– нейтралізація терористичної загрози шляхом усунення факторів, що породжують тероризм, шляхом домовленостей і взаємних поступок.

– Попередження тероризму в Україні – це система заходів, що спрямовані на недопущення появи і поширення терористичної загрози.

Головними **напрямами попередження тероризму** є:

– прогнозування терористичної активності з визначенням її можливих суб'єктів;

- вплив на основні явища і процеси в суспільстві, які сприяють росту тероризму;
- прискікання терористичних актів проти державних і громадських діячів, затримання винних і передача їх до суду, при цьому дуже важливо, щоб покарання отримували не тільки рядові виконавці і їх посібники, але і організатори терору, а також ті, хто фінансує терористичну діяльність;
- попередження і прискікання схожих з тероризмом злочинів (захват заручників, геноцид, диверсія і інші);
- співпраця міжнародних організацій щодо попередження і прискікання терористичної діяльності.

Методи боротьби з тероризмом наступні:

- подолання внутрішньовідомчої і позавідомчої роз'єднаності органів державної влади, в основі якої лежить прихована від громадськості негласна боротьба за переділ матеріально-фінансового, силового та соціального ресурсу;
- зміцнення взаємодії органів державної влади на основі системи безперервного морального виховання керівників усіх рівнів влади, на основі масової суспільно-наукової експертизи рішень в області управління власністю і ресурсами країни;
- подолання міжконфесійних протиріч, створення спільних органів духовного управління, широкий діалог зі світськими ідеологами, об'єднання на моральній та творчій основі представників всіх релігій;
- в основі дій виконавців і організаторів терористичних актів лежить можливість отримання матеріальної та особистої вигоди;
- контроль нелегальних ринків зброї, боєприпасів, вибухових речовин здійснюється спеціальними службами, кадри яких пройшли спеціальну підготовку і мають високі морально-психологічні якості;
- основні ідеї забезпечення терористичної діяльності: „все тільки для своєї кишені”, „пріоритету зверхвлади грошей над судовою, законодавчою і виконавчою владою” – нейтралізуються за рахунок запуску в суспільну свідомість наднаціональної, надпартійної, надконфесійної ідеології моралі,

заснованої на застосуванні фундаментального морального закону людства: ненанесення шкоди собі, близьким, природі, гармонія матеріальних і духовних прагнень і дій, баланс прав і обов'язків;

– освіта – це один з найважливіших факторів зростання суспільної самосвідомості і зміцнення демократії. Проте не всім людям вона доступна. Масова неграмотність – це живильне середовище для ідеологів міжцивілізаційного розколу, пропаганди ксенофобії, національного і релігійного екстремізму. Поняття „освіта” повинно включати в себе не лише „інформування” та прищеплення різних професійних навичок, але і систему безперервного морального виховання;

– здійснення стратегічного інвестування в функціональне відновлення державних установ соціально-культурної сфери створює можливість для збереження державних функцій морального, правового, патріотичного, громадянського, культурного виховання громадян.

До **основних та ефективних засобів** боротьби з тероризмом було віднесено:

– загальнодержавні засоби економічного, політичного і військового порядку;

– засоби законодавчого правового порядку, що визначають правовий статус суб'єктів боротьби з тероризмом, їх повноваження, функції та завдання у боротьбі з тероризмом;

– діяльність державних органів, громадських організацій з виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню терористичних дій.

Таким чином, боротьба з тероризмом, злочинністю на державному, міждержавному рівнях можлива тільки в тому випадку, якщо до неї приєднається громадянське суспільство, всі верстви населення, яке свідомо та виважено буде протистояти боротьбі з тероризмом. Боротьба з тероризмом потребує комплексного підходу, який повинен включати заходи психологічного, соціального, правового, економічного та політичного характеру.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВУ ТЕРОРИЗМУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

3.1. Застосування системного підходу до дослідження тероризму. Організація емпіричного дослідження

Розкриваючи модель тероризму, зазначимо, що її компоненти – це: особистісні особливості людини та середовища, в якому вона перебуває та виховується.

Зважаючи на те, що тероризм є складним прогресуючим явищем, **методологічною основою дослідження** було застосування по відношенню до нього методу системного підходу.

Існує концепція територіальних структур, запропонована І.М. Майєргойзом і розроблювана в подальшому П.М. Поляном та А.В. Трейвішем. В її основі лежить поняття системності та **системного підходу** як загальнометодологічної складової географічного дослідження.

Системний підхід, основоположники якого – Н. Вінер, У. Ешбі, Л. фон Берталанфі, А.А. Богданов, Г. Саймон, П. Друкер та А. Чандлер, дозволяє уявити методологічно об'єкт дослідження як цілісну безліч окремих елементів та сукупність взаємозв'язків між ними. Він являє будь-який досліджуваний об'єкт у вигляді системи – набору пов'язаних елементів, покомпонентне вивчення яких дає уявлення про ціле. У більшості наук і наукових напрямках такий підхід отримав широке поширення і зайняв одну з провідних ролей в сучасній науковій парадигмі.

Системний підхід до дослідження дає можливість удосконалювати процес розробки ефективних соціальних технологій, спрямованих на мінімізацію впливу тероризму на сучасне суспільство. Мінімізація впливу тероризму на сучасне суспільство сприяє розвитку культури, економіки в місцевому та світовому масштабі, що сприяє підтримці політичної, економічної, соціальної рівноваги на землі.

Центральним місцем системного підходу виступає поняття „**система**”.

У загальному вигляді систему можна визначити як „об’єднану сукупність закономірно пов’язаних один з одним елементів або сукупність взаємопов’язаних і взаємодіючих елементів, що розташовані у певній закономірності у просторі і часі і діють спільно для досягнення загальної мети”.

Метою нашого дослідження було: конкретизувати поняття „тероризм”, розкрити специфіку сучасного тероризму, виявити його причини, а також методи протидії та отримати кількісні показники прояву схильності до тероризму.

Гіпотезою дослідження було:

- припущення, що тероризм є показником історичного, національного розвитку суспільства;
- тероризм є проявом психологічних чинників розвитку особистості.

Завданнями дослідження було:

- проаналізувати проблему у контексті існуючих вітчизняних та зарубіжних теорій;
- розкрити поняття „тероризм”, „терор”, складників тероризму (терористичний акт, терористична діяльність);
- конкретизувати підходи до поняття „тероризм”;
- підібрати методики для психодіагностики, які відповідають меті та гіпотезі дослідження;
- провести емпіричне дослідження;
- виробити основні напрямки попередження, методи та засоби, спрямовані на боротьбу з тероризмом та його проявами;
- провести аналіз отриманих результатів і сформулювати висновки дослідження;
- сформулювати висновки за результатом аналізу.

При виконанні теоретичної та емпіричної частин науково-дослідної роботи були використані 3 групи методів:

- теоретичні методи (аналіз літературних джерел, синтез, узагальнення результатів психологічних досліджень);

- емпіричні методи (спостереження та психодіагностика, за допомогою стандартизованих методик, таких як: „Методика діагностики ступеня готовності-схильності до ризику А.М. Шуберта”, опитувальник „Дослідження суб’єктивного контролю” (розроблений Є.Ф.Бажиним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера)”, „Методика діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)”, „Характерологічний опитувальник К.Леонгарда-Г.Шмішека”, „16-ти факторний опитувальник Р. Кеттелла” та анкети „Тероризм як форма кримінального насильства”);

- математико-статистичні методи (метод середніх значень, дисперсія та кореляційний аналіз).

Дамо характеристику кожної методики для визначення схильності до ризику і виявлення проявів схильності до тероризму. Перша методика, яку ми застосували – це „Методика діагностики ступеня готовності-схильності до ризику А.М. Шуберта”, друга методика – опитувальник „Дослідження суб’єктивного контролю” (розроблений Є.Ф.Бажиним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера)”, третя – „Методика діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)”, четверта – „Характерологічний опитувальник К.Леонгарда-Г.Шмішека”, п’ята – „16-ти факторний опитувальник Кеттелла” і шоста – анкета „Тероризм як форма кримінального насильства”.

**„Методика діагностики ступеня готовності-схильності до ризику
А.М.Шуберта”**

Автор: А. М. Шуберт.

Назва: методика діагностики ступеня готовності-схильності до ризику Шуберта („PSK”). (Тест схильності до ризику А.М.Шуберта).

Рік створення: 1911.

Призначення: методика дозволяє оцінити особливості поведінкових реакцій людини в ситуаціях, пов'язаних з ризиками, несподіванками, що вимагають порушення встановлених норм, правил.

Ризик розуміється як дія на удачу в надії на щасливий результат або як можлива небезпека, як дія, що здійснюється в умовах невизначеності.

Цю методику рекомендується використовувати при підборі осіб, придатних для роботи в умовах, пов'язаних з ризиком, вона може бути використана також з метою прогнозування діяльності управителя, працівників військових відомств, служб надзвичайних подій, катастроф тощо.

Опис методики: методика складається з 25 питань, на кожне з яких пропонується дати один з п'яти запропонованих варіантів відповідей: від повної згоди до впевненого „ні” (2 балла – полностью согласен, полное „да”; 1 балл – больше „да”, чем „нет”; 0 баллов – ни „да”, ни „нет”, нечто среднее; -1 балл – больше „нет”, чем „да”; -2 балла – полное „нет”).

Результат анкетування визначається відповідно до набраних балів, на підставі яких виноситься висновок про схильність людини до ризикованої поведінки. Значення методики від -50 до +50 балів.

Віковий діапазон: підлітки, юнацький вік, дорослі люди.

Текст методики знаходиться в ДОДАТКУ А.

Опитувальник „Дослідження суб’єктивного контролю”

Автор: Е. Ф. Бажин, Е. А. Голынкина, Л. М. Эткинд.

Назва: опитувальник „Дослідження суб’єктивного контролю” (Рівень суб’єктивного контролю) (розроблений Є.Ф.Бажиним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера)”.

Рік створення: 1984.

Призначення: за допомогою цієї методики можна виявити рівень сформованості суб’єктивного контролю над різноманітними ситуаціями, іншими словами, визначити ступінь відповідальності людини за свої вчинки і своє життя.

Опис методики: локус контролю — це психологічний фактор, який характеризує певний тип особистості, який виражається в схильності індивіда приписувати відповідальність за ті, що відбуваються в його житті події і результати своєї діяльності або власним здібностям і зусиллям, або впливу зовнішніх сил.

Люди розрізняються по тому, як вони пояснюють причини значущих для себе подій і де локалізують контроль над ними. Можливі два полярні типи такої локалізації: екстернальний (зовнішній локус) або інтернальний (внутрішній локус). Перший тип проявляється, коли людина вважає, що те, що відбувається з нею не залежить від неї, а є результатом дії зовнішніх причин (наприклад, випадковості або втручання інших людей). У другому випадку людина інтерпретує значущі події як результат своїх власних зусиль. Розглядаючи два полярні типи локалізації, слід пам’ятати, що для кожної людини характерний свій рівень суб’єктивного контролю над значущими ситуаціями. Локус же контролю конкретної особистості більш-менш універсальний по відношенню до різних типів подій, з якими їй доводиться стикатися, як у випадку вдач, так і у випадку невдач.

В цілому людям з екстернальним локусом контролю більшою мірою властива конформна і поступлива поведінка, вони воліють працювати в групі,

частіше пасивні, залежні, тривожні і не впевнені в собі. Люди з інтернальним локусом більш активні, незалежні, самостійні у роботі, вони частіше мають позитивну самооцінку, що пов'язано з вираженою впевненістю в собі і терпимістю до інших людей. Таким чином, ступінь інтернальності кожної людини пов'язана з її ставленням до свого розвитку і особистісного зростання.

Опитувальник РСК складається з 44 пропозицій-тверджень (варіанти відповідей: согласен – „+” (плюс), не согласен – „-” (минус)), що стосуються екстернальності-інтернальності в міжособистісних (виробничих і сімейних) відносинах, а також щодо власного здоров'я.

До опитувальника РСК додається сім ключів, які відповідають семи шкалам: шкала загальної інтернальності (Ио); шкала інтернальності в області досягнень (Ид); шкала інтернальності в області невдач (Ин); шкала інтернальності у сімейних відносинах (Ис); шкала інтернальності в області виробничих відносин (Ип); шкала інтернальності в області міжособистісних відносин (Им); шкала інтернальності у відношенні здоров'я та хвороби (Из).

Отриманий в процесі обробки результатів показник локусу контролю (Ио) розшифровується таким чином: величина Ио: 0 – 21 бал – локус контролю – екстернальний; 22 – 44 бали – локус контролю – інтернальний.

Для визначення рівня локусу контролю користуються межами шкали інтернальності.

Показник інтернальності (Ио): 10 – 11 – рівень локусу контролю – низький рівень інтернальності; 12 – 32 – середній рівень інтернальності; 33 – 44 – високий рівень інтернальності.

Віковий діапазон: підлітки, юнацький вік, дорослі люди.

Бланк опитувальника, текст та КЛЮЧ до нього знаходиться в ДОДАТКУ Б.

**„Методика діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА)
(К. Роджерс, Р. Даймонд)”**

Автор: К.Роджерс и Р.Даймонд; методика адаптована А.К. Осницьким.

Назва: методика діагностики соціально-психологічної адаптації.

Рік створення: 1954; у адаптації А.К. Осницького (2004).

Призначення: виявлення пристосованості (адаптованості). Під адаптованістю розуміється узгодженість вимог соціального середовища та особистісних тенденцій, вона припускає реалістичну оцінку себе та оточуючої дійсності, особистісну активність, гнучкість, соціальну компетентність.

Опис методики: стимульний матеріал представлений 101 твердженням, 36 з яких відповідають критеріям соціально-психологічній адаптованості особистості (почуття власної гідності, вміння поважати інших, розуміння своїх проблем і прагнення впоратися з ними та інші), 37 висловлювань відображають критерії дезадаптованості (неприйняття себе та інших, наявність захисних бар'єрів в осмисленні свого досвіду), 28 висловлювань нейтральні (до їх числа включена і „шкала лжи”).

У методиці передбачена 7-бальна шкала відповідей: „0” – это ко мне совершенно не относится; „1” – мне это не свойственно в большинстве случаев; „2” – сомневаюсь, что это можно отнести ко мне; „3” – не решаюсь отнести это к себе; „4” – это похоже на меня, но нет уверенности; „5” – это на меня похоже; „6” – это точно про меня.

Авторами виділяються наступні 6 інтегральних показників: „ Адаптація”, „Прийняття інших”, „Інтернальність”, „Самоприйняття”, „Емоційна комфортність”, „Прагнення до домінування”. Кожен з показників розраховується за індивідуальною формулою.

Віковий діапазон: методика орієнтована на випробовуваних у віці від 14 років і старше та може використовуватися у практиці психологічного вивчення особистості.

Бланк методики, текст, показники, КЛЮЧ та опис шкал до неї знаходяться в ДОДАТКУ В.

„Характерологічний опитувальник К.Леонгарда-Г.Шмішека”

Автор: К. Леонгард - Г. Шмишек.

Назва: характерологічний опитувальник К. Леонгарда - Г. Шмішека.

Рік створення: 1970.

Призначення: діагностика типу акцентуації характеру, тобто певного напрямку характеру.

Опис методики: опитувальник складається з 88 питань з дихотомічною шкалою відповідей („Да” („+”-плюс), „Нет” („-”-минус)). Включає 10 шкал, які відповідають певній акцентуації характеру. Перша шкала характеризує особистість з високою життєвою активністю, друга шкала показує збудливу акцентуацію. Третя шкала говорить про глибину емоційного життя особистості. Четверта шкала показує схильність до педантизму. П’ята шкала виявляє підвищену тривожність, шоста – схильність до перепадів настрою, сьома шкала говорить про демонстративність поведінки випробовуваного, восьма – про невірноваженість поведінки. Дев’ята шкала показує ступінь стомлюваності, десята – силу і вираженість емоційного реагування.

Психометричні характеристики: надійність даного тесту вимагає додаткового вивчення.

Віковий діапазон: існує дорослий (опитувальник призначений для людей старше 14 років) та дитячий варіант опитувальника.

У роботі буде використаний дорослий варіант опитувальника.

Бланк опитувальника, текст, КЛЮЧ та опис акцентуацій типів характеру згідно Леонгарда-Лічко знаходиться в ДОДАТКУ Г.

„16-ти факторний опитувальник Р. Кеттелла”

Автор: Раймонд Кеттелл.

Назва: 16 PF.

Рік створення: 1956.

Призначення: вимір 16 особистісних рис (факторів); оцінка індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Опис методики: опитувальник складається зі 105 питань (форма С (скорочений варіант) на кожний з яких пропонується три варіанти відповідей (а, b, c). Випробуваний обирає і фіксує його в бланку відповідей.

Як пише Р. Кеттелл, для дослідника при більш точній індивідуальній роботі пропонуються форми А і В (для дорослих людей, які мають вищу освіту); форми С і D (для осіб, які мають нормальну освіту, починаючи з середньої) використовуються частіше в тих випадках, коли час тестування обмежений і існує необхідність роботи з групою. Форми Е та F – для людей з невисоким рівнем освіти.

Дослідження в групі дозволяє, по-перше, застосовувати дану форму тесту як експрес-методику; по-друге, при застосуванні групових тестових методик суб'єктивний фактор дослідження зводиться до мінімуму, що дозволяє підвищити надійність дослідження.

Для цієї роботи форма С обрана тому, що вона в порівнянні з іншими формами, зокрема з формою А, володіє рядом переваг:

- по-перше, вона проводиться за більш короткий час (30-40 хв.), що робить її зручною для групового експерименту;
- по-друге, питання у цій формі складені більш узагальнено.

У формі С питання сформульовані таким чином, щоб надати методиці вид проміжної між самооцінковою і проєктивною, забезпечуючи тим самим і більш адекватні відповіді осіб.

Результати застосування даної методики дозволяють визначити психологічну своєрідність основних підструктур темпераменту і характеру. Причому кожен фактор містить не тільки якісну і кількісну оцінку внутрішньої

природи людини, а й включає в себе її характеристику з боку міжособистісних відносин.

У методиці є первинні (А – (товариськість) сизотимія-аффектотимія; В – низький інтелект - високий інтелект; С – слабкість „Я” - сила „Я”; Е – конформність - домінантність; F – стриманість - експресивність; G – низьке супер-Его - високе супер-Его; Н – тректія (боязкість) - пармія (сміливість); І – харрія (жорсткість) – премсія (м’якосердя); L – алаксія (довірливість) - протенсія (підозрілість); М – праксернія (практичність) – аутія (мрійливість); N – прямолінійність - дипломатичність; О – гипертимія (безпечність) - гипотимія (тривожність); Q1 – консерватизм - радикалізм; Q2 – залежність від групи - самодостатність; Q3 – низька зарозумілість - висока зарозумілість; Q4 – низька Его-напруженість - висока Его-напруженість) та вторинні (F1 – низька тривожність - висока тривожність; F2 – інтроверт - екстраверт; F3 – сензитивність - реактивна врівноваженість; F4 – конформність - незалежність) фактори.

При інтерпретації отриманих результатів доцільно використовувати не тільки виразність окремих (первинних) факторів, але і їх поєднань, що утворюють симптомокомплекси комунікативних, інтелектуальних, емоційних і регуляторних особистісних властивостей.

До групи комунікативних властивостей входять: А,Н,Е,І,N,Q2 – поєднання факторів (А+Н – потреба особистості в спілкуванні, вміння спілкуватися; L+N – ставлення особистості до інших людей; Е+Q2 – сторона лідерського потенціалу особистості); до групи інтелектуальних якостей В,М,N,Q1 поєднання факторів означають: (В+М – інтелектуальні можливості людини; N+Q1 – гнучкість і оперативність мислення); емоційні якості С,F,Н,І,O,Q4 – поєднання факторів означають: (С+І – чутливість особистості до емоційного впливу; Н+F – схильність особистості до ризикованої поведінки; О+Q4 – різні прояви тривожності, як особистісні властивості); регуляторні якості Q3,G – поєднання факторів (Q3+G (дисциплінованість + моральна нормативність, сила супер Его)).

Підраховані „сірі” бали первинних та вторинних факторів переводять у стандартні (стени). Стени розподілені на три групи: низькі – (1-3 стени), середні (4-7 стени), високі (8-10 стени).

1. Тривожність: $F1 = [38 + (2 \times L + 3 \times O + 4 \times Q_4) - 2 \times C - 2 \times H - 2 \times Q_3] : 10$, де „38” – нормуюча константа; L, O, Q_4 , C, H, Q_3 – значення факторів у стенах.

2. Екстраверсія: $F2 = [2 \times A + 3 \times E + 4 \times F + 5 \times H - 2 \times Q_2 - 11] : 10$, де „10” – нормуюча константа; A, E, F, H, Q_2 – значення факторів у стенах.

3. Емоційна лабільність: $F3 = [77 + 2 \times C + 2 \times E + 2 \times F + 2 \times N - 4 \times A - 6 \times I - 2 \times M] : 10$, де „77” – нормуюча константа; C, E, F, N, A, I, M – значення факторів у стенах.

4. Домінантність: $F4 = [4 \times E + 3 \times M + 4 \times Q_1 + 4 \times Q_2 - 3 \times A - 2 \times G] : 10$, де „4” – нормуюча константа; E, M, Q_1 , Q_2 , A, G – значення факторів у стенах.

Стени розподіляються по біполярній шкалі з крайніми значеннями в 1 і 10 балів. Відповідно, першій половині шкали (від 1 до 5,5) присвоюється знак „-”, другій половині (від 5,5 до 10) знак „+”. З наявних показників по всіх 16 первинних і 4 вторинним факторам будується, так званий „профіль особистості”. При інтерпретації приділяється увага, в першу чергу, „пікам” профілю, тобто найбільш низьким і найбільш високим значенням факторів.

Віковий діапазон: даний опитувальник можна застосовувати у роботі з особами від 16 років закінчуючи періодом старості, тобто вікових меж застосовуваності методики Кеттелла форми С практично немає. Форма С застосовується при опитуванні людей із середньою і вищою освітою.

Адаптація: адаптований російськомовний варіант опитувальника розроблений на кафедрі соціальної психології ЛДУ Э.С. Чугуновой, А.Н. Капустиной, Л.В. Мургулец при консультації И.М. Палея.

Бланк опитувальника, текст, КЛЮЧ, таблиця переведення сирих балів у стени та опис факторів знаходиться в ДОДАТКУ Д.

Анкета „Тероризм як форма кримінального насильства”

Методом дослідження було обрано анкетування, так як воно дає можливість швидкого опитування великої кількості респондентів (це було реалізовано за допомогою розсилки анкети через e-mail). Крім того, анкета дає можливість отримання чітко сформульованих відповідей.

Ця анкета дозволяє дізнатися думки людей щодо актуальності проблеми тероризму, хто такі терористи, головних причин тероризму, цілей, які переслідують терористи. Також, відповіді на питання цієї анкети дають змогу з'ясувати, що люди відносять до терористичних актів, їх ставлення до тероризму, чи можуть вони віднести до числа факторів росту тероризму втрату ідеологічних та духовних життєвих орієнтирів та зрозуміти емоційний стан опитуваних, коли вони чують про здійснення терористичного акту.

Інструкція полягає у тому, що респондентам будуть запропоновані питання і варіанти відповідей, в кожному питанні можливий один варіант відповіді, за винятком тих, де зазначено, що вони можуть відзначити кілька варіантів. Номер обраної відповіді потрібно виділити будь-яким чином, важливо, щоб було зрозуміло, який саме варіант був обраний.

Анкета складається з трьох блоків: „Уявлення про тероризм”, „Форми боротьби з тероризмом”, „Паспортичка”. Всього 27 питань: 10 – у першому блоці, 12 – у другому і 5 – у третьому.

Анкета включає в себе відкриті та закриті питання.

Орієнтовна тривалість інтерв'ю – 15 хвилин.

Текст анкети знаходиться в ДОДАТКУ Е.

Використання даних методик дозволило отримати показники як в кількісному так і в якісному вигляді, для подальшого аналізу з метою визначення схильності до ризику і виявлення проявів схильності до тероризму.

3.2. Учасники емпіричного дослідження

У емпіричному дослідженні по визначенню прояву схильності до тероризму взяли участь мешканці м. Дніпро у складі 120 осіб (60 чоловіків та 60 жінок), які мають різний соціальний статус, рівень освіти, цінності, матеріальне становище, власну сім'ю та дітей.

Учасники розподілилися за такими віковими категоріями: 18-25, 26-30, 31-35, 36-40, 41-45, 46-50, 51 і старше років.

На основі результатів побудуємо кругові діаграми.

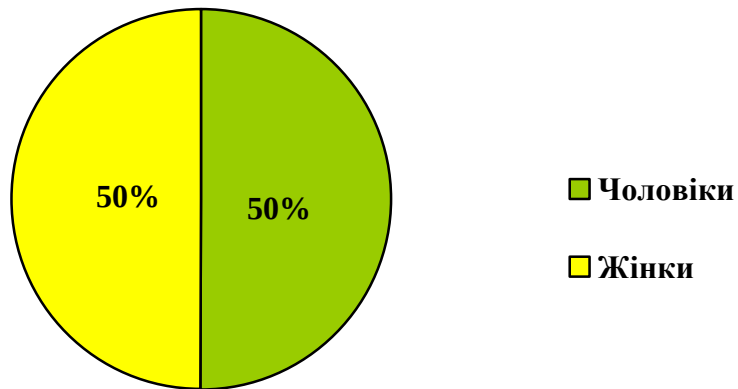

Рис.6. Гендерні особливості учасників емпіричного дослідження у процентному співвідношенні

Аналіз результатів дозволив розподілити учасників дослідження на вікові та гендерні категорії.

Табл. 3

Вікові та гендерні категорії учасників емпіричного дослідження

Вікова категорія	Учасники (кількість осіб)		Разом
	Чоловіки	Жінки	
18-25	25	23	48
26-30	6	8	14
31-35	8	8	16
36-40	6	5	11
41-45	9	10	19
46-50	4	2	6

51 і старше років	2	4	6
Всього осіб:	60	60	120

З метою отримання вікових особливостей всі учасники емпіричного дослідження були розподілені у сім вікових категорій: 1 категорія – 18-25 років, 2 категорія – 26-30 років, 3 категорія – 31-35 років, 4 категорія – 36-40 років, п'ята категорія – 41-45 років, шоста категорія – 46-50 років, сьома категорія – 51 і старше років.

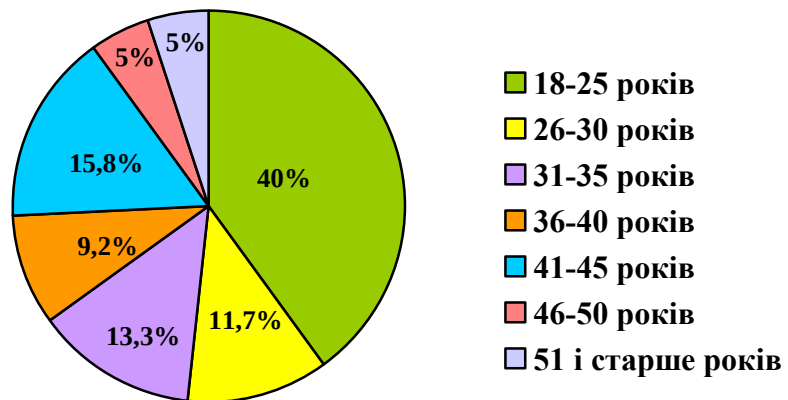

Рис.7. Вікові категорії учасників емпіричного дослідження у процентному співвідношенні.

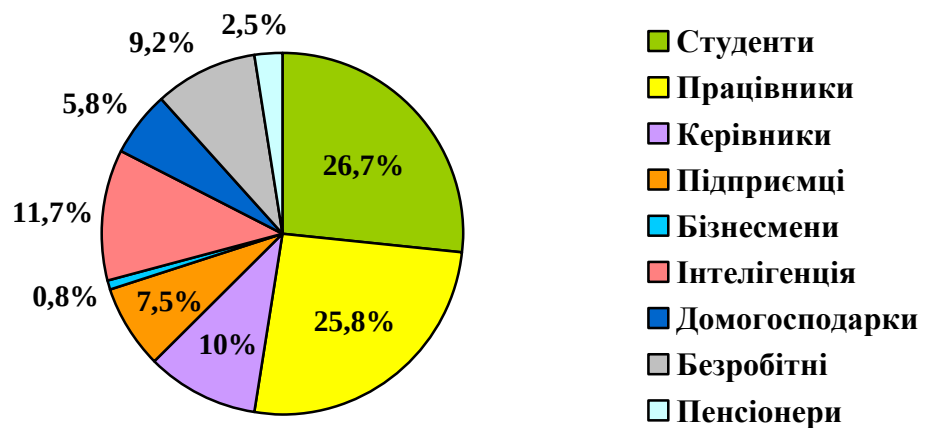

Рис.8. Соціальний статус учасників емпіричного дослідження у процентному співвідношенні

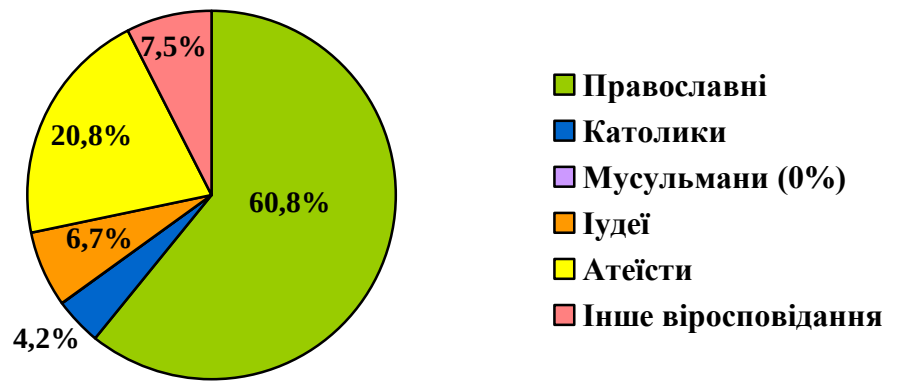

Рис.9. Віросповідання учасників емпіричного дослідження у процентному співвідношенні

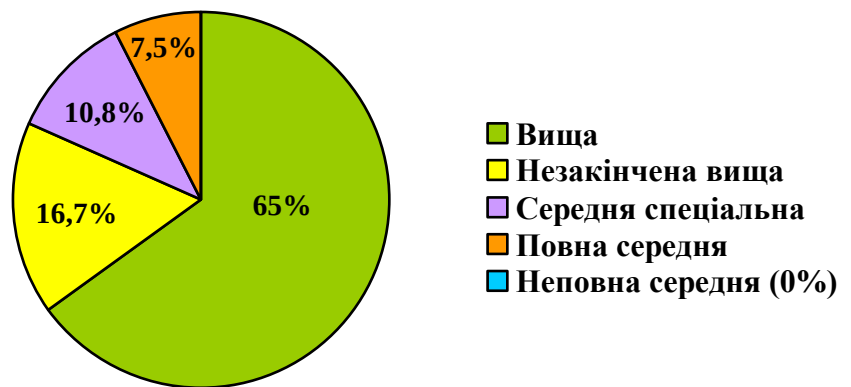

Рис.10. Рівень освіти учасників емпіричного дослідження у процентному

Розподіл учасників емпіричного дослідження на групи дозволив виявити середні значення по кожній методиці (тобто, маточікування), та відхилення від середніх значень.

3.3. Результати емпіричного дослідження та їх аналіз

3.3.1. Результати дослідження за „Методикою діагностики ступеня готовності-схильності до ризику А.М.Шуберта”.

Призначенням даної методики є те, що вона дозволяє оцінити особливості поведінкових реакцій людини в ситуаціях, пов'язаних з ризиками, несподіванками, що вимагають порушення встановлених норм, правил.

Результати за методикою „Методика діагностики ступеня готовності-схильності до ризику А.М.Шуберта” представлені у Табл.5 (Додаток Ж).

За результатами Табл. 5 побудуємо таблицю, яка відображає гендерні категорії учасників емпіричного дослідження та їх рівень готовності-схильності до ризику (%).

Табл. 6

Результати діагностики ступеня готовності-схильності до ризику
А.М.Шуберта у процентному співвідношенні

Учасники дослідження	Рівень готовності-схильності до ризику				
	Занадто обережний (а)	Обережний (а)	Середній	Схильність до ризику	Схильність до нестриманого ризику
Чоловіки	7,5%	10,8%	25,8%	4,2%	1,7%
Жінки	5,8%	16,7%	22,5%	3,3%	1,7%

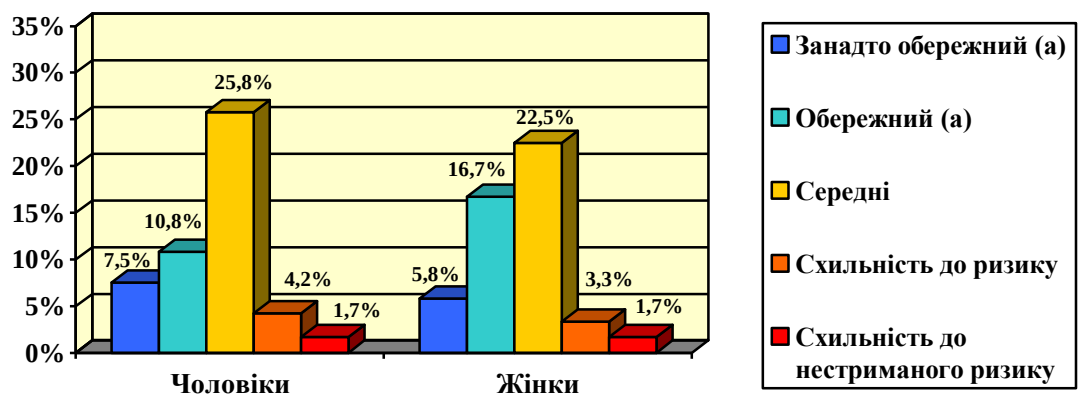

Рис.11. Стовбчатая діаграма рівнів готовності-схильності до ризику (%) за гендерними категоріями

Слід зазначити, що висока готовність до ризику супроводжується низькою мотивацією до уникнення невдач (захистом). Готовність до ризику достовірно пов'язана з прямопропорційним числом допущених помилок.

Аналіз результатів, приведений у Табл. 5, дає змогу констатувати наступне: найбільша кількість осіб – 58 осіб (31 чоловік та 27 жінок), що

складає 48,3%, отримали від -10 до +10 балів, що свідчить про середній рівень готовності до ризику; 33 особи (13 чоловіків та 20 жінок), що складає 27,5%, отримали від -30 до -11 балів, що говорить про те, що дані особи обережні; 16 осіб (9 чоловіків та 7 жінок) – 13,3% – занадто обережні; 9 осіб (5 чоловіків та 4 жінки), що складає 7,5% виявили схильність до ризику; найменша кількість осіб – 4 особи (2 чоловіка та 2 жінки) – 3,4%, виявила схильність до нестриманого ризику.

Посилаючись на Рис.11, ми спробували визначити типи терористів, і вважаємо, що це – терористи-фанатики, терористи-найманці і фрустровані люди.

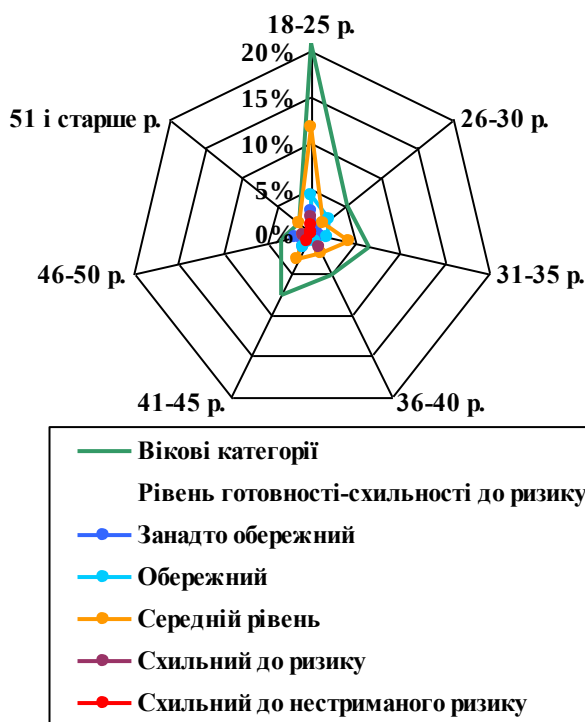

Рис.12 Діаграма зміни готовності до ризику в залежності від віку та гендеру (чоловіки)

Розгляд схильності до ризику найбільш виражений у трьох вікових групах: 18-25, 31-35 та 41-45 років. Ця тенденція прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

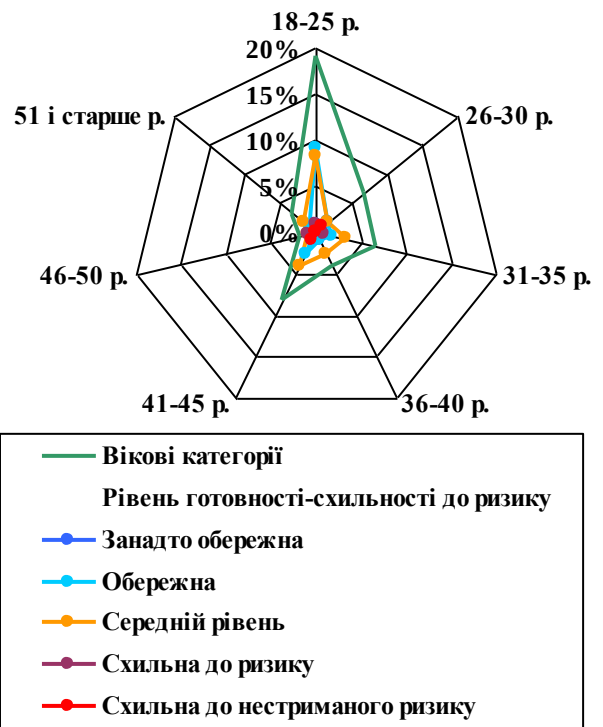

Рис.13 Діаграма зміни готовності до ризику в залежності від віку та гендеру (жінки)

Встановлено, чим вищий процент категорії, тим вищий показник рівня схильності до ризику.

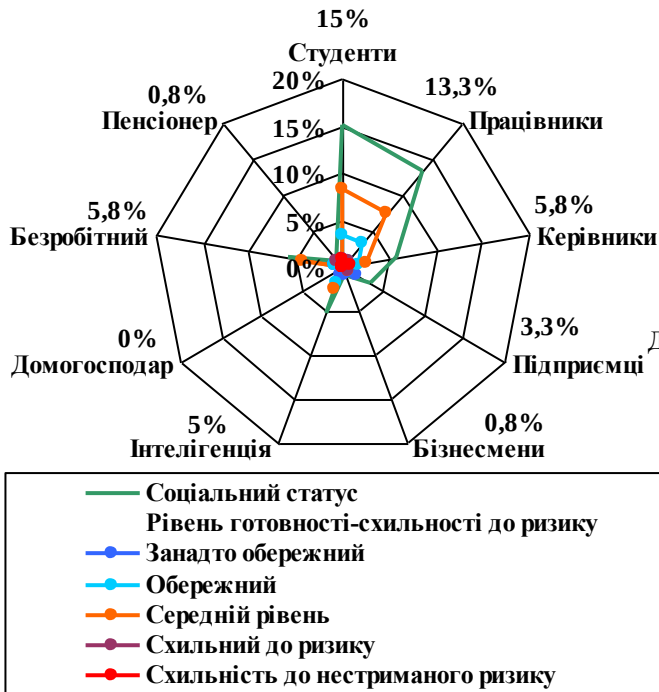

Рис.14. Діаграма зміни готовності до ризику в залежності від соціального статусу та гендеру (чоловіки)

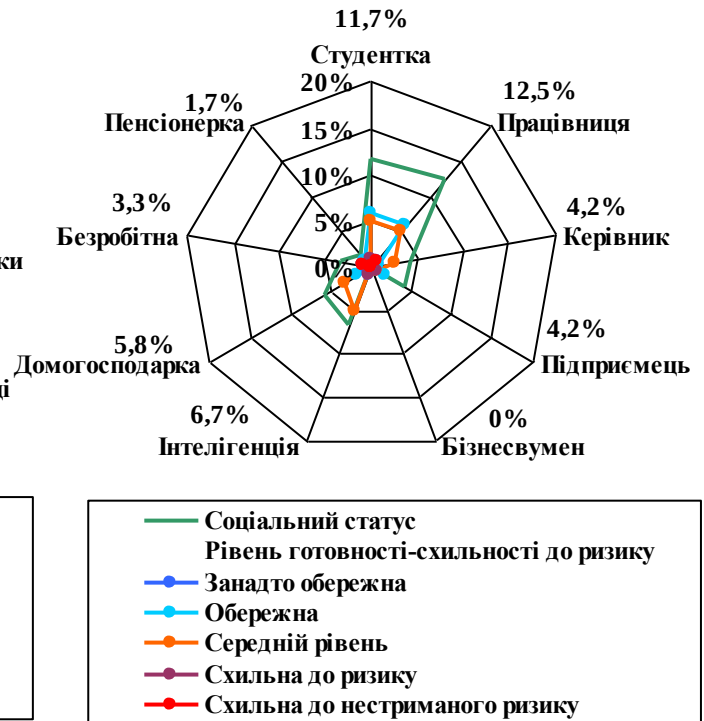

Рис.15. Діаграма зміни готовності до ризику в залежності від соціального статусу та гендеру (жінки)

Розгляд схильності до ризику найбільш виражений у учасників емпіричного дослідження, які мають наступний соціальний статус: студенти, працівники (тенденція прослідковується як у чоловіків, так і у жінок), безробітні (тільки у чоловіків) та інтелігенція (тільки у жінок).

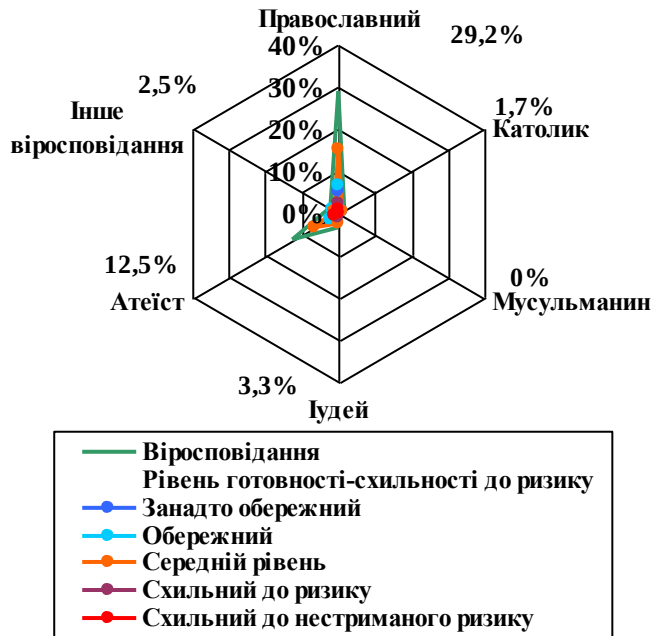

Рис.16. Діаграма зміни готовності до ризику в залежності від ризику

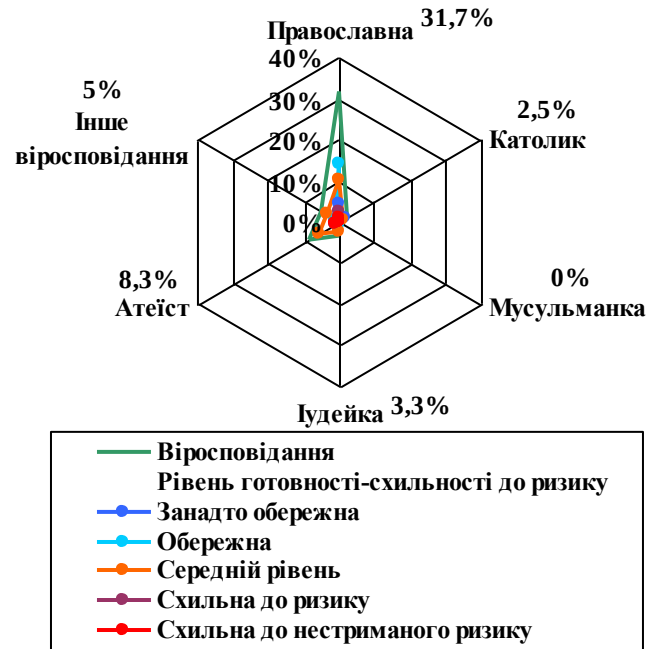

Рис.17. Діаграма зміни готовності до ризику

Розгляд схильності до ризику найбільш виражений в одному релігійному напрямку – православні та в одному світогляді – атеїсти. Ця тенденція прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

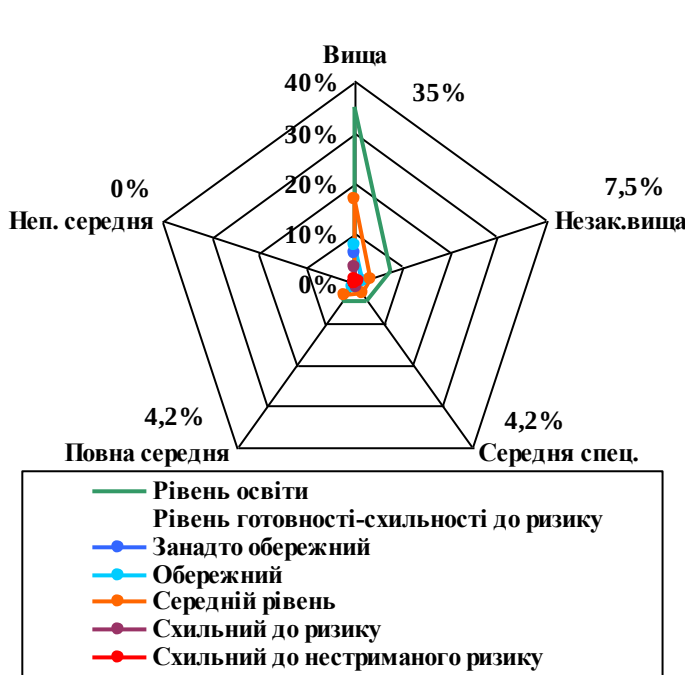

Рис.18. Діаграма зміни готовності до ризику в залежності від рівня освіти та гендеру (чоловіки)

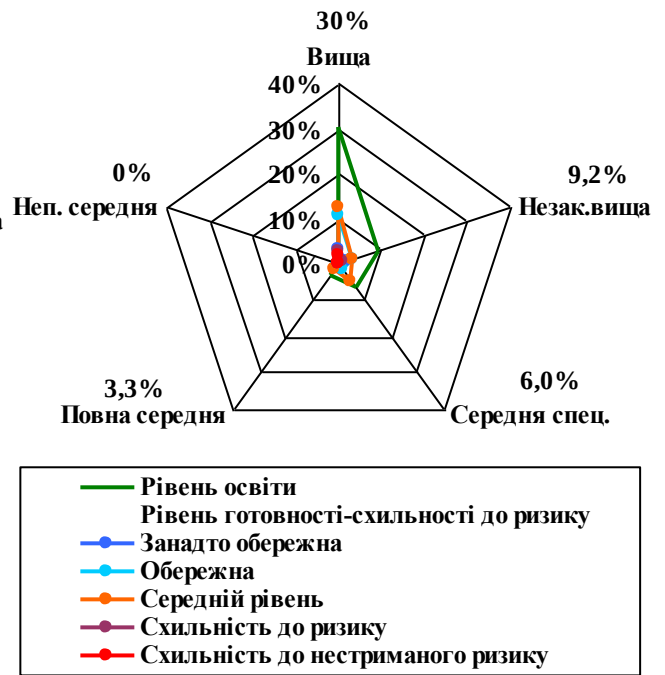

Рис.19. Діаграма зміни готовності до ризику в залежності від рівня освіти та гендеру (жінки)

Розгляд схильності до ризику найбільш виражений в осіб, які мають вищу освіту. Ця тенденція яскраво прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

Це пояснюється сформованою когнітивною сферою, яка дає змогу формувати світогляд, своє відношення до світу та свої дії – які перетворюють світ, або знищують світ.

Люди з вищою освітою схильні до руйнування світу, тому що зневірилися в перетворенні світу на краще.

Таким чином, аналіз схильності до ризику дав змогу виявити гендерні особливості, особливості осіб з різним соціальним статусом, різним рівнем віросповідання, різним рівнем освіти та вікових особливостей.

Такий аналіз відповідає умовам формування груп в емпіричному дослідженні.

3.3.2. Результати дослідження за опитувальником „Дослідження суб’єктивного контролю” (розроблений Є.Ф.Бажиным та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера)”

За допомогою цього опитувальника можна виявити рівень сформованості суб’єктивного контролю над різноманітними ситуаціями, іншими словами, визначити ступінь відповідальності людини за свої вчинки і своє життя.

Результати по опитувальнику „Дослідження суб’єктивного контролю” (розроблений Є.Ф.Бажиным та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера)”представлені у Табл.7 (Додаток І).

На основі Табл. 7 побудуємо стовбчатую діаграму показників локусу контролю (Іо) у відсотках за загальною кількістю учасників емпіричного дослідження.

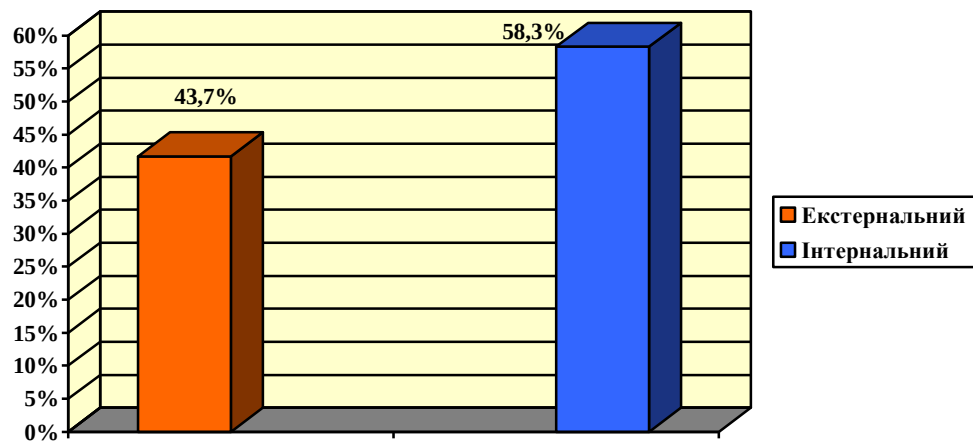

Рис.20. Показники локусу контролю (Іо) у відсотках

Далі побудуємо стовбчатую діаграму показників локусу контролю (Іо) за гендерними категоріями у процентному співвідношенні.

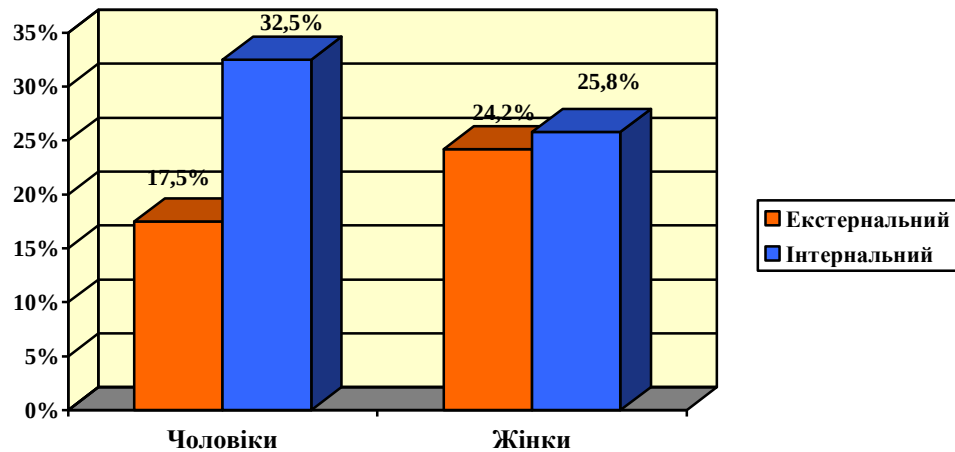

Рис.21. Показники локусу контролю за гендерними категоріями у процентному співвідношенні

Спираючись на Табл. 7, а саме: на показник локусу контролю (Іо), наступним чином визначимо рівень локусу контролю чоловіків та жінок (у процентному співвідношенні).

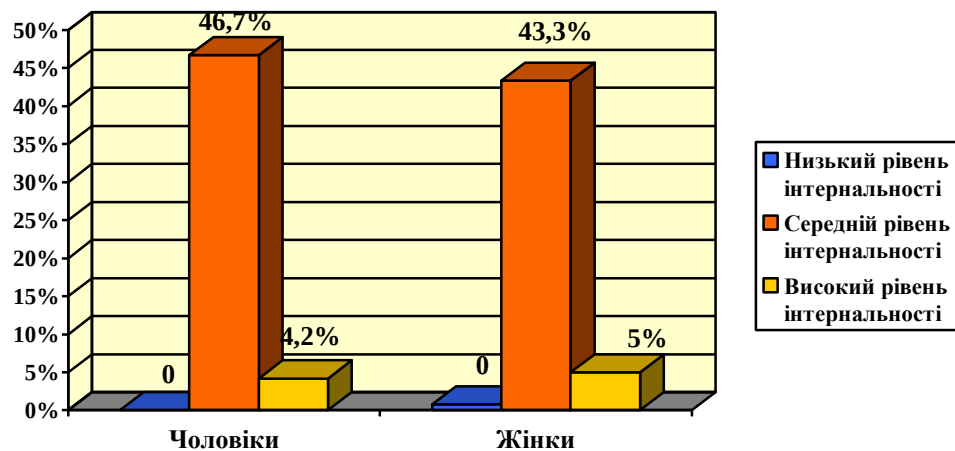

Рис.22. Рівень локусу контролю чоловіків та жінок у процентному співвідношенні

За Табл. 7 знаходимо середні значення за всіма шкалами та відображаємо їх на Рис.23.

Іо (середнє) = 2803 б.: 120 осіб = 23,4 бали.

max= 44. Іо=53,2%

Ід (середнє) = 733 б.: 120 осіб = 6,1 балів.

max= 12. Ід=50,8%

I_n (середнє) = 747 б.: 120 осіб = 6,2 балів.	max= 12.	$I_n=51,7\%$
I_c (середнє) = 706 б.:120 осіб = 5,9 балів.	max= 10.	$I_c=59\%$
I_p (середнє) =621 б.:120 осіб =5,2 балів.	max= 8.	$I_p=65\%$
I_m (середнє) =296 б.:120 осіб =2,5 балів.	max= 4.	$I_m=62,5\%$
I_z (середнє)= 281 б.:120 осіб =2,3 бали.	max=4.	$I_z=57,5\%$

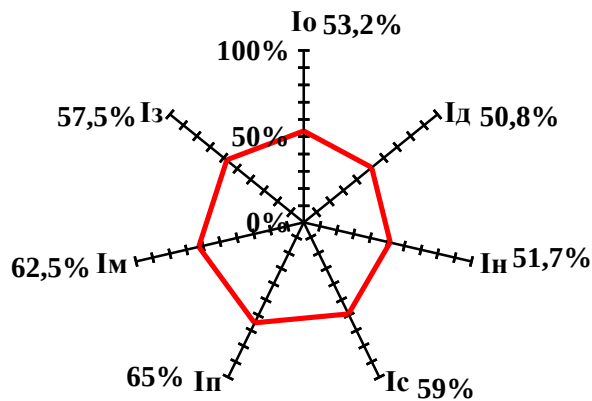

Рис.23. Середні значення шкал інтернальності у відсотках за вибіркою

Аналіз результатів, приведений у Табл. 7, дає змогу констатувати наступне: інтернальний локус контролю переважає над екстернальним, відповідно – 58,3% та 43,7% (за загальною кількістю учасників емпіричного дослідження). Це говорить про те, що особи (інтерналі) інтерпретують значущі події як результат своєї власної діяльності. Вони вважають себе відповідальними за всі події, які з ними відбуваються. Для них, як правило, характерні віра в свої сили, задоволеність працею, як сферою докладання своїх сил. Вони більш відповідальні, витривалі, послідовні, емоційно стабільні, схильні до лідерства, у них висока готовність до самоосвіти та самовдосконалення. Проте, такі люди можуть відрізнятися деякою категоричністю і бути недостатньо сприйнятливими до навколишнього середовища.

За гендерними категоріями вийшло, що жінок-екстерналів більше, ніж чоловіків-екстерналів на 6,7. Можна стверджувати, що жінки оглядають джерело невдач і двигун успіху зовні себе. Для них характерні такі особливості:

несхильність до самокритики і самовдосконалення, гостре відчуття соціальної ситуації, зміни в ній, сприйнятливість до середовища. На їхню думку, в їх діяльності велику роль відіграють зовнішні обставини (доля, випадок, люди), вони схильні до тривожності, прислухаються до чужої думки, не уникають обману як тактики самовиправдання.

У свою чергу чоловіків-інтерналів більше ніж жінок-інтерналів теж на 6,7.

Високий рівень інтернальності зафіксований у 4,2% чоловіків та 5% жінок. Середній рівень інтернальності відзначений у 46,7% чоловіків та у 43,3% жінок. Низького рівня інтернальності не виявлено.

Найвище середнє значення має шкала Інтернальності у виробничих відносинах ($I_p=65\%$) – це говорить про те, що учасники емпіричного дослідження вважають свої дії важливим фактором організації власної виробничої діяльності, відносин, що складаються в колективі, свого просування і т.п.

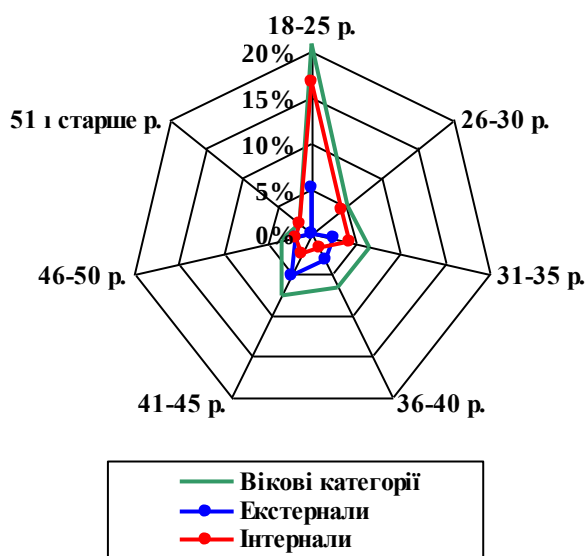

Рис.24. Діаграма поєднання вікових категорій та локусу контролю (чоловіки)

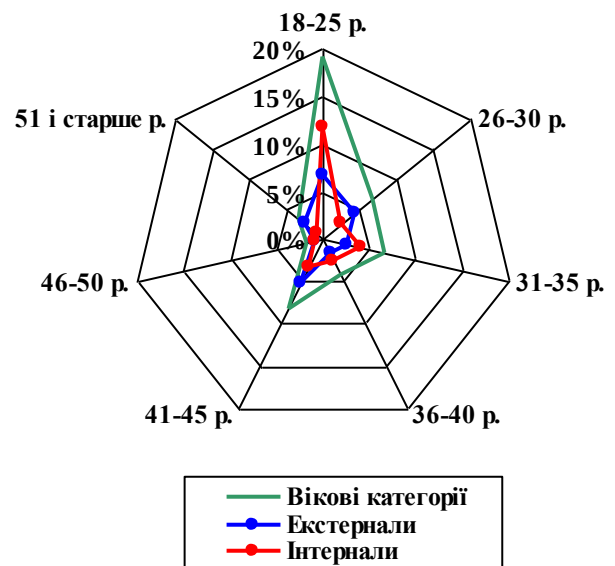

Рис.25. Діаграма поєднання вікових категорій та локусу контролю (жінки)

Розгляд локусу контролю дав змогу визначити, що домінує – інтернальний локус контролю, який найбільш виражений в трьох вікових групах: 18-25 (вік

людей, для яких характерний юнацький максималізм та матеріальна незалежність), 31-35 (вік людей, для яких властива неузгодженість між життєвими планами та реальними можливостями; перегляд системи цінностей; люди роблять те, що хочуть, мають цілі, які ставлять перед собою та досягають їх) та 41-45 (вік відноситься до людей, що переживають кризу середнього віку; збільшуються протиріччя між цілісністю світоспоглядання та однолінійністю розвитку; люди втрачають сенс життя) років. Ці фактори мають вплив на результати локусу контролю.

Ця тенденція яскраво прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

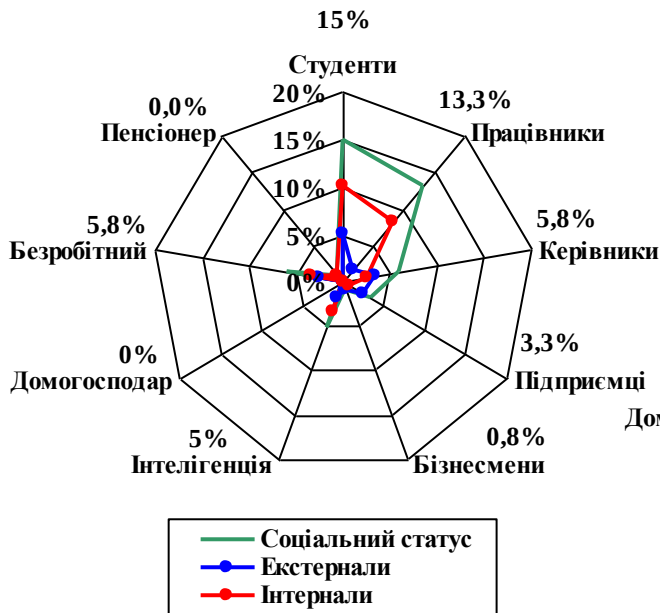

Рис.26. Діаграма поєднання соціального статусу та локусу контролю (чоловіки)

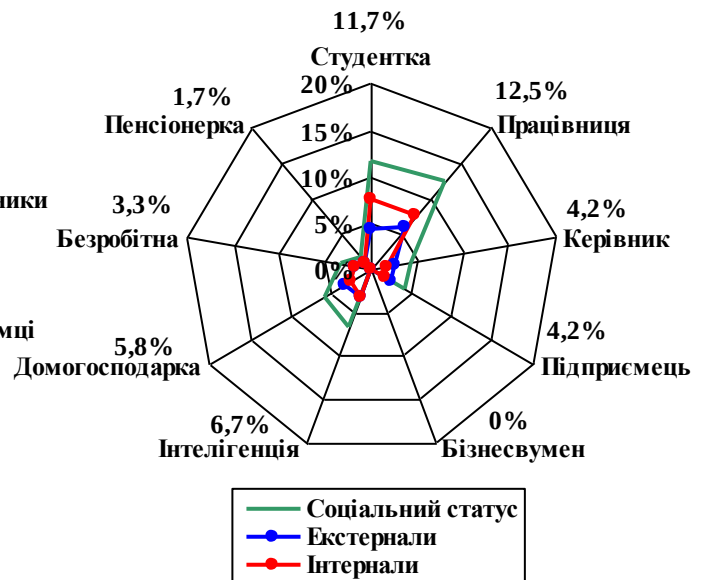

Рис.27. Діаграма поєднання соціального статусу та локусу контролю (жінки)

Розгляд поєднання соціального статусу та локусу контролю дав змогу визначити, що учасники емпіричного дослідження, які є студентами, працівниками (як чоловіки так і жінки), керівниками (чоловіки) та інтелігенцією (жінки) мають інтернальний локус контролю, який домінує.

Встановлено, чим вищий процент категорії, тим вищий показник рівня інтернальності.

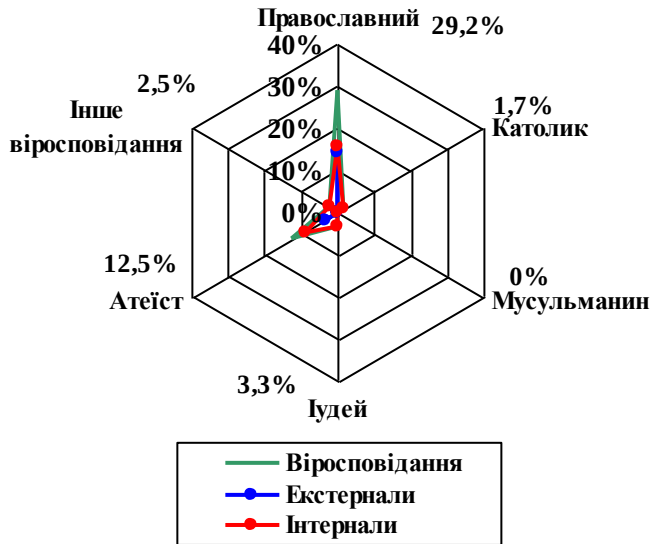

Рис.28. Діаграма поєднання віросповідання та локусу контролю (чоловіки)

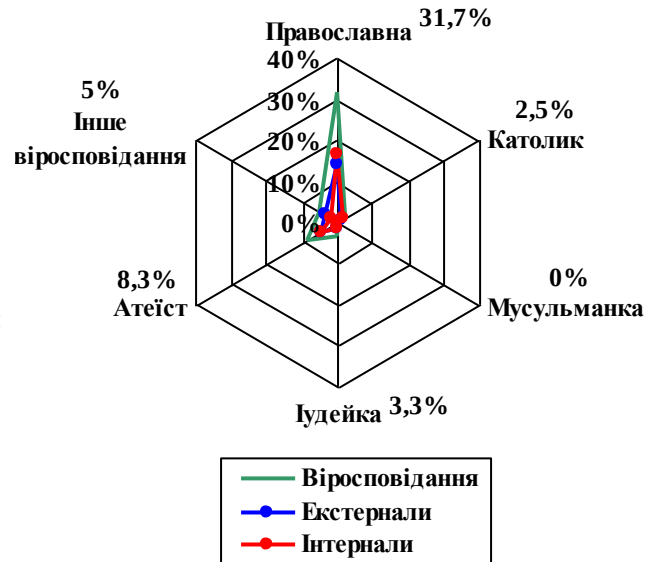

Рис.29 Діаграма поєднання віросповідання та локусу контролю (жінки)

Розгляд поєднання віросповідання та локусу контролю дав змогу з'ясувати, що учасники емпіричного дослідження, які є православними та атеїстами мають інтернальний локус контролю.

Аналіз результатів дослідження свідчить, що інтернали більш схильні до ризику, ніж екстернали. Це стосується представників як чоловічої, так і жіночої статі.

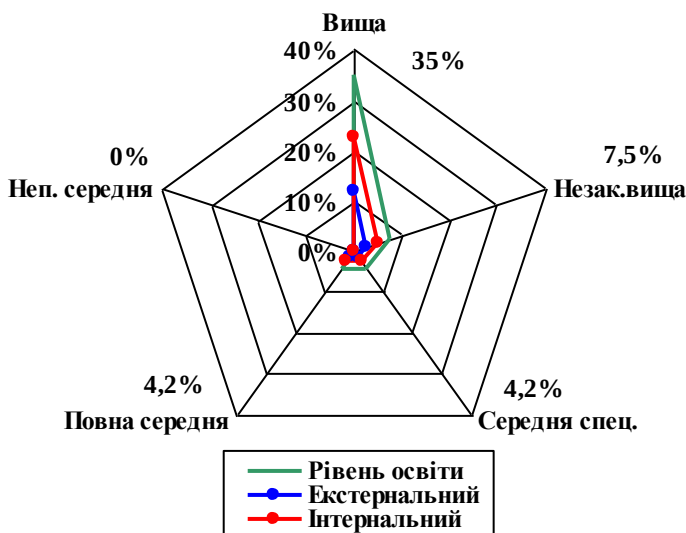

Рис.30. Діаграма поєднання рівня освіти та локусу контролю (чоловіки)

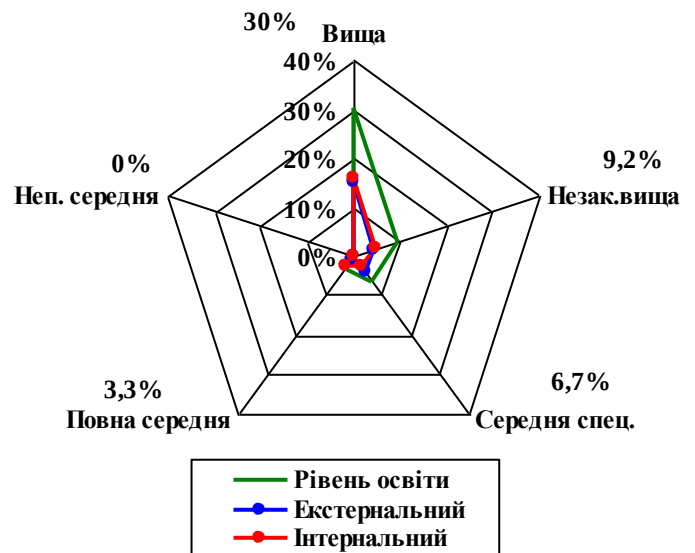

Рис.31. Діаграма поєднання рівня освіти та локусу контролю (жінки)

Розгляд поєднання рівня освіти та локусу контролю найбільш виражений в осіб, які мають вищу освіту. Ця тенденція яскраво прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

Встановлено, якщо учасники емпіричного дослідження мають високий рівень освіти – високий, то у них домінує інтернальний локус контролю.

3.3.3. Результати дослідження за методикою „Методика діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)”

Призначенням цієї методики є: виявлення пристосованості (адаптованості). Під адаптованістю розуміється узгодженість вимог соціального середовища та особистісних тенденцій, вона припускає реалістичну оцінку себе та оточуючої дійсності, особистісну активність, гнучкість, соціальну компетентність.

Загальні результати та результати інтегральних показників учасників емпіричного дослідження за „Методикою діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)” приведені у Табл. 8 та Табл. 9 (Додаток К).

За допомогою даних Табл. 9 ми порахували кількість осіб, які мають низький, середній або високий рівні інтегральних показників.

„Адаптивність”: низький рівень: 0 осіб – 0%; середній: 69 осіб – **57,5%**; високий: 51 особа – 42,5%.

„Самоприйняття”: низький рівень: 7 осіб – 5,8%; середній: 59 осіб – **49,2%**; високий: 54 особи – 45%.

„Прийняття інших”: низький: 1 особа – 0,8%; середній: 82 особи – **68,3%**; високий: 37 осіб – 30,8%.

„Емоційна комфортність”: низький: 1 особа – 0,8%; середній: 86 осіб – **71,7%**; високий: 33 особи – 27,5%.

„Інтернальність”: низький: 6 осіб – 5%; середній: 48 осіб – 40%; високий: 66 осіб – 55%.

„Прагнення до домінування”: низький: 21 особа – 17,5%; середній: 76 осіб – 63,3%; високий: 23 особи – 19,2%.

Отримані дані відобразили у вигляді стовбчатої діаграми на Рис.32.

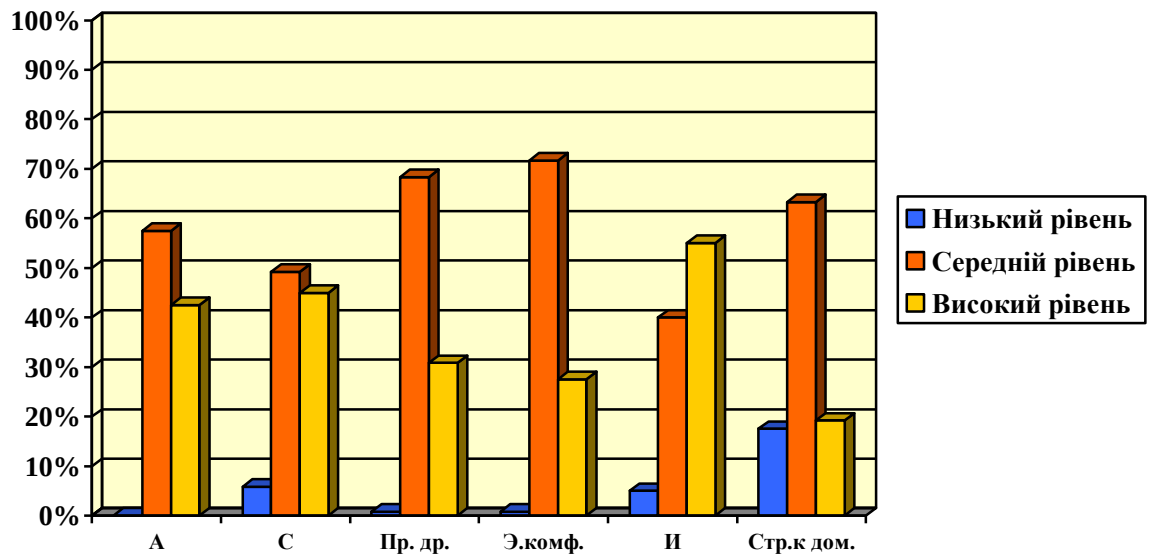

Рис. 32 Стовбчатая діаграма рівней вираженості інтегральних показників у процентному співвідношенні за кількістю осіб

Аналіз результатів приведений у Табл. 9 дає змогу констатувати: більша кількість учасників дослідження має середній рівень вираженості майже всіх інтегральних показників. Це свідчить про те, що за шкалою „Адаптивність” особи помірно пристосовуються до умов взаємодії з оточуючими їх людьми у системі міжособистісних відносин, для учасників дослідження характерна тенденція до збігу цілей і ціннісних орієнтацій результатам, які досягаються у процесі спілкування, наміри їх, в основному, збігаються з вчинками, задуми – з втіленням, спонукання до дії – з її підсумками; за шкалою „Самоприйняття” учасники дослідження в міру задоволені своїми особистісними характеристиками; за шкалою „Прийняття інших” – особам властива помірна терпимість до інших людей, до їх слабкостей і недоліків, вони критичні до оточуючих, схильні давати як позитивні, так і негативні оцінки їх особистості

та особливостей поведінки, прагнуть до збереження деякої дистанції у спілкуванні з ними; шкала „Емоційний комфорт” свідчить про те, що учасники в міру врівноважені, в них можуть переважати як позитивні емоції, так і бути присутні виражені негативні емоційні стани; шкала „Інтернальність” (отримано **високий рівень інтернальності**) – свідчить про те, що у осіб переважає внутрішня мотивація над зовнішньою, вони вимогливі до себе, вміють керувати собою та власними вчинками, їм властива тенденція до продумування своїх вчинків заздалегідь, самокритичність, схильні шукати причини своїх невдач у самих собі, прагнуть покладатися на свої сили не розраховуючи на чийсь допомогу; за шкалою „Прагнення до домінування” – у учасників дослідження середній рівень прагнення до лідерства, керівництва у вирішенні завдань. Вони можуть бути як керуючою так і підлеглою ланкою у колективі. Тобто, особам властиве помірне прагнення впливати на інших, переконувати їх у своїй думці, відстоювати свої позиції.

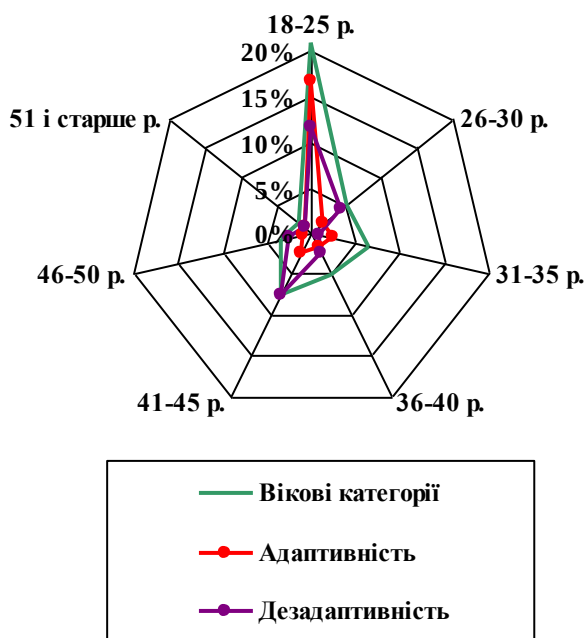

Рис.33. Діаграма поєднання вікових категорій та рівня адаптивності-дезадаптивності (чоловіки)

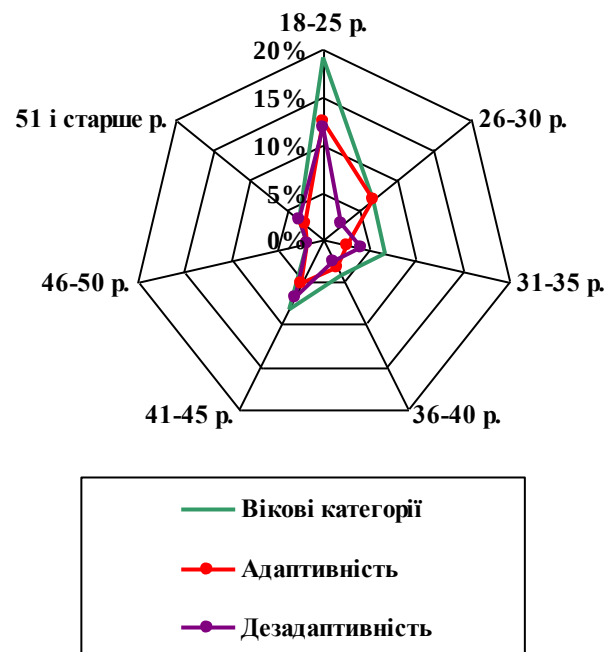

Рис.34. Діаграма поєднання вікових категорій та рівня адаптивності-дезадаптивності (жінки)

Згідно з розглядом поєднання вікових категорій та рівня адаптивності-дезадаптивності можемо визначити, що чоловіки віком 18-25, 31-35 та 41-45 років мають високий рівень адаптації; чоловіки віком 18-25, 26-30 та 41-45 років мають високий рівень дезадаптації. Жінки віком 18-25, 26-30 та 41-45 років мають високий рівень адаптації, жінки віком 18-25, 31-35 та 41-45 років мають високий рівень дезадаптації.

Чим більше учасників емпіричного дослідження, тим вищий рівень адаптивності-дезадаптивності.

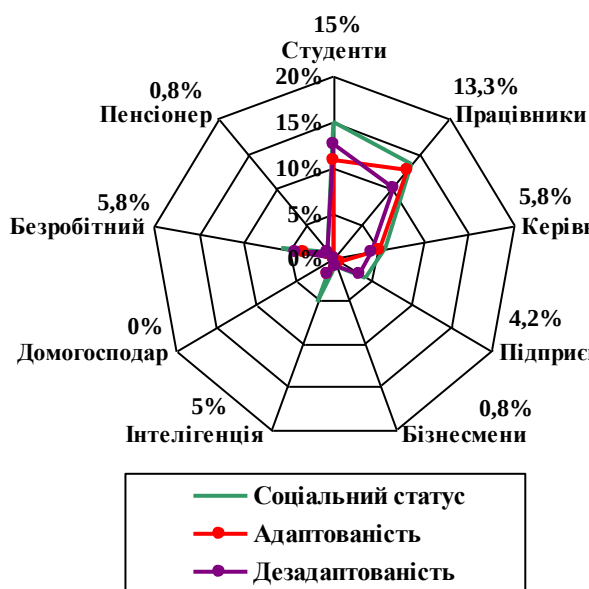

Рис.35. Діаграма поєднання соціального статусу та рівня адаптивності-дезадаптивності (чоловіки)

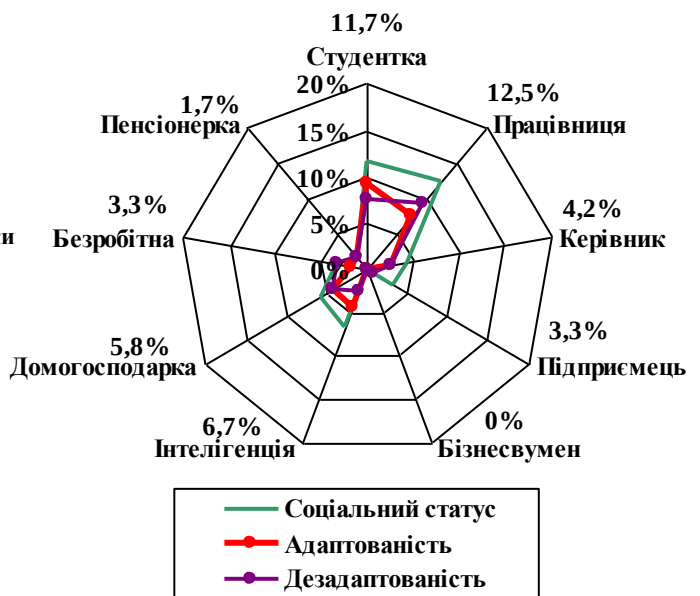

Рис.36. Діаграма поєднання соціального статусу та рівня адаптивності-дезадаптивності (жінки)

Розгляд поєднання соціального статусу та рівня адаптивності-дезадаптивності дав змогу визначити, що учасники емпіричного дослідження, які за соціальним статусом є студентами, працівниками (чоловіки та жінки), безробітними (чоловіки) та інтелігенцією (жінки) мають виражений рівень адаптивності-дезадаптивності.

Аналіз отриманих даних дозволяє констатувати, що найбільш адаптованими є: працівники, керівники та інтелігенція, а більш дезадаптованими є студенти та безробітні.

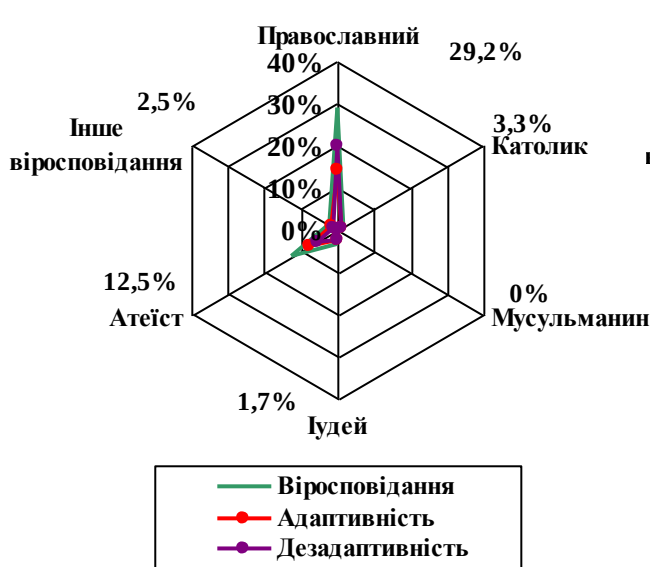

Рис.37. Діаграма поєднання віросповідання та рівня адаптивності-дезадаптивності (чоловіки)

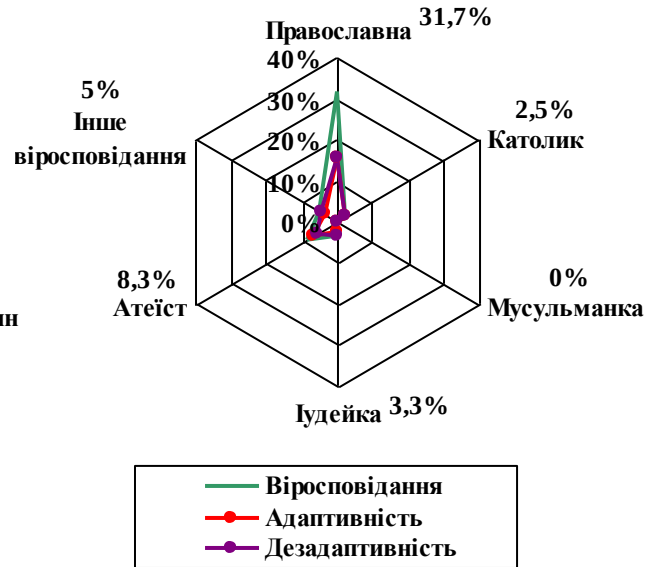

Рис.38 Діаграма поєднання віросповідання та рівня адаптивності-дезадаптивності (жінки)

Розгляд поєднання віросповідання та рівня адаптивності-дезадаптивності дав змогу визначити, що учасники емпіричного дослідження, які за віросповіданням та світоглядом є православними і атеїстами, відповідно, і підтвердити їх виражений рівень адаптивності-дезадаптивності. Ця тенденція прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

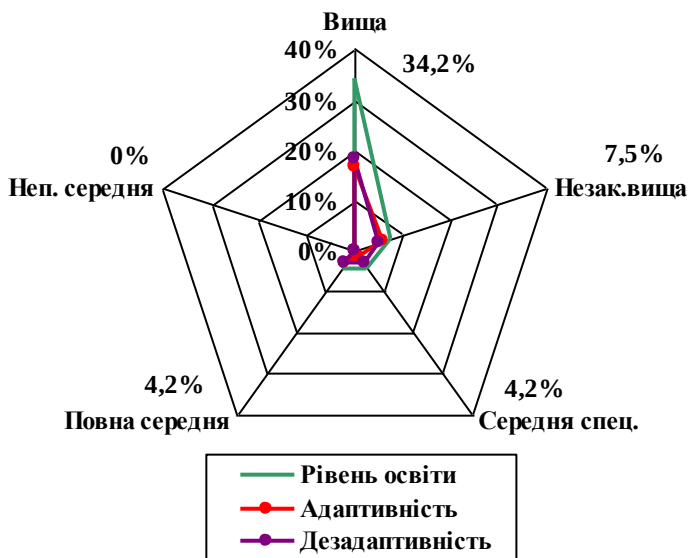

Рис.39. Діаграма поєднання рівня освіти та рівня адаптивності-деадаптивності (чоловіки)

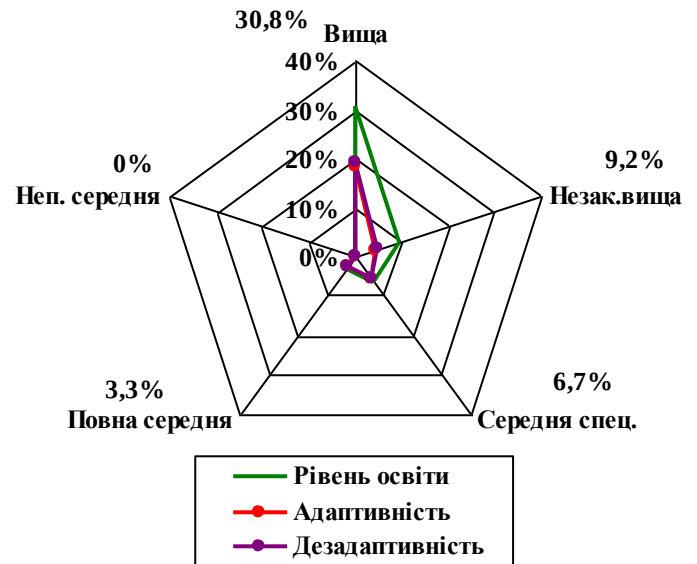

Рис.40. Діаграма поєднання рівня освіти та адаптивності-деадаптивності (жінки)

Розгляд поєднання рівня освіти та рівня адаптивності-деадаптивності дав змогу визначити, що учасники емпіричного дослідження, які мають вищу освіту, мають виражений рівень адаптивності-деадаптивності. Ця тенденція прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

3.3.4. Результати дослідження за методикою „Характерологічний опитувальник К.Леонгарда-Г.Шмішека”

Призначенням даної методики є: діагностика типу акцентуації характеру, тобто певного напрямку характеру. Методика К.Леонгарда- Г.Шмішека дала змогу визначити не тільки акцентуації характеру, але й тенденції до акцентуацій.

Загальні результати за „Характерологічним опитувальником К.Леонгарда-Г.Шмішека” та критичні значення типів акцентуацій характеру представлені, відповідно, у Табл.10 та Табл.11 (Додаток Л).

Згідно даних Табл. 10 ми розподілили учасників емпіричного дослідження на гендерні категорії. Результати розподілили на групи ступеней вираженості акцентуцій характеру: 1 група – „Властивість не виражено” (низький), 2 – група „Середній ступінь вираженості” (середній), 3 – група „Високий ступінь” (високий). Підраховували їх кількість та представили у відсотках. Побудували стовбчаті діаграми.

Гіпертимний тип (чоловіки та жінки), відповідно: низький ступень – 17 осіб (14,2%), 9 осіб (7,5%); середній – 28 осіб (23,3%), 31 особа (25,8%); високий – 15 осіб (12,5%), 20 осіб (16,7%). Застрягаючий тип: низький – 35 осіб (29,2%), 26 осіб (21,7%); середній – 21 особа (17,5%), 26 осіб (21,7%); високий – 4 особи (3,3%), 8 осіб (6,6%). Емотивний тип: низький – 42 особи (35%), 14 осіб (11,7%); середній – 15 осіб (12,5%), 23 особи (19,2%); високий – 3 осіб (2,5%), 23 особи (19,2%). Педантичний тип: низький – 30 осіб (25%), 24 особи (20%); середній – 28 осіб (23,3%), 26 осіб (21,7%); високий – 2 осіб (1,7%), 10 осіб (8,3%). Тривожний тип: низький – 39 осіб (32,5%), 44 особи (36,6%); середній – 16 осіб (13,3%), 14 осіб (11,7%); високий – 5 осіб (4,2%), 2 осіб (1,7%). Циклотимний тип: низький – 37 осіб (30,8%), 38 осіб (31,7%); середній – 14 осіб (11,7%), 20 осіб (16,7%); високий – 8 осіб (6,7%), 3 осіб (2,5%). Демонстративний тип: низький – 38 осіб (31,7%), 40 осіб (33,3%); середній – 14 осіб (11,7%), 17 осіб (14,2%); високий – 8 осіб (6,7%), 3 осіб (2,5%). Збудливий тип: низький – 45 осіб (37,5%), 47 осіб (39,2%); середній – 12 осіб (10%), 11 осіб (9,2%); високий – 3 осіб (2,5%), 2 осіб (1,7%). Дистимний тип: низький – 43 особи (35,8%), 45 осіб (37,5%); середній – 13 осіб (10,8%), 12 осіб (10%); високий – 4 осіб (3,3%), 3 осіб (2,5%). Екзальтований тип: низький – 48 осіб (40%), 43 особи (35,8%); середній – 7 осіб (5,8%), 14 осіб (11,7%); високий – 5 осіб (4,2%), 3 осіб (2,5%).

Зобразимо стовбчаті діаграми кількості осіб (у відсотках) за гендерними категоріями та за ступенями вираженості типів акцентуацій характеру.

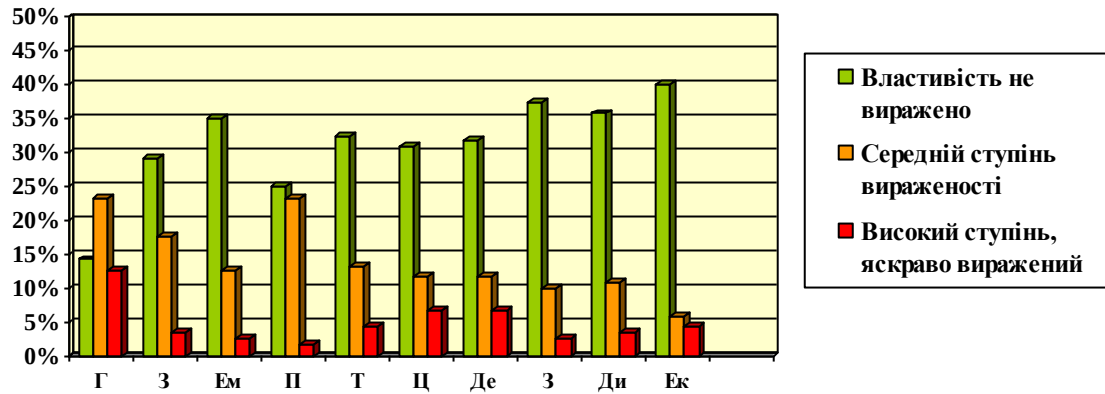

Рис.41. Стовбчатая діаграма кількості чоловіків (у відсотках), розподілених за ступенями вираженості типів акцентуацій характеру

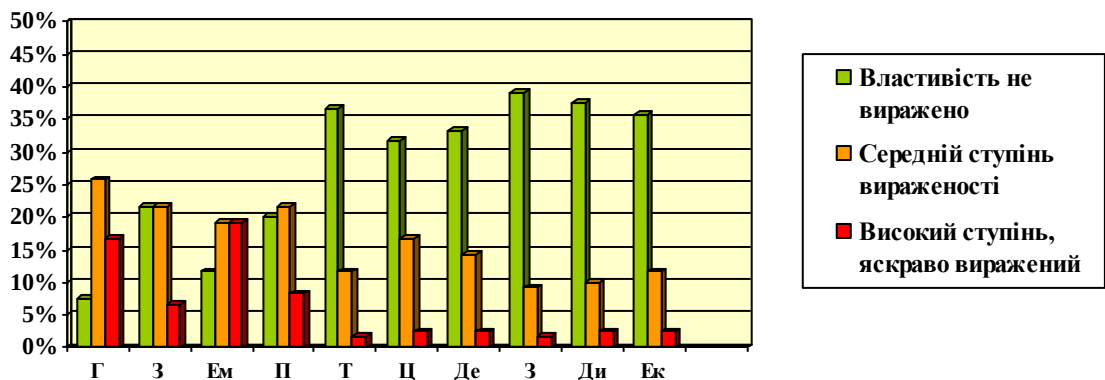

Рис.42. Стовбчатая діаграма кількості жінок (у відсотках), розподілених за ступенями вираженості типів акцентуацій характеру

За результатами Рис. 41 та Рис.42 побудуємо загальну стовбчатую діаграму кількості чоловіків та жінок (у відсотках), розподілених за ступенями вираженості типів акцентуацій характеру.

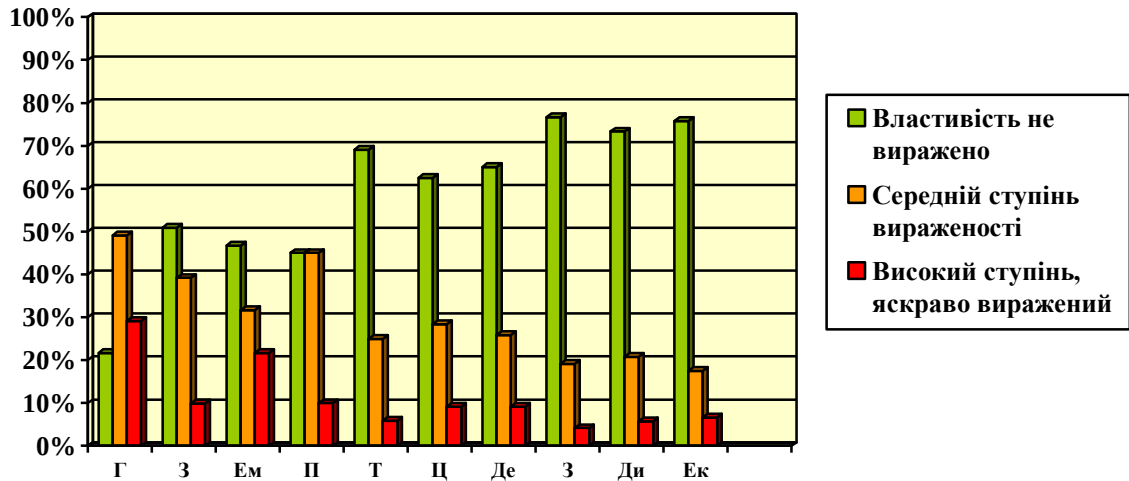

Рис.43. Загальна стовбчатая діаграма кількості чоловіків та жінок (у відсотках), розподілених за ступенями вираженості типів акцентуацій характеру

За результатами Табл. 11 (Критичні значення за „Характерологічним опитувальником К. Леонгарда-Г. Шмішека”) побудуємо стовбчаті діаграми вираженості типів акцентуацій характеру для чоловіків та жінок.

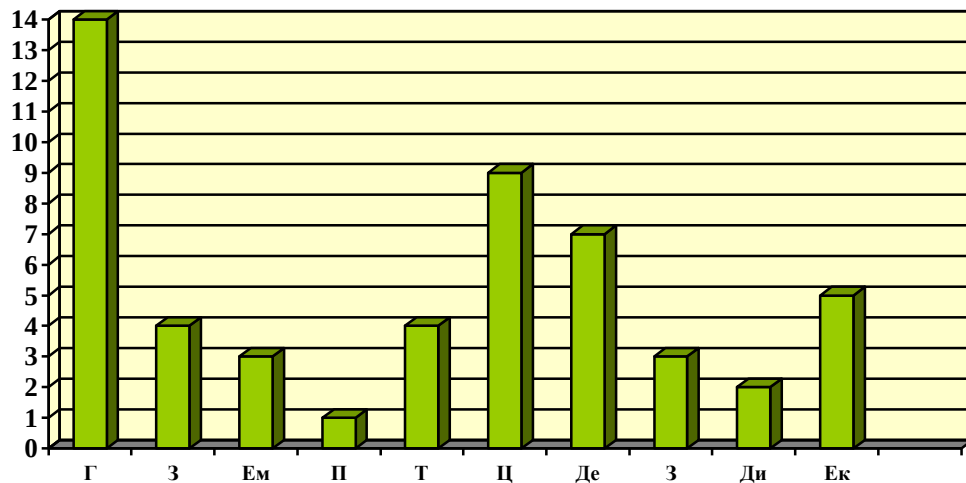

Рис.44. Стовбчатая діаграма вираженості типів акцентуацій характеру у чоловіків (кількість осіб)

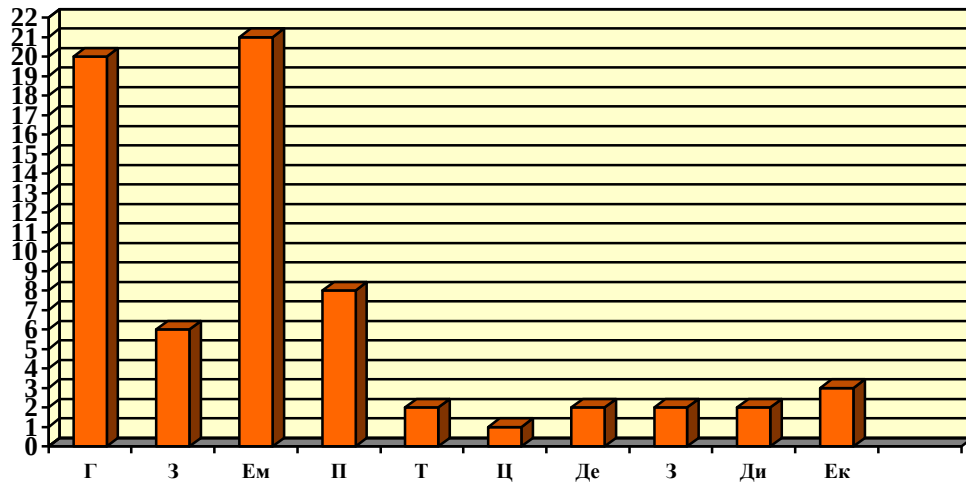

Рис.45. Стовбчатая діаграма вираженості типів акцентуацій характеру у жінок (кількість осіб)

Аналіз результатів Табл. 10 дав змогу виявити значення проявів акцентуацій характеру.

За даними результатів Рис. 44 та Рис.45 робимо висновок, що у чоловіків домінує гіпертимний тип акцентуації характеру (14 осіб). Це говорить про підвищений фон настрою у поєднанні з жагою діяльності, високою активністю, заповзятливістю. Люди такого типу швидко переключається з однієї справи на іншу, але можуть не довести розпочату справу до кінця, недисципліновані, необов'язкові, схильні до аморальних вчинків, самооцінка завищена. Насилу переносять умови жорсткої дисципліни, монотонну діяльність, самотність. Конфліктні. Часто виступають ініціаторами конфліктів.

У жінок домінує емотивний тип акцентуації характеру (21 особа). Це свідчить про те, що для них характерні: чутливість, вразливість, глибина переживань у сфері тонких емоцій в духовному житті; гуманність, чуйність, загострене почуття обов'язку, старанність.

3.3.5. Результати дослідження за „16-ти факторним опитувальником Р. Кеттелла”

Призначенням цієї методики є: вимір 16 особистісних рис (факторів); оцінка індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Загальні результати, результати переведення „сирих” балів у стени, значення вторинних факторів, середні значення первинних та вторинних факторів та результати симптомокомплексів за „16-ти факторним опитувальником Р. Кеттелла” представлені, відповідно, у Табл.12, Табл. 13, Табл.14, Табл.15 та Табл.16 (Додаток М).

Підраховували кількість стенів за кожним первинним фактором, знайшли всі середні значення та розмістили у Табл. 13.

За даними Табл. 13 підраховуємо середні значення вторинних факторів (F1, F2, F3, F4). Отримані результати розмістили у Табл.14.

Результати Табл. 15 дають змогу побудувати графік „профілю” особистості для всіх учасників емпіричного дослідження.

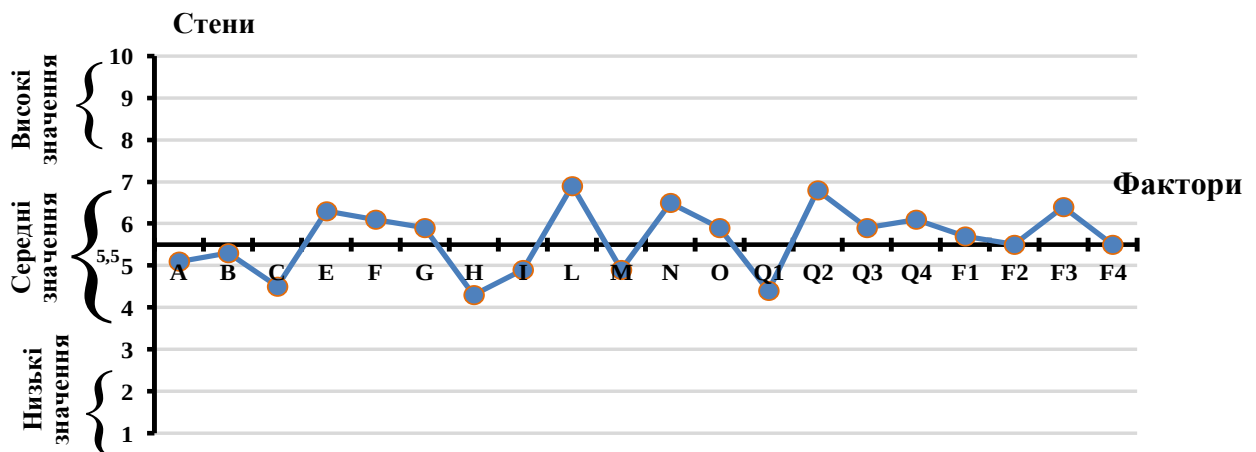

Рис.46. Графік „профілю” особистості за результатами середніх значень всієї групи учасників емпіричного дослідження

Аналіз результатів „16-ти факторного опитувальника Р. Кеттелла” дає змогу зробити висновок, що параметри: „Домінантність”, „Підозрілість”, та „Емоційна лабільність” по шкалі біполярності знаходяться у „плюсах”, тобто вище 5,5 стенів. Це говорить про те, що особам властиві домінування, владність, незалежність; підозрілість, велика зарозумілість, егоцентризм; особи

схильні надавати перевагу тільки власним рішенням, дотримуватися обраного шляху, самостійні у прийнятті рішень і дій, в них відсутнє прагнення нав'язувати свою думку оточуючим. Також для учасники дослідження заповзятливі, рішучі та гнучкі; особи, які схильні не помічати тонкощів життя, спрямовуючи свою поведінку на занадто явне і очевидне. Якщо виникають труднощі, то вони викликають швидку дію без достатнього роздуму.

Результати Табл. 17 підтвердили, що учасники емпіричного дослідження, а саме: керівники, інтелігенція та працівники мають високий рівень вираженості симптомокомплексів („Інтелектуальний” та „Емоційний”).

Тенденція високих значень у керівників, інтелігенції та працівників прослідковується у всіх методиках, які ми використали.

Табл.17

Середні значення за „16-ти факторним опитувальником Р. Кеттелла” за двома симптомокомплексами у стенах

Стать									
Чоловіки					Жінки				
Симптомокомплекси									
Інтелектуальний		Емоційний			Інтелектуальний		Емоційний		
В + М	N + Q ₁	С + I	Н + F	O + Q ₄	В + М	N + Q ₁	С + I	Н + F	O + Q ₄
10,1	10,9	7,9	10,2	11,3	10,4	10,9	10,4	10,7	11,7

Дані Табл.17 середніх значень за „16-ти факторним опитувальником Р.Кеттелла” за всією групою підтверджують, що „Інтелектуальний” та „Емоційний” симптомокомплекси у чоловіків та жінок мають доволі високий результат.

Так, у чоловіків і жінок найвищий результат за „Інтелектуальним” симптомокомплексом **N+Q1=10,9 стенив** та **N+Q1=10,9 стенив**, а також за „Емоційним” симптомокомплексом **O + Q4 = 11, 3 стенив**, і **O + Q4 = 11, 7**

стена, відповідно. Цей результат має високий рівень прояву. Тому і чоловіки і жінки в нашій групі учасників емпіричного дослідження схильні до швидкого проникнення у сенс проблемної ситуації, швидкого прораховування можливих варіантів рішення і знаходження оптимального; схильні експериментувати з предметами та ідеями; у рішеннях орієнтуються на нові підходи, не бояться помилок та прорахунків. Також і для чоловіків і для жінок характерне відчуття почуття провини, що створює складнощі у взаємовідносинах з оточуючими. І чоловіки і жінки хворобливо переносять критику на свою адресу. Похвалу, компліменти приймають з великою недовірою. Перешкоди на шляху до досягнення мети сприймають як нездоланні, схильні фіксуватися на неприємних сторонах подій, що перешкоджає пошукам виходу з проблемних ситуацій.

Характеристика „Інтелектуального” симптомокомплексу:

Високі значення факторів В (8-10 стенів) та М (8-10 стенів) відображають високі інтелектуальні можливості, захоплення абстрактними ідеями. Легко вирішує завдання, швидко встановлює причинно-наслідкові співвідношення між явищами. Володіє багатою фантазією, розвиненим образним мисленням. При цьому мислення логічне, відрізняється високим рівнем узагальнення.

Високі значення факторів N (8-10 стенів) і Q1 (8-10 стенів) свідчать про гнучкість мислення та швидкість прийняття рішень. Людина легко проникає в сенс проблемної ситуації, швидко прораховує можливі варіанти рішення і знаходить оптимальне. Схильна експериментувати з предметами, ідеями. У рішеннях орієнтується на нові підходи, не боїться помилок і прорахунків.

Характеристика „Емоційного” симптомокомплексу:

Середні значення факторів С (4-7 стенів) і І (4-7 стенів) характерні для людей, які зберігають емоційну рівновагу переважно в звичній для себе обстановці. З несподіваною появою додаткових труднощів виникає короткочасне відчуття тривоги і безпорадності. Сильні емоційні реакції можливі в тих ситуаціях, які глибоко зачіпають актуальні потреби.

Високі значення факторів С (8-10 стенів) і низькі значення фактора І (1-3 стена) притаманні людині, що відрізняється реалістичним сприйняттям навколишньої обстановки, подій, що відбуваються. Відчуває себе захищеною, здатною впоратися з різними труднощами. Коло ситуацій, які викликають сильні емоційні реакції, обмежене. Схильний раціоналізувати власні емоційні переживання, враження. У спілкуванні з іншими людьми, орієнтується переважно на розумне. На власні почуття орієнтується досить рідко.

Високі значення факторів Н (8-10 стенів) і F (8-10 стенів) дозволяють говорити про оптимізм. Труднощі, невдачі ситуацій, що не склалися, не помічаються або витісняються. Переважає віра в успіх, у сприятливий результат починань. Життєва перспектива сприймається позитивно. Привертають ситуації, пов'язані з ризиком. Може ризикувати як здоров'ям, так і матеріальним благополуччям. Ризикує незалежно від наслідків. Можливий невинуватий ризик, ризик заради ризику.

Високі значення факторів О (8-10 стенів) і Q4 (8-10 стенів) описують людину, яка часто тривожиться про можливі невдачі і неприємні події, шкодує про минулі свої вчинки. Незадоволена собою, відчуває почуття провини, що створює труднощі у взаєминах з оточуючими. Болісно переносить критику на свою адресу. Похвалу, компліменти приймає з великою недовірою. Перешкоди на шляху до досягнення мети сприймає як нездоланні, схильна фіксуватися на неприємні сторони подій, що перешкоджає пошукам виходу з проблемних ситуацій.

3.3.6. Результати дослідження за анкетною „Тероризм як форма кримінального насильства”

Ця анкета дозволяє дізнатися думки людей щодо актуальності проблеми тероризму, хто такі терористи, головних причин тероризму, цілей, які переслідують терористи. Також, відповіді на питання цієї анкети дають змогу з'ясувати, що люди відносять до терористичних актів, їх ставлення до тероризму, чи можуть вони віднести до числа факторів росту тероризму втрату

ідеологічних та духовних життєвих орієнтирів та зрозуміти емоційний стан опитуваних, коли вони чують про здійснення терористичного акту.

Анкета складається з трьох блоків: „Уявлення про тероризм”, „Форми боротьби з тероризмом”, „Паспортичка”. Всього 27 питань: 10 – у першому блоці, 12 – у другому і 5 – у третьому.

Орієнтовна тривалість інтерв'ю – 15 хвилин. Вибірка склала 120 осіб, з них 60 чоловік та 60 жінок, у віці 18-25 років (48 осіб), 26-30 (14 респондентів), 31-35 (16 осіб), 36-40 (11 респондентів), 41-45 (19 осіб), 46-50 (6 респондентів), від 51 і старше (6 осіб). Переважна більшість респондентів – 92,5 % продовжили своє навчання після школи: вищу освіту мають – 65%, незакінчену вищу – 16,7%, середню спеціальну освіту мають 10,8%. Кількість опитуваних, а саме 7,5% осіб зупинилися на отриманні середньої освіти. Респондентів з неповною середньою освітою немає (0%). Дані числа свідчать про те, що більша кількість із числа опитуваних освічені та прагнуть до знань.

Більшість опитаних респондентів сповідують православ'я – 60,8%. Атеїстів виявилося 20,8%. Осіб з іншим віросповіданням виявилося 7,5%. Іудаїзм – 6,7%. Католицизм сповідують всього 4,2%. Мусульман серед опитаних не зустрілося.

Перша частина питань анкети стосувалася уявлень про тероризм.

Переважає більшість опитаних – 92,5% вважають проблему тероризму однією з найважливіших в даний час, лише 7,5% не згодні з цим. Результати говорять про те, що актуальність проблеми тероризму, як явища сучасного світу, не викликає сумніву.

На питання про те, хто ж такі насправді терористи 56,5% вважають, що це найманці, які отримують хорошу плату, 23% говорять, що це жертви примусу, залякування і шантажу, лише 10,5% згодні з тим, що терористи – це борці за ідею, 10% опитаних вважають, що це люди з психічними відхиленнями. Це може свідчити про те, що за допомогою тероризму якісь люди намагаються вирішити ті проблеми, на які неможливо вплинути законними методами. У цивілізованому суспільстві, де люди вміють домовлятися, на таке насильство

можуть наважитися лише психи.

55% респондентів сказали, що тероризм – це глибокі переконання, фанатичне служіння ідеям, коли терористи готові жертвувати не тільки чужими життями, а й власними. Коли 22,7% говорять, що це насильство над людьми, аж до фізичного знищення. Лише 18% вважають, що це дії, спрямовані в першу чергу на породження страху серед великих мас людей, всього суспільства. Тільки 4,3% вважають, що це залякування політичних, ідеологічних, релігійних супротивників для досягнення своїх цілей.

Результати відповіді показують, що тероризм став найбільш соціально-небезпечним, багатолитим по переслідуванню цілям і видам прояву.

Причому 43% респондентів вважають головною причиною тероризму низький рівень життя в країні, 19% – релігійні течії, які пропагують насильство, 16% говорять, що тероризм сьогодні – це бізнес, 9% – політичну нестабільність, 9,5% – це криза сучасного суспільства, спотворення цінностей, і 9,5% кажуть, що тероризм – це недолік заходів, прийнятих в усьому світі по забезпеченню безпеки населення.

Питання „про цілі, які найчастіше переслідує тероризм” показує, що 62% опитаних головними цілями вважають матеріальні, також інші 21,5% говорять, що це політичні, тільки 11,2% – ідеологічні і лише 5,3% назвали свій варіант відповіді: духовні.

На питання про те, чи можна віднести до терористичних актів розсилку листів зі спорами сибірської виразки, 71,7% респондентів відповіли „так, безумовно”, 12,5% – „скоріше так, ніж ні”, 9,5% – „скоріше ні, ніж так” і 6,3% – „ні”. Більшість респондентів повністю згодні, адже подібний акт є однією з форм біологічного тероризму.

78% опитаних респондентів відкидають тероризм цілком і повністю як явище, лише 22% допускають його в певних ситуаціях, але ніхто не приймає (0%), це графічно відображено на Рис.47.

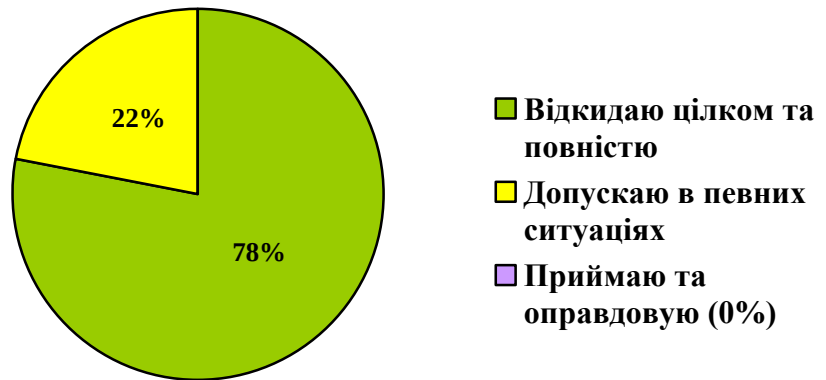

Рис.47. Відношення до тероризму як явища в цілому (за всією вибіркою)

Звідси випливає, що будь-яке суспільство, що зіткнулося з тероризмом, з часом змінює своє ставлення до цього явища. Поява тероризму спочатку розколює мислення населення. Одна його частина буде категорично відкидати це негативне явище. Інша частина в деяких рідкісних випадках навіть підтримувати. Третя частина буде взагалі виправдовувати і підтримувати тероризм в різних його проявах. З плином часу тероризм все більше активізувався, збільшилася кількість жертв, кількість терактів. Суспільство все більше стурбоване стражданнями людей, які стали жертвами терористичних атак. В результаті кількість прихильників тероризму ставало все менше, поки не зійшло нанівець. І неприйняття тероризму стало домінуючим.

На питання про те, чи стосується втрата багатьма людьми ідеологічних та духовних життєвих орієнтирів до числа факторів зростання тероризму, 47% відповіли „так, безумовно”, 34% – „скоріше так, ніж ні”, 10% – „скоріше ні, ніж так”, лише 9% – „ні”. Більшість респондентів згідно з цією думкою. Проживання духовної кризи індивідом, веде до побудови у нього нової системи життєвих орієнтирів, заснованої на придбаному суб’єктивному досвіді. У цій новій системі тероризм може стати основною опорою для вирішення всіх проблем.

На таке питання як „У тероризму мусульманське обличчя?” 48% респондентів відповіли „так, безумовно”, 25% – „скоріше так, ніж ні”, 15% – „скоріше ні, ніж так”, 12 % – „ні”. Переважна більшість згодна з таким

твердженням, напевно, тому що багато терористів є вихідцями ісламу і борцями за свої ідеологічні та духовні цілі.

При повідомленні про вчинення терористичного акту 46% респондентів відчують ненависть до терористів, 28% – страх, 19% – недовіру до держави, 7% – інші почуття. Більшість респондентів ненавидить терористів.

Тероризм по своїй суті відноситься до таких способів позбавлення людських життів, жертвами якого найчастіше стають невинні люди, які не мають ніякого відношення до конфлікту, який розгорівся.

Наступний блок питань стосувався форм боротьби з тероризмом.

71,5% опитаних респондентів відповіли, що українська влада не вживає необхідні заходи щодо боротьби з тероризмом, а ось 28,5% не згодні з більшістю. Отже, переважна більшість осіб не впевнена в силах влади і не довіряє їй.

При цьому 73% опитаних на питання про те, „що б особисто Ви зробили для боротьби з тероризмом” не відповіли, в той час як інші 27% готові вжити необхідних заходів. Сумно, що більшість людей не хочуть брати участь в боротьбі.

Також 45% респондентів швидше погодяться на обмеження деяких громадянських прав, з метою підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії тероризму, а 25% точно погодяться, в той час як 19,7% сказали „скоріше ні, ніж так”, і інші 10,3% відповіли категорично „ні”.

Отже, більшість респондентів скоріше готові допомогти правоохоронним органам у боротьбі з тероризмом.

Для того щоб здійснювати ефективну боротьбу з тероризмом 36,5% респондентів відповіли, що потрібно приймати такі необхідні заходи як зміни у законодавстві, аж до введення смертної кари для терористів, 25% необхідним заходом вважають посилення координації спецслужб, аж до об’єднання їх в одному відомстві, 18% говорять про знищення терористів і їх баз не тільки на території України, а й за її межами, 11% – поліпшення технічного забезпечення,

оснащеності правоохоронних органів, і лише 9,5% – посилення контролю над виробництвом, обігом та використанням вогнепальної зброї, вибухових речовин.

Тероризм придбав такі широкі масштаби і вселив почуття страху і ненависті в серця мільйонів людей, що навіть більшість опитаних згодні на зміни у законодавстві, аж до введення смертної кари.

Також 71,2% вважають, що населення повинно брати участь в боротьбі з тероризмом, в той час як 28,8% не згодні з більшістю. Отже, тероризм – це проблема кожної людини.

При цьому 69% знають деякі антитерористичні організації, а 31% не знають ніяких. Отже, люди уважно стежать за подіями, що відбуваються в світі.

Істинними організаторами терористичних актів в Україні 50% опитаних людей вважають терористичні угруповання, 29,5% – урядові структури, і 20,5% – спецслужби. Більшість обрало терористичні угруповання і це очевидно.

При цьому 64,7% опитаних респондентів знайомі в загальних рисах з деталями вже скоєних на території України терористичних актів, 27,5% добре знайомі, а 7,8% абсолютно не знайомі.

Найбільш важливими якостями людини для боротьби з тероризмом 54% вважають мудрість, 19,5% – мужність, 19,5% – патріотизм, 7% – гуманізм. Звідси випливає, що така якість як мудрість найбільш цінується в суспільстві у даний час.

На таке питання як: „Той, хто бореться з тероризмом його ж методами заохочує його?” 28% опитаних людей відповіли „скоріше ні, ніж так”, 27,5% – „ні”, 25% – „так”, 19,5 % – „скоріше так, ніж ні”. Думки майже розділилися майже порівну, адже це дійсно спірне питання.

На застосування насильства терористів, перш за все, штовхає матеріальна винагорода, так відповіли 38,2% осіб, в той час як 25,5% вважають, що це релігійні розбіжності, 15% – помста, 13,5% – етнічна нетерпимість, 4% – глобальне протистояння і тільки 3,8% назвали свій варіант відповіді: нерозсудливість, дурість. Насправді, причин для застосування тероризму

цілком достатньо і у кожного своя думка на цей рахунок.

Також 87% респондентів не відчувають себе захищеними, перебуваючи в громадському місці або при великому скупченні народу, в той час як 13% опитаних цілком спокійні. Це може свідчити про те, що довіра в суспільстві один до одного згасає з кожним днем, породжуючи напружену обстановку.

Наступним етапом нашої роботи було проведення аналізу відношення до такого явища як тероризм серед опитаних респондентів по: статі, віку, освіті, типу населеного пункту і релігійним поглядам.

Ставлення до тероризму за гендерними категоріями визначилось наступним чином: із загальної кількості чоловіків (100%) – 85% та із всієї кількості жінок (100%) – 93% відкидають тероризм цілком і повністю як явище.

Відповідь респондентів цілком очевидна, адже терористичні акти завжди приносять масові людські жертви, спричиняють руйнування матеріальних і духовних цінностей, що не піддаються часом відновленню, сіють ворожнечу між державами, провокують війни, недовіру і ненависть між соціальними і національними групами, які іноді неможливо подолати протягом життя цілого покоління.

Обробивши результати за п'ятьма методиками („Методика діагностики ступеня готовності-схильності до ризику А.М. Шуберта”; опитувальник „Дослідження суб'єктивного контролю” (розроблений Є.Ф.Бажиним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера)”, „Методика діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)”, „Характерологічний опитувальник К.Леонгарда-Г.Шмішека” та „16-ти факторний опитувальник Кеттелла”) ми виявили індивідуально-типологічні особливості наших учасників дослідження і отримали наступне:

- найбільша кількість осіб – 58 осіб (31 чоловік та 27 жінок), що складає 48,3%, має середній рівень готовності до ризику.

- Інтернальний локус контролю переважає над екстернальним, відповідно – 58,3% та 43,7% (за загальною кількістю учасників емпіричного дослідження). Це говорить про те, що особи (інтернали, як чоловіки так і жінки)

інтерпретують значущі події як результат своєї власної діяльності. Вони вважають себе відповідальними за всі події, які з ними відбуваються. Для них, як правило, характерні віра в свої сили, задоволеність працею, як сферою докладання своїх сил. Вони більш відповідальні, витривалі, послідовні, емоційно стабільні, схильні до лідерства, у них висока готовність до самоосвіти та самовдосконалення. Проте, такі люди можуть відрізнятися деякою категоричністю і бути недостатньо сприйнятливими до навколишнього середовища.

- Більша кількість учасників дослідження має середній рівень вираженості майже всіх інтегральних показників. Це свідчить про те, що за шкалою „**Адаптивність**” особи помірно пристосовуються до умов взаємодії з оточуючими їх людьми у системі міжособистісних відносин, для учасників дослідження характерна тенденція до збігу цілей і ціннісних орієнтацій результатам, які досягаються у процесі спілкування, наміри їх, в основному, збігаються з вчинками, задуми – з втіленням, спонукання до дії – з її підсумками; за шкалою „**Самоприйняття**” учасники дослідження в міру задоволені своїми особистісними характеристиками; за шкалою „**Прийняття інших**” – особам властива помірна терпимість до інших людей, до їх слабкостей і недоліків, вони критичні до оточуючих, схильні давати як позитивні, так і негативні оцінки їх особистості та особливостей поведінки, прагнуть до збереження деякої дистанції у спілкуванні з ними; шкала „**Емоційний комфорт**” свідчить про те, що учасники в міру врівноважені, в них можуть переважати як позитивні емоції, так і бути присутні виражені негативні емоційні стани; шкала „**Інтернальність**” (отримано **високий рівень інтернальності**) – свідчить про те, що у осіб переважає внутрішня мотивація над зовнішньою, вони вимогливі до себе, вміють керувати собою та власними вчинками, їм властива тенденція до продумування своїх вчинків заздалегідь, самокритичність, схильні шукати причини своїх невдач у самих собі, прагнуть покладатися на свої сили не розраховуючи на чийсь допомогу; за шкалою „**Прагнення до домінування**” – у учасників дослідження середній рівень

прагнення до лідерства, керівництва у вирішенні завдань. Вони можуть бути як керуючою так і підлеглою ланкою у колективі. Тобто, особам властиве помірне прагнення впливати на інших, переконувати їх у своїй думці, відстоювати свої позиції.

- У чоловіків домінує **гіпертимний тип** акцентуації характеру (14 осіб). Це говорить про підвищений фон настрою у поєднанні з жагою діяльності, високою активністю, заповзятливістю. Люди такого типу швидко переключається з однієї справи на іншу, але можуть не довести розпочату справу до кінця, недисципліновані, необов'язкові, схильні до аморальних вчинків, самооцінка завищена. Насилу переносять умови жорсткої дисципліни, монотонну діяльність, самотність. Конфліктні. Часто виступають ініціаторами конфліктів.

У жінок домінує **емотивний тип** акцентуації характеру (21 особа). Це свідчить про те, що для них характерні: чутливість, вразливість, глибина переживань у сфері тонких емоцій в духовному житті; гуманність, чуйність, загострене почуття обов'язку, старанність.

- Параметри: „Домінантність”, „Підозрілість”, та „Емоційна лабільність” по шкалі біполярності знаходяться у „плюсах”, тобто вище 5,5 стевів. Це говорить про те, що особам властиві домінування, владність, незалежність; підозрілість, велика зарозумілість, егоцентризм; особи схильні надавати перевагу тільки власним рішенням, дотримуватися обраного шляху, самотійні у прийнятті рішень і дій, в них відсутнє прагнення нав'язувати свою думку оточуючим. Також для учасники дослідження заповзятливі, рішучі та гнучкі; особи, які схильні не помічати тонкощів життя, спрямовуючи свою поведінку на занадто явне і очевидне. Якщо виникають труднощі, то вони викликають швидку дію без достатнього роздуму.

Керівники, інтелігенція та працівники мають високий рівень вираженості симптомокомплексів („Інтелектуальний” та „Емоційний”).

„Інтелектуальний” та „Емоційний” симптомокомплекси у чоловіків та жінок мають доволі високий результат.

Так, у чоловіків і жінок найвищий результат за „Інтелектуальним” симптомокомплексом $N+Q1=10,9$ стенив та $N+Q1=10,9$ стенив, а також за „Емоційним” симптомокомплексом $O + Q4 = 11, 3$ стена, і $O + Q4 = 11, 7$ стена, відповідно. Цей результат має високий рівень прояву. Тому і чоловіки і жінки в нашій групі учасників емпіричного дослідження схильні до швидкого проникнення у сенс проблемної ситуації, швидкого прораховування можливих варіантів рішення і знаходження оптимального; схильні експериментувати з предметами та ідеями; у рішеннях орієнтуються на нові підходи, не бояться помилок та прорахунків. Також і для чоловіків і для жінок характерне відчуття почуття провини, що створює складнощі у взаємовідносинах з оточуючими. І чоловіки і жінки хворобливо переносять критику на свою адресу. Похвалу, компліменти приймають з великою недовірою. Перешкоди на шляху до досягнення мети сприймають як нездоланні, схильні фіксуватися на неприємних сторонах подій, що перешкоджає пошукам виходу з проблемних ситуацій.

Більшість респондентів у віці від 18-25 років (37,2%) визначають тероризм як глибокі переконання, фанатичне служіння ідеям, коли терористи готові жертвувати не тільки чужими життями, а й власними.

8,5% респондентів у віці від 26-30 років згодні з попередніми; такої ж думки дотримуються опитані у віці від 31-35 років (16,5%). А ось люди у віці від 36-40 років (18,1%) вважають, що тероризм – це насильство над людьми, аж до фізичного знищення, респонденти у віці від 41-45 (10,2%) думають так само. Опитані в віці від 46-50 років (5,3%) говорять, що тероризм – це дії, спрямовані в першу чергу на породження страху серед великих мас людей, всього суспільства. Респонденти у віці від 51 і вище років (4,2%) згодні з молоддю, тобто, переважною більшістю.

Більшість респондентів, які виступили за таке визначення тероризму як глибокі переконання, фанатичне служіння ідеям, коли терористи готові жертвувати не тільки чужими життями, а й власними, вважають так, напевно, тому що в останні роки ми спостерігаємо терористичні акти подібного

характеру.

- Розгляд схильності до ризику найбільш виражений у трьох вікових групах: 18-25, 31-35 та 41-45 років. Ця тенденція прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

- Інтернальний локус контролю домінує і найбільш виражений в трьох вікових групах: 18-25 (вік людей, для яких характерний юнацький максималізм та матеріальна незалежність), 31-35 (вік людей, для яких властива неузгодженість між життєвими планами та реальними можливостями; перегляд системи цінностей; люди роблять те, що хочуть, мають цілі, які ставлять перед собою та досягають їх) та 41-45 (вік відноситься до людей, що переживають кризу середнього віку; збільшуються протиріччя між цілісністю світоспоглядання та однолінійністю розвитку; люди втрачають сенс життя) років. Ця тенденція яскраво прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

- Згідно з розглядом поєднання вікових категорій та рівня адаптивності-дезадаптивності можемо визначити, що чоловіки віком 18-25, 31-35 та 41-45 років мають високий рівень адаптації; чоловіки віком 18-25, 26-30 та 41-45 років мають високий рівень дезадаптації. Жінки віком 18-25, 26-30 та 41-45 років мають високий рівень адаптації, жінки віком 18-25, 31-35 та 41-45 років мають високий рівень дезадаптації.

Із загальної кількості випробовуваних (100%) особи, які мають вищу освіту зупинилися на думці, що цілі мають матеріальний характер (39%).

Респонденти, що мають незакінчену вищу освіту вважають, що терористи частіше всього переслідують ідеологічні цілі (18,5%).

Особи, що мають середню спеціальну освіту вважають, що терористи частіше всього переслідують політичні цілі (11%) та майже така ж кількість вважає що ідеологічні цілі (11,8%).

Учасники дослідження з повною середньою освітою вважають, що цілі мають ідеологічний характер (9,9%).

Дійсно, тероризм це незаконні дії, що переслідують матеріальні, політичні та ідеологічні цілі. Це спроба меншини нав'язати свою думку більшості, як

правило, використовуючи будь-які методи.

- Розгляд схильності до ризику найбільш виражений в осіб, які мають вищу освіту. Ця тенденція яскраво прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

- Розгляд поєднання рівня освіти та локусу контролю найбільш виражений в осіб, які мають вищу освіту. Ця тенденція яскраво прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

Встановлено, якщо учасники емпіричного дослідження мають високий рівень освіти – високий, то у них домінує інтернальний локус контролю.

- Розгляд поєднання рівня освіти та рівня адаптивності-дезадаптивності дав змогу визначити, що учасники емпіричного дослідження, які мають вищу освіту, мають виражений рівень адаптивності-дезадаптивності. Ця тенденція прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

Всі випробовувані мешкають у місті (100%).

За результатами анкетування серед опитуваних немає осіб, що сповідують мусульманство (0%). Від загальної кількості випробовуваних (100%) особи, що сповідують православ'я, іудаїзм, католицизм, ті, що є атеїстами вважають, що „У тероризму мусульманске обличчя” (53%). Представники православ'я, іудаїзму та прихильники атеїзму мають думку: „скоріше так, ніж ні” (22%). Православні, католики, іудеї відповіли „скоріше ні, ніж так” (17%). Православні, католики, іудеї, та особи іншого віросповідання і ті, що є атеїстами відповіли „ні” (8%).

- Розгляд схильності до ризику найбільш виражений в одному релігійному напрямку – православні та в одному світогляді – атеїсти. Ця тенденція прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

- Розгляд поєднання віросповідання та локусу контролю дав змогу з'ясувати, що учасники емпіричного дослідження, які є православними та атеїстами мають інтернальний локус контролю.

Аналіз результатів дослідження свідчить, що інтерналі більш схильні до ризику, ніж екстернали. Це стосується представників як чоловічої, так і жіночої статі.

- Розгляд поєднання віросповідання та рівня адаптивності-дезадаптивності дав змогу визначити, що учасники емпіричного дослідження, які за віросповіданням та світоглядом є православними і атеїстами, відповідно, і підтвердити їх виражений рівень адаптивності-дезадаптивності. Ця тенденція прослідковується як у чоловіків, так і у жінок.

Отже, аналізуючи відповіді респондентів за даною анкетною, можна стверджувати, що питання тероризму є актуальним. Так, переважна більшість опитаних – 92,7% вважають проблему тероризму однією з найважливіших в даний час.

Висновки до розділу III

Компонентами моделі тероризму є: особистісні особливості людини та середовища, в якому вона перебуває та виховується.

Тероризм є складним прогресуючим явищем, і тому, **методологічною основою дослідження** було застосування по відношенню до нього методу системного підходу. Системний підхід до дослідження дав можливість удосконалити процес розробки ефективних соціальних технологій, спрямованих на мінімізацію впливу тероризму на сучасне суспільство.

– Було розкрито поняття системи та системного підходу. Системний підхід дозволив уявити методологічно об'єкт дослідження як цілісну безліч окремих елементів та сукупність взаємозв'язків між ними.

Системний підхід до дослідження дав можливість розглянути явище тероризму взагалі та терористичної системи зокрема, як:

- функцію засобу насильницького впливу на процеси у суспільстві;

- цілісну систему. Комплекс багатьох соціальних, правових, а також політичних систем суспільства;
- синтез різних форм насильницького протесту в суспільстві;
- відкритої системи, яку не можна вважати закритою по відношенню до навколишнього середовища;
- автономну систему, яка передбачає, що системоутворююча функція реалізується переважно в рамках системи і спирається головним чином на внутрішні джерела;
- стійку систему, яка здатна як підтримувати тривалий час свій функціональний стан, так і швидко адаптуватися до заходів протидії з боку влади.

З метою виконання завдань дослідження, підтвердження або спростування гіпотези дослідження, для досягнення мети нами було проведене емпіричне дослідження.

При виконанні теоретичної та емпіричної частин науково-дослідної роботи були використані 3 групи методів:

- теоретичні методи (аналіз літературних джерел, синтез, узагальнення результатів психологічних досліджень);
- емпіричні методи (спостереження та психодіагностика, за допомогою стандартизованих методик, таких як: „Методика діагностики ступеня готовності-схильності до ризику А.М. Шуберта”, опитувальник „Дослідження суб’єктивного контролю” (розроблений Є.Ф.Бажиним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера)”, „Методика діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)”, „Характерологічний опитувальник К.Леонгарда-Г.Шмішека”, „16-ти факторний опитувальник Кеттелла” та анкети „Тероризм як форма кримінального насильства”);
- математико-статистичні методи (метод середніх значень, дисперсія та кореляційний аналіз).

„Методика діагностики ступеня готовності-схильності до ризику А.М. Шуберта” дозволила виявити особливості поведінкових реакцій людей в

ситуаціях, пов'язаних з ризиками, несподіванками, що вимагають порушення встановлених норм, правил.

Опитувальник „Дослідження суб'єктивного контролю” (розроблений Є.Ф. Бажиним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж.Роттера) дозволив виявити рівні сформованості суб'єктивного контролю над різноманітними ситуаціями, іншими словами, визначити ступені відповідальності людини за свої вчинки і своє життя.

„Методика діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)” дозволила виявити пристосованість (адаптованість) особистості. Під адаптованістю розуміється узгодженість вимог соціального середовища та особистісних тенденцій, тобто припущення реалістичної оцінки себе та оточуючої дійсності, особистісної активності, гнучкості, соціальної компетентності.

„Характерологічний опитувальник К.Леонгарда-Г.Шмішека” дозволив визначити типи акцентуації характеру, тобто певні напрямки характеру.

„16-ти факторний опитувальник Р. Кеттелла” дозволив визначити 16 особистісних рис (факторів) та виявити індивідуально-психологічні особливості особистості.

Анкета „Тероризм як форма кримінального насильства” дозволила дізнатися думки людей щодо актуальності проблеми тероризму, хто такі терористи, головних причин тероризму, цілей, які переслідують терористи. Також, відповіді на питання цієї анкети дали змогу з'ясувати, що люди відносять до терористичних актів, їх ставлення до тероризму, чи можуть вони віднести до числа факторів росту тероризму втрату ідеологічних та духовних життєвих орієнтирів та зрозуміти емоційний стан опитуваних, коли вони чують про здійснення терористичного акту.

Використання цих методик дозволило отримати показники як в кількісному так і в якісному вигляді з метою визначення схильності до ризику і виявлення проявів схильності до тероризму.

У емпіричному дослідженні по визначенню прояву схильності до тероризму взяли участь мешканці м. Дніпро у складі 120 осіб (60 чоловіків та 60 жінок), які мають різний соціальний статус, рівень освіти, цінності, матеріальне становище, власну сім'ю та дітей.

Учасники розподілилися за такими віковими категоріями: 18-25, 26-30, 31-35, 36-40, 41-45, 46-50, 51 і старше років.

Аналіз результатів Табл.3 дозволив розподілити учасників дослідження за соціальним статусом, віросповіданням, рівнем освіти, віковими та гендерними категоріями.

Аналіз результатів за „Методикою діагностики ступеня готовності-схильності до ризику А.М.Шуберта”, що приведений у Табл.5 дає змогу оцінити особливості поведінкових реакцій людини в ситуаціях, пов'язаних з ризиками, несподіванками, що вимагають порушення встановлених норм, правил. Констатуємо наступне: найбільша кількість осіб – 58 осіб (31 чоловік та 27 жінок), що складає 48,3%, отримали від -10 до +10 балів, що свідчить про середній рівень готовності до ризику; 33 особи (13 чоловіків та 20 жінок), що складає 27,5%, отримали від -30 до -11 балів, що говорить про те, що дані особи обережні; 16 осіб (9 чоловіків та 7 жінок) – 13,3% – занадто обережні; 9 осіб (5 чоловіків та 4 жінки), що складає 7,5% виявили схильність до ризику; найменша кількість осіб – 4 особи (2 чоловіка та 2 жінки) – 3,4%, виявила схильність до нестриманого ризику.

Аналіз результатів по опитувальнику „Дослідження суб'єктивного контролю” (розроблений Є.Ф.Бажиним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж.Роттера), що приведений у Табл.7 дає змогу констатувати наступне: інтернальний локус контролю переважає над екстернальним, відповідно – 58,3% та 43,7% (за загальною кількістю учасників емпіричного дослідження). Це говорить про те, що особи (інтерналі) інтерпретують значущі події як результат своєї власної діяльності. Вони вважають себе відповідальними за всі події, які з ними відбуваються. Для них, як правило, характерні віра в свої сили, задоволеність працею, як сферою докладання своїх сил. Вони більш

відповідальні, витривалі, послідовні, емоційно стабільні, схильні до лідерства, у них висока готовність до самоосвіти та самовдосконалення. Проте, такі люди можуть відрізнятися деякою категоричністю і бути недостатньо сприйнятливими до навколишнього середовища.

За гендерними категоріями вийшло, що жінок-екстерналів більше, ніж чоловіків-екстерналів на 6,7. Можна стверджувати, що жінки оглядають джерело невдач і двигун успіху зовні себе. Для них характерні такі особливості: несхильність до самокритики і самовдосконалення, гостре відчуття соціальної ситуації, зміни в ній, сприйнятливість до середовища. На їхню думку, в їх діяльності велику роль відіграють зовнішні обставини (доля, випадок, люди), вони схильні до тривожності, прислухаються до чужої думки, не уникають обману як тактики самовиправдання.

У свою чергу чоловіків-інтерналів більше ніж жінок-інтерналів теж на 6,7.

Високий рівень інтернальності зафіксований у 4,2% чоловіків та 5% жінок. Середній рівень інтернальності відзначений у 46,7% чоловіків та у 43,3% жінок. Низького рівня інтернальності не виявлено.

Найвище середнє значення має шкала Інтернальності у виробничих відносинах ($I_p=65\%$) – це говорить про те, що учасники емпіричного дослідження вважають свої дії важливим фактором організації власної виробничої діяльності, відносин, що складаються в колективі, свого просування і т.п.

Аналіз результатів за „Методикою діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)”, що приведений у Табл.9 дає змогу констатувати: більша кількість учасників дослідження має середній рівень вираженості майже всіх інтегральних показників. Це свідчить про те, що за шкалою „Адаптивність” особи помірно пристосовуються до умов взаємодії з оточуючими їх людьми у системі міжособистісних відносин, для учасників дослідження характерна тенденція до збігу цілей і ціннісних орієнтацій результатам, які досягаються у процесі спілкування, наміри їх, в основному, збігаються з вчинками, задуми – з втіленням, спонування до дії – з її

підсумками; за шкалою „**Самоприйняття**” учасники дослідження в міру задоволені своїми особистісними характеристиками; за шкалою „**Прийняття інших**” – особам властива помірна терпимість до інших людей, до їх слабкостей і недоліків, вони критичні до оточуючих, схильні давати як позитивні, так і негативні оцінки їх особистості та особливостей поведінки, прагнуть до збереження деякої дистанції у спілкуванні з ними; шкала „**Емоційний комфорт**” свідчить про те, що учасники в міру врівноважені, в них можуть переважати як позитивні емоції, так і бути присутні виражені негативні емоційні стани; шкала „**Інтернальність**” (отримано **високий рівень інтернальності**) – свідчить про те, що у осіб переважає внутрішня мотивація над зовнішньою, вони вимогливі до себе, вміють керувати собою та власними вчинками, їм властива тенденція до продумування своїх вчинків заздалегідь, самокритичність, схильні шукати причини своїх невдач у самих собі, прагнуть покладатися на свої сили не розраховуючи на чийсь допомогу; за шкалою „**Прагнення до домінування**” – у учасників дослідження середній рівень прагнення до лідерства, керівництва у вирішенні завдань. Вони можуть бути як керуючою так і підлеглою ланкою у колективі. Тобто, особам властиве помірне прагнення впливати на інших, переконувати їх у своїй думці, відстоювати свої позиції.

Аналіз результатів по методиці „Характерологічний опитувальник К.Леонгарда-Г.Шмішека”, що приведений у Табл. 10 дав змогу виявити значення проявів акцентуацій характеру.

Дані результатів Рис. 44 та Рис.45 дозволяють зробити висновок, що у чоловіків домінує гіпертимний тип акцентуації характеру (14 осіб). Це говорить про підвищений фон настрою у поєднанні з жагою діяльності, високою активністю, заповзятливістю. Люди такого типу швидко переключається з однієї справи на іншу, але можуть не довести розпочату справу до кінця, недисципліновані, необов’язкові, схильні до аморальних вчинків, самооцінка завищена. Насилу переносять умови жорсткої дисципліни, монотонну діяльність, самотність. Конфліктні. Часто виступають ініціаторами конфліктів.

У жінок домінує емотивний тип акцентуації характеру (21 особа). Це свідчить про те, що для них характерні: чутливість, вразливість, глибина переживань у сфері тонких емоцій в духовному житті; гуманність, чуйність, загострене почуття обов'язку, старанність.

За результатами методики „16-ти факторний опитувальник Р. Кеттелла” робимо висновок: параметри „Домінантність”, „Підозрілість”, та „Емоційна лабільність” по шкалі біполярності знаходяться у „плюсах”, тобто вище 5,5 стенів. Це говорить про те, що особам властиві домінування, владність, незалежність; підозрілість, велика зарозумілість, егоцентризм; особи схильні надавати перевагу тільки власним рішенням, дотримуватися обраного шляху, самостійні у прийнятті рішень і дій, в них відсутнє прагнення нав'язувати свою думку оточуючим. Також для учасники дослідження заповзятливі, рішучі та гнучкі; особи, які схильні не помічати тонкощів життя, спрямовуючи свою поведінку на занадто явне і очевидне. Якщо виникають труднощі, то вони викликають швидку дію без достатнього роздуму.

Результати Табл. 17 підтвердили, що учасники емпіричного дослідження, а саме: керівники, інтелігенція та працівники мають високий рівень вираженості симптомокомплексів („Інтелектуальний” та „Емоційний”).

Тенденція високих значень у керівників, інтелігенції та працівників прослідковується у всіх методиках, які ми використали.

У чоловіків і жінок найвищий результат за „Інтелектуальним” симптомокомплексом $N+Q1=10,9$ стенів та $N+Q1=10,9$ стенів, а також за „Емоційним” симптомокомплексом $O + Q4 = 11, 3$ стена, і $O + Q4 = 11, 7$ стена, відповідно. І чоловіки і жінки в нашій групі учасників емпіричного дослідження схильні до швидкого проникнення у сенс проблемної ситуації, швидкого прораховування можливих варіантів рішення і знаходження оптимального; схильні експериментувати з предметами та ідеями; у рішеннях орієнтуються на нові підходи, не бояться помилок та прорахунків. Також для них характерне відчуття почуття провини, що створює складнощі у взаємовідносинах з оточуючими. І чоловіки і жінки хворобливо переносять

критику на свою адресу. Похвалу, компліменти приймають з великою недовірою. Перешкоди на шляху до досягнення мети сприймають як нездоланні, схильні фіксуватися на неприємних сторонах подій, що перешкоджає пошукам виходу з проблемних ситуацій.

Аналізуючи відповіді респондентів за анкетною „Тероризм как форма криминального насилия”, можна стверджувати, що питання тероризму є актуальним. Так, переважна більшість опитаних – 92,7% вважають проблему тероризму однією з найважливіших в даний час.

Також, більшість 78% опитаних респондентів відкидають тероризм цілком і повністю як явище. Звідси випливає, що будь-яке суспільство, що зіткнулося з тероризмом, з часом змінює своє ставлення до цього явища.

Таким чином, тероризм як реальне явище сучасного світу, професійна діяльність та потужний бізнес у будь-яких формах свого прояву перетворився в одну з найнебезпечніших за своїми масштабами, непередбачуваністю і наслідками суспільно-політичних і моральних проблем, з якими людство увійшло у XXI сторіччя. Від його проявів не застраховані ні країни, що мають різний політичний режим і державний устрій, ні високорозвинені, та ті, що відстають в соціальному і економічному розвитку, ні тим паче прості люди.

Усілякі прояви тероризму тягнуть за собою масові людські жертви, руйнуються всі духовні, матеріальні, культурні цінності, які неможливо відтворити століттями.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Аналіз результатів емпіричного дослідження дає змогу виявити формулювання поняття „тероризм” – злочинне діяння, що полягає в застосуванні протиправних дій або в загрозі їх застосування відносно окремих осіб, групи осіб, матеріальних або нематеріальних об’єктів, що супроводжується залякуванням населення і навмисним створенням обстановки страху, пригніченості, напруженості з метою ухвалення рішень, вигідних для терористів, що характеризуються підвищеною суспільною небезпекою і публічним характером здійснення. При цьому мета терористів може бути різною: релігійною, політичною, економічною і т. ін. Тероризм – це передусім метод ціледосягнення, принциповою основою якого є застосування (або погроза застосування) насильства.

– Тероризму як явищу суспільного життя, специфічним рисам, складникам цього феномену, розгляду з різних позицій присвячена велика кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених: з соціально-філософських позицій тероризм розглядали А.А. Зінов’єв, В.В. Остроухов, І.М. Рижов, В.Г. Федотова та інші;

– соціально-політичні проблеми тероризму висвітлені у працях Ю.І. Авдєєва, Н.Л. Виноградової, С.І. Грачова, М.Г. Гуцало, Я.Р. Дашкевич, А.В. Дмитрієва, Л.М. Дробижевої, С.Г. Кара-Мурза, К.Є. Петрова, С. Телешуна та інших;

– тероризм як явище насильства аналізували такі зарубіжні дослідники як: А. Бернгард, Б. Ганор, У. Лакер, Дж. Поуст, А. Рубін, Ч. Тіллі, П. Уїлкінсон, К. Хіршман, Б. Хофман та інші;

– з кримінально-правових і кримінологічних позицій тероризм розглядали Ю.М. Антонян, І.І. Артамонов, П.П. Баранов, А.К. Боташева, В.П. Ємельянов, С.І. Іларіонов, В.С. Канцір, І.І. Карпець, В.С. Комісаров, В. В. Крутов, В.А.

Ліпкан, Н.Д. Літвінов, Н. Мисник, В.Є. Петріщев, І.Р. Серкевич, В.В. Устінов, О.Г. Яценко та інші вчені;

– структурні елементи тероризму, його характеристика, види, ознаки та класифікація за різними підставами висвітлені у роботах таких вчених як: С.А. Гончарова, В.М. Ємельянова, К.В. Жарінова, М.О. Змєєва, Р.Х. Макуєва, Г.Г. Онищенко, А.А. Похилько, І.В. Сиромятникова, М.П. Требіна та інших;

– психологічні, світоглядні джерела тероризму, мотиваційні основи дій терористів, типологію терористів досліджено у працях І.В. Белашевої, А.О. Веселицького, Ю.П. Зінченко, Л.О. Китаєва-Смика, О.А. Колобова, Т.М. Мінковського, Д. В. Ольшанського, С.В. Пересади, В.М. Форноляка та інших.

– Наведення жаху – ось основна риса тероризму, його специфіка, що дозволяє відокремити його від суміжних і дуже схожих на нього злочинів. Тероризм виступає в якості способу ослаблення противника шляхом і фізичної зміни якогось об'єкта (об'єктів) злочину, і психічного впливу на протиборчу сторону;

– тероризм – це не тільки вибухи, але це і особливий світогляд, в основі якого лежить ідея вбивства свого опонента, побудови світлого майбутнього для себе, свого народу шляхом насильства;

– знаряддям впливу тероризму є психологічний шок, який супроводжується усвідомленням того, що будь-хто може стати жертвою незалежно від того, до якої верстви суспільства він належить. Жертвами терористичних актів можуть бути як дорослі чоловіки, так і жінки та діти; розрахунок робиться на ефект раптовості, неочікуваності та несподіваності.

– Передумовами виникнення та поширення тероризму є: зростаюча роль засобів масової комунікації в житті суспільства; вдосконалення зброї масового знищення; зміни в геополітиці (розпад „залізної завіси”, виникнення державних кордонів і т.д.); зростання екстремізму, ксенофобії, націоналізму, фанатизму і регіональних конфліктів; бідність (обмежений доступ до ресурсів, високий рівень безробіття); міграція, урбанізація і т. д.

– Загальна небезпечність, насильство (тобто застосування насильства або загроза застосування такого насильства по відношенню до жертв або інших об'єктів), орієнтація на залякування, публічність, гласність, демонстративність – бажання справити враження на широкий загал, підвищена суспільна небезпека та вимога – це основні ознаки тероризму як злочинного діяння.

– Тероризм, є однією з форм агресивної поведінки, і тому виражається в умисному заподіянні шкоди, що призводить до обмеження або блокади основних людських потреб, в крайній формі – до смерті.

Враховуючи комплексний підхід, було виділено такі види тероризму: державний, міжнародний, етнічний, політичний, релігійний, екотероризм, економічний, економіко-кримінальний, кримінальний, адресний, біотероризм та кібертероризм.

Складниками тероризму як психологічного та соціально-кримінологічного феномену є терористична діяльність та терористичний акт.

– Терористична діяльність є діяльністю, яка включає в себе: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань, організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування та інше сприяння тероризму.

До методів терористичної діяльності належать: традиційні способи здійснення терористичного насильства і залякування: пряме фізичне заподіяння шкоди життю, здоров'ю та обмеження свободи людей; руйнівний вплив на різні матеріальні об'єкти: промислові підприємства, об'єкти життєзабезпечення населення, об'єкти енергетики, комунікації;

– методи «психологічного терору»: відкриті або анонімні погрози на адресу осіб, що займають високе суспільне становище, обіцянки розправи або

настання інших несприятливих наслідків для адресатів або їх близьких в разі невиконання вимог терористів;

– методи організаційного характеру: вербування учасників терористичних організацій, їх навчання, постачання терористів засобами терористичної діяльності, фінансування, забезпечення документами і конспіративними укриттями, а також зв'язком.

До основних форм терористичної діяльності належать: вбивства окремих осіб або груп; тяжкі тілесні ушкодження; викрадення людей і захоплення заручників; погрози розправи і залякування державних і громадських діячів; вибухи, підпали, руйнування і знищення матеріальних об'єктів; пропаганда тероризму, обґрунтування правомірності його використання і заклики до вчинення терористичних акцій; створення терористичних організацій і надання допомоги терористичним організаціям

Терористична діяльність здійснюється терористичними організаціями, терористичними групами та окремими терористами.

Терористичний акт – це багатооб'єктний злочин, який загрожує громадській безпеці, нормальному функціонуванню органів державної влади, а також життю та здоров'ю громадян.

До ознак терористичного акту належать: вчинення загальнебезпечних діянь або погроза такими діями, що породжує загальну небезпеку; публічний характер виконання з розрахунком на широкий резонанс; навмисне створення стану страху, напруженості, спрямованого на залякування населення або якоїсь його частини; та застосування насильства відносно одних осіб (невинних жертв) або майна з метою спонукання до певної поведінки інших осіб (суб'єктів впливу), від яких залежить прийняття вигідних для терористів рішень.

Залякування при вчиненні терористичного акту здійснюється одночасно на двох рівнях: макрорівень – залякування населення; макрорівень – залякування третіх осіб (суб'єктів впливу), які зацікавлені у безпеці жертв нападу.

Серед безлічі прикладів терористичних актів виділено 4 основних їх види:

- масове (колективне, групове) організоване насильство, легітимоване державою;
- масове стихійне, виникаюче спонтанно і початково нібито ніким не організоване насильство;
- індивідуальне організоване насильство;
- індивідуальне стихійне насильство;

В Україні розвитку тероризму сприяють: глибока соціально-економічна криза, протистояння політичних сил, наростання проявів сепаратизму, зубожіння (втрата засобів до існування) та люмпенізація (люмпен (нім. *lumpen* – «лахміття») – термін, що означає декласовані верстви населення (волоцюги, жебраки, кримінальні елементи та інші асоціальні особи)) значної частини населення, процеси соціального розшарування, розвиток кримінальних підприємницьких та державних структур, корумпованість державного апарату, розвиток потужного нелегального ринку зброї, девальвація моральних та духовних цінностей.

В Україні мотивацією скоєння терактів виступають: кримінальна діяльність, намагання перешкодити громадській, політичній або економічній діяльності та створення ускладнень або напруження у міждержавних відносинах.

Серед підходів до поняття «тероризм» можна виділити: філософський, психологічний, культурологічний, історичний, правовий, соціокультурний, політологічний, біологічний та соціальний підходи.

– Терорист – особа, яка бере участь в здійсненні терористичної діяльності, що застосовує насильство для залякування чи примусу кого-небудь виконувати необхідні дії.

Серед **типів терористів** було визначено наступні: психопат-фанатик, фрустрована людина, людина з неповноцінної сім'ї; терорист-холерик, терорист-флегматик, терорист-сангвінік, терорист-меланхолік; терорист-камікадзе, терорист-фанатик, терорист-найманець, терорист-ідеолог, а також тип №1 – людина, змушена вдаватися до насильства для досягнення тих цілей

(успіх, багатство), якими її «заразило» суспільство, але не дало можливостей їх досягнення, тип №2 – людина, що готова до насильства для того, щоб змінити самі цілі, невірні з її точки зору та тип №3 – людина, готова до насильства для знищення неприйнятних для неї цілей і засобів їх досягнення.

До характерних рис терориста відносяться: невідповідність між образом ідеальної моделі світу і самого себе, негативне світосприйняття, тенденція до екстерналізації – пошуку зовні джерел особистих проблем; прояви нарцисизму у формі самозамилування, нестійка самооцінка, садистські схильності, низький поріг чутливості та терпимості, імпульсивність, дратівливість, збудливість, наявність паранойяльних особливостей з переважанням озлобленості, злопам'ятності, підозрливості, жага самоствердження і визнання в середовищі, відданість своїм ідеалам, ідеї, групі, організації, партії у поєднанні з агресією до інакомислячих.

– Терористи – це молоді люди у віці близько 20-35 років, які отримали виховання в патріархальній і вельми релігійній культурі.

– Терористами можуть бути в основному чоловіки, але на практиці це не зовсім так. Роль жінок в терористичних угрупованнях важлива. Виходячи з соціального статусу жінки в соціумі, їй легше сховатися, впровадитися і провести терористичний акт, ніж чоловікові.

– Мета у терористів одна – посіяти паніку, страх та відчуття вразливості і незахищеності.

– Мотив володіє спонукаючою та змістотворною функціями для терористів.

– Гендерна відмінність в мотивації терористів полягає в тому, що для чоловіків-терористів, терор є засобом досягнення економічного і політичного панування, з точки зору жінок-терористок, терор – це спосіб самореалізації, досягнення відчуття сили і контролю, а також підвищення власного соціального статусу.

– Віросповідання є одним з основних факторів, який впливає на формування схильності людини до терористичних дій.

– терор – це суспільно небезпечне явище досягнення злочинних цілей створенням атмосфери страху і жаху на загальному, особливому та одиничному рівнях шляхом насильства над людиною і руйнації об'єктів її життєзабезпечення;

– Терор – вираз крайнього методу застосування насильства як явища.

– Теоретичне обґрунтування джерел терору, сутність і зміст сучасних проявів терору, види, історію і класифікацію терористичної практики в житті сучасного суспільства проаналізовано в роботах Ю.М. Антоняна, А. Бернгарда, Е. Гідденса, Ю.С. Горбунова, М.І. Горлач, Т. Гумбатова, С.У. Дікаєва, В.Є. Духова, Є.П. Кожушко, Є.Г.Ляхова, С.Є. Метелева, А. Одергон, О.М. Перенджієва, Tilly C., В.В. Ченцова, В. М. Шестакова та інших.

– Сфері культури, зокрема, такій її складовій, як галузь духовно-ціннісної орієнтації людини в контексті боротьби тероризму присвячені праці О.М. Бардіна, В.А. Глушкова, Д.Б. Глущенко, В.П. Ємельянова, В.В. Кругова, О.П. Лановенка, В. Пироженка, М.В. Поповича, А. Шевченка та інших.

– Пошуком розв'язання проблемних питань боротьби з тероризмом займалися такі вчені, як В.Ф. Антипенко, О.С. Допілка, О.Ю. Конєв, В.В. Крутов, С.М. Мохончук, М.В. Семикін, П.І. Юнацкевич та інші.

– На сьогодні сформовано 6 основних підходів до вивчення феномену тероризму: системний, структурно-функціональний, політологічний, організаційний, фізіологічний та психологічний підходи. Основним напрямком у вивченні психології тероризму виступає системний підхід (Н. Вінер, У. Ешбі, Л. Берталанфі, А. А. Богданов, Г. Саймон), який дозволяє уявити методологічно об'єкт дослідження як цілісну безліч окремих елементів та сукупність взаємозв'язків між ними.

– Компонентами терору є: висування вимог – загроза насильства – відмова – здійснення насильницької акції – жах – неадекватні дії – нові хвилі страху – нові терористичні акції.

– Ознаками терору є: мотивація (протиправні цілі у сфері суспільного життя); масовість насильства (поширення на необмежену кількість осіб та

потенційне поширення на ще більшу групу осіб); системність актів насильства (теракти становлять певну сукупність дій, кінцевою метою яких є створення обстановки пригноблення, страху, дестабілізації суспільства); суб'єктами терору можуть виступати держава і недержавні утворення; цілеспрямованість (насильство орієнтоване на досягнення певної мети, але в більшості випадків вибору конкретних жертв немає).

– Цілями терору є: вплив на органи державної влади, морально-психологічний вплив на населення, провокація війни, усунення супротивника, нанесення збитку, помста за яку-небудь діяльність, шантаж, криміналізація суспільства.

– Серед видів терору були виділені наступні: революційний, контрреволюційний, підривний, репресивний, ідеологічний, економічний, політичний, військовий, державний, судовий, позасудовий, опозиційний та адміністративний терор.

– Боротьба з тероризмом є діяльністю щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності.

Боротьба з тероризмом ґрунтується на **принципах**: законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина; комплексного використання з цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей; пріоритетності попереджувальних заходів; невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності; пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом; нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників; єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій; співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом.

– До концептуальних **стратегій боротьби з тероризмом** належить:

– власне насильницьке протиборство в контексті боротьби за існування, результатом якої служить загибель найменш пристосованих до даних умов життя індивідуумів (соціальних груп і систем) і виживання більш пристосованих, тобто певні еволюційні процеси;

– боротьба як знищення супротивника (класового, економічного і т.п.) ворога в ході воєнних дій і таємних операцій, або превентивне забезпечення неможливості його повноцінного функціонування, т. зв. інформаційна чи «безкровна» боротьба.

– нейтралізація терористичної загрози шляхом усунення факторів, що породжують тероризм, шляхом домовленостей і взаємних поступок.

– Попередження тероризму в Україні – це система заходів, що спрямовані на недопущення появи і поширення терористичної загрози.

Головними **напрямами попередження тероризму** є:

– прогнозування терористичної активності з визначенням її можливих суб'єктів;

– вплив на основні явища і процеси в суспільстві, які сприяють росту тероризму;

– прискання терористичних актів проти державних і громадських діячів, затримання винних і передача їх до суду, при цьому дуже важливо, щоб покарання отримували не тільки рядові виконавці і їх посібники, але і організатори терору, а також ті, хто фінансує терористичну діяльність;

– попередження і прискання схожих з тероризмом злочинів (захват заручників, геноцид, диверсія і інші);

– співпраця міжнародних організацій щодо попередження і прискання терористичної діяльності.

Методи боротьби з тероризмом наступні:

– подолання внутрішньовідомчої і позавідомчої роз'єднаності органів державної влади, в основі якої лежить прихована від громадськості негласна боротьба за переділ матеріально-фінансового, силового та соціального ресурсу.

- зміцнення взаємодії органів державної влади на основі системи безперервного морального виховання керівників усіх рівнів влади, на основі масової суспільно-наукової експертизи рішень в області управління власністю і ресурсами країни;

- подолання міжконфесійних протиріч, створення спільних органів духовного управління, широкий діалог зі світськими ідеологами, об'єднання на моральній та творчій основі представників всіх релігій;

- в основі дій виконавців і організаторів терористичних актів лежить можливість отримання матеріальної та особистої вигоди;

- контроль нелегальних ринків зброї, боєприпасів, вибухових речовин здійснюється спеціальними службами, кадри яких пройшли спеціальну підготовку і мають високі морально-психологічні якості, морально зрілі і не обтяжені монетарним мисленням;

- основні ідеї забезпечення терористичної діяльності: ідея «все тільки для своєї кишені», ідея «пріоритету зверхлади грошей над судовою, законодавчою і виконавчою владою» – нейтралізуються за рахунок запуску в суспільну свідомість наднаціональної, надпартійної, надконфесійної ідеології моралі, заснованої на застосуванні фундаментального морального закону людства: ненанесення шкоди собі, близьким, природі, гармонія матеріальних і духовних прагнень і дій, баланс прав і обов'язків. Поєднання безперервного трудового і морального виховання дітей з таким же вихованням дорослих забезпечує підтримку нової ідеології, ліквідує ідейне підґрунтя підготовки кадрів для терористичної діяльності;

- Освіта – це один з найважливіших факторів зростання суспільної самосвідомості і зміцнення демократії. Проте не всім людям вона доступна. Масова неграмотність – це живильне середовище для ідеологів міжцивілізаційного розколу, пропаганди ксенофобії, національного і релігійного екстремізму. Поняття «освіта» повинно включати в себе не лише «інформування» та прищеплення різних професійних навичок, але і систему безперервного морального виховання;

– здійснення стратегічного інвестування в функціональне відновлення державних установ соціально-культурної сфери (наука, освіта, культура, охорона здоров'я, спорт) створює можливість для збереження державних функцій морального, правового, патріотичного, громадянського, культурного виховання громадян.

До **основних та ефективних засобів** боротьби з тероризмом було віднесено:

- загальнодержавні засоби економічного, політичного і військового порядку;
- засоби законодавчого правового порядку, що визначають правовий статус суб'єктів боротьби з тероризмом, їх повноваження, функції та завдання у боротьбі з тероризмом;
- діяльність державних органів, громадських організацій з виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню терористичних дій.

Отже, феномен тероризму пов'язаний з проблемою насильства в історії людської спільноти взагалі і з боку наділених владними повноваженнями осіб, зокрема. З огляду на це, тероризм виступав і виступає не лише своєрідним виявом зневіри, а й як форма протесту проти соціального, національного, релігійного та політичного утиску.

Профілактика тероризму повинна здійснюватися на дозлочинних стадіях розвитку негативних процесів, тобто на етапах, коли формується мотивація протиправної поведінки. Для протидії тероризму, в основі якого лежить релігійний фанатизм, необхідна масова роз'яснювальна робота серед населення із залученням фахівців в області теології, суспільствознавства, психології, юриспруденції, ЗМІ.

Таким чином, боротьба з тероризмом, злочинністю на державному, міждержавному рівнях можлива тільки в тому випадку, якщо до неї приєднається громадянське суспільство, всі верстви населення, яке свідомо та виважено буде протистояти боротьбі з тероризмом. Боротьба з тероризмом

потребує комплексного підходу, який повинен включати заходи і економічного, і політичного, і соціального, і правового характеру.

Таким чином, неможливо побудувати механізм захисту від терористичної небезпеки, не вивчивши її природи, генезису. Для того щоб ефективно протидіяти тероризму, попереджати його акції, потрібно виявити, ретельно проаналізувати і усвідомити першопричини тероризму.

З метою виконання завдань дослідження, підтвердження або спростування гіпотези дослідження, для досягнення мети нами було проведене емпіричне дослідження.

У емпіричному дослідженні по визначенню прояву схильності до тероризму взяли участь мешканці м. Дніпро у складі 120 осіб (60 чоловіків та 60 жінок), які мають різний соціальний статус, рівень освіти, цінності, матеріальне становище, власну сім'ю та дітей.

Учасники розподілилися за такими віковими категоріями: 18-25, 26-30, 31-35, 36-40, 41-45, 46-50, 51 і старше років.

Аналіз результатів Табл.3 дозволив розподілити учасників дослідження за гендерними, віковими категоріями, соціальним статусом, віросповіданням та рівнем освіти, відповідно на Рис.6, Рис.7, Рис.8, Рис.9, Рис.10.

За результатами Табл.6 „Методики діагностики ступені готовності-склонності к риску А.М.Шуберта” побудували стовбчатую діаграму рівнів готовності-схильності до ризику (%) за гендерними категоріями, що відображена на Рис.11, відповідно.

За даними Табл.7 опитувальника „Дослідження суб'єктивного контролю” (розроблений Є.Ф.Бажиним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж.Роттера)” побудували стовбчаті діаграми показників локусу контролю (Іо) за загальною кількістю осіб, за гендерними категоріями і рівню локусу контролю чоловіків та жінок у процентному співвідношенні, що відображені, відповідно, на Рис.20, Рис.21 та Рис.22.

На основі Табл.8 та Табл.9 „Методики діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)” отримали стовбчатую

діаграму рівней вираженості інтегральних показників у процентному співвідношенні за кількістю осіб, відповідно на Рис.32.

На основі Табл.10 „Характерологічного опитувальника К.Леонгарда-Г.Шмішека” зобразили стовбчаті діаграми кількості осіб (у відсотках) за гендерними категоріями та за ступенями вираженості типів акцентуацій характеру, відповідно на Рис.41 та Рис.42. Також, за даними цієї таблиці виділили критичні значення типів акцентуації характеру та занесли їх у Табл.11.

За результатами Рис. 41 та Рис.42 побудували загальну стовбчатую діаграму кількості чоловіків та жінок (у відсотках), розподілених за ступенями вираженості типів акцентуацій характеру, що представлена на Рис.43.

За результатами Табл.11 побудували стовбчаті діаграми вираженості типів акцентуацій характеру для чоловіків та жінок, які представлені на Рис.44 та Рис.45.

За даними Табл.12 методики „16-ти факторный опросник Р. Кэттелла” „сірі” бали по 16 факторам були перевели в стени і розміщені у Табл.13.

Підраховали кількість стенів за кожним первинним фактором, знайшли всі середні значення та розмістили у Табл.13.

Значення вторинних факторів учасників дослідження по цій методиці занесли у Табл.14.

За даними Табл.13 підраховали середні значення вторинних факторів (F1, F2, F3, F4). Отримані результати розмістили у Табл.14.

Результати Табл.15 дали змогу побудувати графік „профілю” особистості для всіх учасників дослідження, що представлений на Рис.46.

За результатами анкети „Тероризм як форма кримінального насильства”, можна стверджувати, що питання тероризму є актуальним. Так, переважна більшість опитаних – 92,7% вважають проблему тероризму однією з найважливіших в даний час.

Також, більшість 78% опитаних респондентів відкидають тероризм цілком і повністю як явище, це графічно відображено на Рис.47. Звідси випливає, що

будь-яке суспільство, що зіткнулося з тероризмом, з часом змінює своє ставлення до цього явища.

Застосовані вищепереліковані методики, які використані у науково-дослідній роботі дали змогу визначити схильність до ризику і виявити прояви схильності до тероризму і **підтвердити** те, що тероризм є показником історичного, національного розвитку суспільства, а також тероризм є проявом психологічних чинників розвитку особистості.

Боротьба з тероризмом – справа всього людства незалежно від расової, релігійної, соціальної приналежності.

Для того, щоб побудувати ефективний механізм протидії терористичним загрозам, слід попередньо розібратися з тим, що собою являє сам об'єкт впливу. Треба дізнатися про природу, сутність, прояви тероризму, його коріння і рушійні сили.

Доцільно виробити універсальні принципи проведення контртерористичних операцій, ретельно регламентувати порядок висвітлення в засобах масової інформації ситуацій, пов'язаних з актами тероризму, розглянути питання про створення єдиного банку даних про прояв різних форм тероризму. Слід звернути особливу увагу на співпрацю силових відомств, що займаються боротьбою з тероризмом, з метою підвищення ефективності їх взаємодії і координації при проведенні спільних контр- і антитерористичних операцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипенко В.Ф. Оптимізація антитерористичної системи держави в умовах міжнародної і регіональної інтеграції / В.Ф. Антипенко. – К.: Ін-т міжнародних відносин Нац. авіаційного ун-ту, 2007. – 406 с.
2. Бернгард А. Стратегия терроризма / А. Бернгард. – Варшава, 1978. – 323 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Г. Бусол. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – С. 1242.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад і гол. Ред. В. Т. Бусел. – Київ – Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови : (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.: іл.
7. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / М. І. Грибан, В.Г. Кремень – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.
8. Гумбатов Т. Терор і тероризм: площина понятійної взаємодії / Турал Гумбатов // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2013. – Випуск 10. – С. 36-41.
9. Гуцало М.Г. проблеми політологічної інтерпретації поняття «тероризм» / М.Г. Гуцало // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Політологія». – 2008. – Т. 79. – Вип. 66. – С.168-172.
10. Дашкевич Я. Р. Терором по тероризмові / Я. Р. Дашкевич. Універсум. – 2002. – № 1-2 (99-100). С.8-12.

11. Державна політика у сфері протидії тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: збірник матеріалів Інтернет-конференції (Київ, 25 червня 2015 року). – К.: Національна академія прокуратури України; Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, 2015. – 225 с.

12. Духов В. Є. Економічний терор: сутність та ознаки / В. Є. Духов // Право і Безпека. – 2006. – Т. 5, № 1. – С. 175-177. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2006_5_1_48

13. Емельянов В.П. Терроризм и преступления террористической направленности. – Харьков: Рубикон, 1997. – С. 41.

14. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования. М., 2000. – 320 с.

15. Емельянов В. П. Уголовно-правовое противодействие терроризму : монография / В. П. Емельянов, М. Н. Иманлы, И. Н. Рыжов. – Х. : Право, 2014. – С. 14–17;

16. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

17. Емельянов В. П. Терор і тероризм: співвідношення і розмежування / В. П. Емельянов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Вип. Спец. Вип. – С. 105-110. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2002_Spets.vip._21

18. Емельянов В. П. Терористичний акт: загальне поняття, відмежування від суміжних злочинів та шляхи вдосконалення складу злочину [Електронний ресурс] / В. П. Емельянов // Вісник Асоціації кримінального права України. - 2015. - № 1(4). - С. 233-244. - Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/4_14.pdf.

19. Желібо Є.П., Чмир А.І., Троян В.С., Савінов Є.О. Безпека життєдіяльності: Курс лекцій. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. – 356 с.

20. Желібо Є.П., Зацарний В.В. Безпека життєдіяльності: Підручник. – К.: Каравела, 2007. – 288 с.

21. Закон України “Про боротьбу з тероризмом” від 20.03.2003 року №638-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 25. – Ст. 180.

22. Івахненко О. А. Чи може визнаватися хуліганським діяння, пов’язане з використанням вибухових речовин чи вибухових пристроїв? / О. А. Івахненко // Застосування норм міжнародного гуманітарного, національного кримінального та кримінального процесуального права в ході проведення антитерористичної операції на Сході України : матеріали міжкафедрального «круглого столу» 12 лютого 2015 р. / редкол.: О. І. Перепелиця (голов. ред.), С. Є. Кучерина (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2015. – С. 75–77.

23. Конспект лекцій з дисципліни «Культурологічні аспекти політичної діяльності» для студентів гуманітарного факультету / Уклад. Л.І. Сухотеріна, К.А. Тиганій, І.М. Чистякова. Е.В. Мамонтова. Н.В. Кудінова, О.О. Грицюта, А.В. Власенко. Видання друге, доповнене – Одеса: наука і техніка, 2005. – 172 с.

24. Кошарский В. Системный подход – путь к познанию и решению проблем. – Сборник “Системные исследования и управление открытыми системами” Хайфа, Центр “Источник информации“, 2006. Вып. 2. – С. 9 – 19.

25. Кримінальний Кодекс України: закон України від 05.04.2001 р. № 2341-03. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua> – Назва з екрана.

26. Лакер У. Новый терроризм. Фанатизм и оружие массового уничтожения. / Перевод с англ. А.А. Чепцова // США: экономика, политика, идеология. 2002. №3. С. 114.

27. Ліпкан В.А. Тероризм: юридична дефініція та зміст // Тероризм і боротьба з ним. Президенту України, ВРУ, Уряду України, органам центр. і місцев. виконав. влади.; Аналіт. розробки, пропоз. наук. і практ. працівників: Міжвід. наук. зб. / За ред. А.І.Комарової, Ю.В.Землянського, В.О.Євдокимова та ін. - К.: НДІ “Проблем людини”, 2000. - Т. 19(1). – 610 с.

28. Мисник Н. Тероризм як одна із глобальних проблем людства / Наталія Мисник, Лариса Нещадим // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті : програма і матеріали 80 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, 10–11 квітня 2014 р. – К.: НУХТ, 2014. – Ч. 2. – С. 567-568.

29. Мукоїда Р. В. Організаційно-тактичні засади протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / Мукоїда Руслан Вікторович. – О., 2008. – 229 с.

30. Нетаньяху Б. Война с терроризмом: Как демократии могут нанести поражение сети международного терроризма. = Fighting terrorist / Б. Нетаньяху; Пер. с англ. Е. Бучацкой, ред. Е. Харитонов. - М. : Альпина Паблишер, 2002. - 208 с.

31. Остроухов В. В. Проблеми розуміння та історико-філософської інтерпретації феноменів "терор" і "тероризм" // Незалежний культурологічний часопис "І", 2002. — № 25. — С. 30-55.

32. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ.вищ.навч.закл./ За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. – К. МАУП, 2005. – 792 с.

33. Присяжков В.Ф. Власть. Террор. Революция. Катастрофы в гуманитарных процессах. – Монография. Днепропетровск: 2005. – 192 с.. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали VII регіональної науково-практичної конференції. 13-14 лютого 2001 р. м. Львів. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 227с.

34. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія / [кол. авт.: В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за заг ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. –Х.: Право, 2008. – С. 8-10.

35. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003.№ 638-IV: текст із змін. станом на 05.01.2017 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної

Ради України.— 2003. — №25. Режим доступу:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15>

36. Психология террористов и серийных убийц: Хрестоматия. — Мн.: Харвест, 2004. — 400 с.

37. Рижов І.М. Тероризм: соціально-філософський аспект / І.М. Рижов // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 1. — С. 319-323.

38. Саган О. В. Іспанія у протидії екстремізму і тероризму в період новітньої історії. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія : зб. наук. праць. 2017. № 1 (35). С. 42–55.

39. Саган О. В. Політика і технології протидії екстремізму й тероризму в Російській Федерації. Держава і право. Серія: Політичні науки : зб. наук. праць. 2017. Вип. 76. С. 34–50.

40. Саган О. В. Медіа-інформаційний тероризм у когнітивноповедінковому підході. Держава і право. Серія: Політичні науки : зб. наук. праць. 2019. Вип. 83. С. 14–25.

41. Sagan O. Volunteer movement in Ukraine against the hybrid aggression of the Russian Federation. Evropský politický a právní diskurz. 2019. Vol. 6. № 2. Pp. 92–99.

42. Саган О. В. Проблема «неповнолітності розуму» Гегеля у протидії радикалізму і тероризму в інтернет просторі. Дні науки філософського факультету — 2016 : Міжнар. наук. конф., м. Київ, 20–21 квіт. 2016 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський (голова) [та ін.]. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. Ч. 10. 199 с. С. 23–24.

43. Саган О. В. Світова спільнота у протидії медіа-інформаційному тероризму: від проблеми до досвіду. Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах : матеріали наук. конф., м. Київ, 20 жовт. 2016 р. Київ : Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. С. 153–155

44. Саган О. В. Коаліційна політика у боротьбі з тероризмом: уроки Сирії. Дні науки філософського факультету – 2017 : Міжнар. наук. конф., м. Київ, 25–26 квіт. 2017р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський (голова) [та ін.]. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. Ч. 8. 167 с. С. 90–92.

45. Саган О. В. Роль ЗМІ у питаннях протидії тероризму. Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах : матеріали наук. конф., м. Київ, 19 жовт. 2017 р. Київ : Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. С. 201–202.

46. Саган О. В. Освіта як складова протидії екстремізму: проблеми та рішення. Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики : матеріали II Всеукр. наук. конф., м. Дніпро, 26–27 трав. 2017 р. Дніпро : СПД «Охотнік», 2017. Ч. 1. С. 17–19. 17

47. Саган О. В. «Халіфат в кіберпросторі» або новий тип тероризму. Теорія і практика актуальних наукових досліджень : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 28–29 верес. 2018 р. Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2018. Ч. 1. С. 122–124.

48. Саган О. В. Соціальні мережі як інструмент інформаційної війни. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави : зб. тез наук. доп. IX Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 берез. 2018 р. Київ : Національна академія СБУ, 2018. С. 379–381.

49. Саган О. В. Політика протидії медіа-інформаційному тероризму у Німеччині. Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки : матеріали XXVI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Вінниця, 21 січ. 2019 р. Вінниця, 2019. Ч. 10. С. 36–40.

50. Саган О. В. Протидія проявам медіа-інформаційного тероризму у Великобританії. Інноваційні пріоритети у розвитку науки : матеріали XXVII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Вінниця, 18 лют. 2019 р. Вінниця, 2019. Ч. 2. С. 9–13.

51. Серкевич І.Р. Визначення поняття «тероризм» та його генезис / І.Р. Серкевич // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 331-335.
52. Серкевич І.Р. Тероризм як різновид організованої злочинності / І.Р. Серкевич // Європейські перспективи. – 2012. – № 2(1). – С. 141-147.
53. Соціально-психологічні особливості тероризму [Текст] / Л.М. Пріснякова, Ю.К. Братчікова / Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22-23 вересня 2017 року) «Людина та соціум: сучасні проблеми взаємодії (психологічні та педагогічні аспекти)». – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2017. – С. 61-64.
54. Терроризм: определения и сущность : монография / А. В. Коростиленко, Б. Д. Леонов, И. Н. Рыжов и др. ; под общ. ред. В. В. Крутова, И. И. Мусиенко, В. А. Глушкова. – К. : Центр уч.-науч. и науч.-практ. изданий НА СБ Украины, 2014. – С. 23–26.
55. Тероризм як соціальне явище: поняття та ознаки / А.А. Котвицький // Вісн. Житомир. Держ. Ун-ту. – 2004. – № 18. – С. 40-43.
56. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 328 с.
57. Трофімцов В.А., Поняття та значення організації забезпечення протидії тероризму / В.А. Трофімцов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 5-2. – Том 2. – С. 137-140.
58. Трофімцов В.А., Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України як суб'єкт протидії тероризму / В.А. Трофімцов // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія «Право» - 2014. – Випуск 29. – Частина 2. – Том 4/2. – С. 169-171.
59. Трофімцов В.А., Шляхи підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії тероризму / В.А. Трофімцов // «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» - 2015. - №16. – Т.1. – С. 72-74;

60. Трофімцов В.А., Адміністративно-правовий механізм протидії тероризму в Україні / В.А. Трофімцов // Науково-аналітичний журнал «Митна справа» - 2015. - №5 (101). – Ч.2. – Т.2. – С. 245-250;

61. Трофімцов В.А., Характеристика внутрішньоорганізаційних засад протидії тероризму / В.А. Трофімцов // Науковоаналітичний журнал «Митна справа» - 2015. - №4 (100). – Ч.2. – Т.1. – С. 180-186;

49. Трофімцов В.А., Особливості діяльності вищих органів влади в системі суб'єктів протидії тероризму в Україні / В.А. Трофімцов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні наук». – 2015. – Випуск 3-2. – Том 1. – С. 186-190.

62. Трофімцов В.А., Окремі аспекти організації міжнародної протидії тероризму на різних етапах розвитку міжнародного законодавства / В.А. Трофімцов // Юридичний вісник повітряне і космічне право – 2015. - № 4 (37). – С. 37-42.

63. Трофімцов В.А., Поняття та правові підстави протидії тероризму в Україні / В.А. Трофімцов // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія» - 2015. – № 4. – С. 199-210.

64. Трофімцов В.А., Загальна соціально-правова характеристика тероризму в Україні / В.А. Трофімцов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні наук». – 2015. – Випуск 4. – Том 3. – С. 15-18.

65. Трофімцов В.А., Правові підстави міжнародної взаємодії протидії тероризму та шляхи їх удосконалення / В.А. Трофімцов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні наук». – 2015. – Випуск 5. – Том 3. – С. 74-77.

66. Трофімцов В.А., Поняття інформації у світлі інформаційно-аналітичного забезпечення протидії тероризму / В.А. Трофімцов // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – № 3. – С. 225-228.

67. Трофімцов В.А., Форми та методи адміністративноправової протидії тероризму в Україні / В.А. Трофімцов // Вісник Чернівецького факультету

Національного університету «Одеська юридична академія» - 2016. – № 2. – С. 169-179.

68. Трофімцов В.А., Принципи адміністративно-правового забезпечення протидії тероризму / В.А. Трофімцов // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Право». – 2015. – Випуск 1. – Ч. 1. – С. 232-240.

69. Трофімцов В.А., Принципи організації забезпечення протидії тероризму / В.А. Трофімцов // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – № 1. – С. 219-223.

70. Трофімцов В.А., Форми та методи міжнародної взаємодії у протидії тероризму / В.А. Трофімцов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – Випуск 2. – Том 3. – С. 26-28.

71. Трофімцов В.А., Роль органів спеціального призначення в системі суб'єктів протидії тероризму в Україні / В.А. Трофімцов // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – №6. – С. 135-139.

72. Трофімцов В. А. Підходи до визначення поняття протидії тероризму в Україні / В. А. Трофімцов // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 16 / голов. ред. М. В. Афанасьєва ; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса : Юрид. л-ра, 2015. - С. 404-409.

73. Трофімцов В.А. До проблеми визначення поняття «системи суб'єктів протидії тероризму». Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Випуск 6. Том 4. С. 167-171.

74. Трофімцов В.А. До проблеми визначення елементів адміністративно-правового механізму протидії тероризму. Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія «Право». 2017. Випуск 43. Том 4. С. 121-124.

75. Трофімцов В.А. Місце центральних органів виконавчої влади в системі протидії тероризму в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. №6. Том 4. С. 133-137. Статті у зарубіжних періодичних наукових виданнях: 23. Trofimtsov V.A., Principles of international cooperation in combating

terrorism (Принципи міжнародної взаємодії у протидії тероризму) / V.A. Trofimtsov // Euro-American scientific cooperation. – 2015. - № 8. – S. 52-57.

76. Трофимцов В.А., Информационно-аналитическое обеспечение противодействия тероризму / В.А. Трофимцов // Научнометодический журнал «Право и политика» - 2015. - №2. – С. 41-46.

77. Trofimtsov V.A., Historically, legal development to counter terrorism in the world (Історико-правовий розвиток протидії тероризму в світі) / V.A. Trofimtsov // Visegrad journal on human rights. – 2015. - №5. – S. 23-37.

78. Трофимцов В.А., Характеристика внешне организационных основ противодействия терроризму / В.А. Трофимцов // Научно-методический журнал «Право и политика» - 2015. - №4. – С. 32-36.

79. Trofimtsov V.A., Subjects combating terrorism in Ukraine (Суб'єкти протидії тероризму в Україні) Visegrad journal on human rights. – 2015. - №6. – S. 31-35.

80. Трофимцов В.А., Особенности терроризма в Украине как объекта административно-правового противодействия / В.А. Трофимцов // Научно-методический журнал «Право и политика» - 2016. - №1. – С. 28-34.

81. Уголовное право Украины: Особенная часть: учебник / под. Ред. Е.Л. Стрельцов. – Х.: Одиссей, 2009. – 544 с.

82. Форноляк В.М. Мотиви здійснення терористичних актів, пов'язаних із захопленням заручників та їх врахування оперативними підрозділами правоохоронних органів під час спеціальних операцій // Вісник Харківського державного університету. – 1999. - № 439. – Ч. 4,5: Сер. Психологія, політологія: Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві – С. 171-176.

83. Ченцов В.В., Тертишник В.М. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою. Підручник для слухачів магістратури / В.В.Ченцов, В.М. Тертишник. – К.: Алерта, 2016. – 324 с.

84. Яценко О.Г. Сучасний цивілізаційний підхід до розуміння сутності тероризму / О.Г. Яценко // Юридичний вісник. Серія «Повітряне і космічне право». – 2013. - № 1. – С. 155-159.
85. The Economist. – 2001. – 22. 09. – P. 11.
86. Ganor B. Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? / ICT Papers on Terrorism. Jerusalem, Israel: The International Policy Institute for Counter-Terrorism, The interdisciplinary Center, Herzliya, Israel, 2002. P. 9–10.
87. Laqueur W. Interpretations of Terrorism - Fact, Fiction and Political Science // Journal of Contemporary History. January 1977. P. 3.
88. Rubin A. Current legal approaches to international terrorism: difficulties of legal control // Terrorism and political violence: limits and possibilities of legal control / ed. by H. H. Han. New York, London, Rome, 1993. P. 213-223. ,с. 213-223
89. Tilly C. Terror, terrorism, terrorists. Sociological Theory. 2004. № 22(1). Pp. 5-13.
90. Wilkinson P. The Law of War and Terrorism // The Morality of Terrorism / Ed. by D. Rappoport, Y. Alexander. - N. Y.: Columbia University Press. 1989.
91. Burdan D., DST : Neuf ans à la division antiterroriste / Burdan Daniel. - Paris : Editions Robert Laffont, 1990. – V. 1. – 383 p.
92. Dartnell M. Action Directe : Ultra – Left Terrorism in France, 1919 – 1987 / Michael Dartnell. - London : Frank Cass Publishers, 1995. – 209 p.
93. Dizionario enciclopedico Sansoni. – Firenze : Sansoni, 1955. – V. 4. – 4972 p.
94. Douglas P. The French Secret Services : From the Dreyfus Affair to the Gulf War / Douglas Porch. - New York : Farrar Straus and Giroux, 1995. – 623 p.
95. Grand Larousse encyclopédique. - Paris : Larousse, 1964. – V. 10 – 1032 p.
96. Jenkins B. International terrorism: a new kind of warfare / Jenkins Brian Michael. - Santa Monica : The Rand corporation, 1974. – 14 p.
97. Jongman A. J. Trends in international and domestic terrorism in Western Europe, 1968-1988 / A. J. Jongman // Terrorism and political violence. – 1992. – V. 4, №4. – P. 26-76.

98. Kaufmann J. L' Internationale terroriste / Kaufmann Jacques.—Paris : Plon, 1977. — 231 p.
99. Larousse trois volume en couleurs. - Paris : Larousse, 1996. — V. 3 — 1378 p.
100. Marion Pierre. La Mission impossible : à la tête des services secrets / Pierre Marion. — Paris : Calmann-Lévy, 1991. — 259 p.
101. Poniowski M. Que Survive la France / Michel Poniowski. — Paris : Rocher, 1991. — 287 p.
102. Rubin B. The Politics of Counterterrorism: The Ordeal of Democratic States / Barry Rubin. — Washington : School of Advanced International Studies, 1990, - 222 p.
103. Servier J. Le Terrorism / J. Servier — Paris : Presses Universities de France, 1987. — 128 p.
104. Solé R. Le défi terroriste. Leçons italiennes à l'usage de l'Europe. / Robert Solé — Paris : Seuil, 1979. - 289 p.
105. Terrorism and international order / [Freedman L., Roberts. A., Wilkinson P., and others]. — London : Routledge & Kegan Paul, 1988. — 107 p.
106. Terrorism in the USA. FBI Annual report, 2008. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.fbi.gov>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

„Методика диагностики степени готовности-склонности к риску А.М.Шуберта”

Текст методики

1. Превысили бы Вы установленную скорость, чтобы быстрее оказать необходимую медицинскую помощь тяжелобольному человеку?
2. Согласились бы Вы ради хорошего заработка участвовать в опасной и длительной экспедиции?
3. Стали бы Вы на пути убегающего опасного взломщика?
4. Могли бы ехать на подножке товарного вагона при скорости более 100 км/час?
5. Можете ли Вы на другой день после бессонной ночи нормально работать?
6. Стали бы Вы первым переходить очень холодную реку?
7. Одолжили бы Вы другу большую сумму денег, будучи не совсем уверенным, что он сможет Вам вернуть эти деньги?
8. Вошли бы Вы вместе с укротителем в клетку со львами при его заверении, что это безопасно?
9. Могли бы Вы под руководством извне залезть на высокую фабричную трубу?
10. Могли бы Вы без тренировки управлять парусной лодкой?
11. Рискнули бы Вы схватить за уздечку бегущую лошадь?
12. Могли бы Вы после 10 стаканов пива ехать на велосипеде?
13. Могли бы Вы совершить прыжок с парашютом?
14. Могли бы Вы при необходимости проехать без билета от Таллина до Москвы?
15. Могли бы Вы совершить автотурне, если бы за рулем сидел Ваш знакомый, который совсем недавно был в тяжелом дорожном происшествии?
16. Могли бы Вы с 10-метровой высоты прыгнуть на тент пожарной команды?
17. Могли бы Вы, чтобы избавиться от затяжной болезни с постельным режимом, пойти на опасную для жизни операцию?
18. Могли бы Вы спрыгнуть с подножки товарного вагона, движущегося со скоростью 50 км/час?
19. Могли бы Вы в виде исключения вместе с семьей другими людьми, подняться в лифте, рассчитанном только на шесть человек?
20. Могли бы Вы за большое денежное вознаграждение перейти с завязанными глазами оживленный уличный перекресток?
21. Взялись бы Вы за опасную для жизни работу, если бы за нее хорошо платили?
22. Могли бы Вы после 10 рюмок водки вычислять проценты?
23. Могли бы Вы по указанию Вашего начальника взяться за высоковольтный провод, если бы он заверил Вас, что провод обесточен?
24. Могли бы Вы после некоторых предварительных объяснений управлять вертолетом?
25. Могли бы Вы, имея билеты, но без денег и продуктов, доехать из Москвы до Хабаровска?

ДОДАТОК Б

Опросник „Исследование субъективного контроля” (разработанный
Е.Ф.Бажиным и др. на основе шкалы локуса контроля Дж.Роттера)

Бланк для відповідей

Дата _____ Пол _____ Возраст _____

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.
31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38.	39.	40.
41.	42.	43.	44.						

Текст опитувальника

1. Продвижение по службе больше зависит от удачного стечения обстоятельств, чем от способностей и усилий человека.
2. Большинство разводов происходит из-за того, что люди не захотели приспособиться друг к другу.
3. Болезнь – дело случая, если уж суждено заболеть, то ничего не поделаешь.
4. Люди оказываются одинокими из-за того, что сами не проявляют интереса и дружелюбия к окружающим.
5. Осуществление моих желаний часто зависит от везения.
6. Бесполезно предпринимать усилия для того, чтобы завоевать симпатии других людей.
7. Внешние обстоятельства (родители, благосостояние) влияют на семейное счастье не меньше, чем отношения супругов.
8. Я часто чувствую, что мало влияю на то, что происходит со мной.
9. Как правило, руководство оказывается более эффективным, когда полностью контролирует действия подчиненных, а не полагается на их самостоятельность.
10. Мои отметки в школе часто зависели от случайных обстоятельств (например, от настроения учителя), а не от моих собственных усилий.
11. Когда я строю планы, то я, в общем, верю, что смогу осуществить их.
12. То, что многим людям кажется удачей или везением, на самом деле является результатом долгих целенаправленных усилий.
13. Думаю, что правильный образ жизни может больше помочь здоровью, чем врачи и лекарства.
14. Если люди не подходят друг другу, то, как бы они не старались, наладить семейную жизнь они все равно не смогут.
15. То хорошее, что я делаю, обычно бывает по достоинству оценено другими.

16. Дети вырастают такими, какими их воспитывают родители.
17. Думаю, что случай или судьба не играют важной роли в моей жизни.
18. Я стараюсь не планировать далеко вперед, потому что многое зависит от того, как сложатся обстоятельства.
19. Мои отметки в школе больше всего зависели от моих усилий и степени подготовленности.
20. В семейных конфликтах я часто чувствую вину за собой, чем за противоположной стороной.
21. Жизнь большинства людей зависит от стечения обстоятельств.
22. Я предпочитаю такое руководство, при котором можно самостоятельно определить, что и как делать.
23. Думаю, что мой образ жизни ни в коей мере не является причиной моих болезней.
24. Как правило, именно неудачное стечение обстоятельств мешает людям добиться успеха в своем деле.
25. В конце концов, за плохое управление организацией ответственны сами люди, которые в ней работают.
26. Я часто чувствую, что ничего не могу изменить в сложившихся отношениях в семье.
27. Если я очень захочу, то смогу расположить к себе почти любого.
28. На подрастающее поколение влияет так много разных обстоятельств, что усилия родителей по их воспитанию часто оказываются бесполезными.
29. То, что со мной случается – это дело моих собственных рук.
30. Трудно бывает понять, почему руководители поступают так, а не иначе.
31. Человек, который не смог добиться успеха в своей работе, скорее всего, не проявил достаточно усилий.
32. Чаще всего я могу добиться от членов моей семьи того, что я хочу.
33. В неприятностях и неудачах, которые были в моей жизни, чаще больше были виноваты другие люди, чем я.
34. Ребенка всегда можно уберечь от простуды, если за ним следить и правильно его одевать.
35. В сложных обстоятельствах я предпочитаю подождать, пока проблема разрешится сама собой.
36. Успех является результатом упорной работы и мало зависит от случая или везения.
37. Я чувствую, что от меня больше, чем от кого бы то ни было, зависит счастье моей семьи.
38. Мне всегда было трудно понять, почему я нравлюсь одним людям и не нравлюсь другим.
39. Я всегда предпочитаю принять решение и действовать самостоятельно, а не надеяться на помощь других людей или на судьбу.
40. К сожалению, заслуги человека часто остаются непризнанными, несмотря на все его старания.
41. В семейной жизни бывают такие ситуации, которые невозможно разрешить даже при самом сильном желании.
42. Способные люди, не сумевшие реализовать свои возможности, должны винить в этом только самих себя.
43. Многие мои успехи были возможны только благодаря помощи других людей.
44. Большинство неудач в моей жизни произошли от неумения, незнания или лени и мало зависело от везения или невезения.

КЛЮЧ до опитувальника

Ио:	«+»	2, 4, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 34, 36, 37, 39, 42, 44
	«-»	1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 33, 35, 38, 40, 41, 43
Ид:	«+»	12, 15, 27, 32, 36, 37
	«-»	1, 5, 6, 14, 26, 43
Ин:	«+»	2, 4, 20, 31, 42, 44
	«-»	7, 24, 33, 38, 40, 41
Ис:	«+»	2, 16, 20, 32, 37
	«-»	7, 14, 26, 28, 41
Ип:	«+»	19, 22, 25, 42
	«-»	1, 9, 10, 30
Им:	«+»	4, 27
	«-»	6, 38
Из:	«+»	13, 34
	«-»	3, 23

ДОДАТОК В

„Методика диагностики социально-психологической адаптации (СПА)
(К. Роджерс, Р. Даймонд)”

Бланк для відповідей

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.
31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38.	39.	40.
41.	42.	43.	44.	45.	46.	47.	48.	49.	50.
51.	52.	53.	54.	55.	56.	57.	58.	59.	60.
61.	62.	63.	64.	65.	66.	67.	68.	69.	70.
71.	72.	73.	74.	75.	76.	77.	78.	79.	80.
81.	82.	83.	84.	85.	86.	87.	88.	89.	90.
91.	92.	93.	94.	95.	96.	97.	98.	99.	100.
101.									

Текст методики

1. Испытывает неловкость, когда вступает с кем-нибудь в разговор.
2. Нет желания раскрываться перед другими.
3. Во всем любит состязание, соревнование, борьбу.
4. Предъявляет к себе высокие требования.
5. Часто ругает себя за сделанное.
6. Часто чувствует себя униженным.
7. Сомневается, что может нравиться кому-нибудь из лиц противоположного пола.
8. Свои обещания выполняет всегда.
9. Теплые, добрые отношения с окружающими.
10. Человек сдержанный, замкнутый, держится ото всех чуть в стороне.
11. В своих неудачах винит себя.
12. Человек ответственный; на него можно положиться.
13. Чувствует, что не в силах хоть что-нибудь изменить, все усилия напрасны.
14. На многое смотрит глазами сверстников.
15. Принимает в целом те правила и требования, которым надлежит следовать.
16. Собственных убеждений и правил не хватает.
17. Любит мечтать – иногда прямо среди бела дня. С трудом возвращается от мечты к действительности.
18. Всегда готов к защите и даже нападению: «застревает» на переживании обид, мысленно перебирая способы мщения.
19. Умеет управлять собой и собственными поступками, заставлять себя, разрешать себе; самоконтроль для него не проблема.
20. Часто портится настроение: накатывает уныние, хандра.
21. Все, что касается других, не волнует: сосредоточен на себе, занят собой.
22. Люди, как правило, ему нравятся.
23. Не стесняется своих чувств, открыто их выражает.

24. Среди большого стечения народа бывает немножко одиноко.
25. Сейчас очень не по себе. Хочется все бросить, куда-нибудь спрятаться.
26. С окружающими обычно ладит.
27. Всего труднее бороться с самим собой.
28. Настораживает незаслуженное доброжелательное отношение окружающих.
29. В душе оптимист, верит в лучшее.
30. Человек неподатливый, упрямый, таких называют трудными.
31. К людям критичен и судит их, если считает, что они этого заслуживают.
32. Обычно чувствует себя не ведущим, а ведомым: ему не всегда удастся мыслить и действовать самостоятельно.
33. Большинство из тех, кто его знает, хорошо к нему относятся, любят его.
34. Иногда бывают такие мысли, которыми не хотелось бы ни с кем делиться.
35. Человек с привлекательной внешностью.
36. Чувствует себя беспомощным, нуждается в том, чтобы кто-то был рядом.
37. Приняв решение, следует ему.
38. Принимая, казалось бы, самостоятельные решения, не может освободиться от влияния других людей.
39. Испытывает чувство вины, даже если винить себя как будто не в чем.
40. Чувствует неприязнь к тому, что его окружает.
41. Всем доволен.
42. Выбит из колеи: не может собраться, взять себя в руки, организовать себя.
43. Чувствует вялость: все, что раньше волновало, стало вдруг безразличным.
44. Уравновешен, спокоен.
45. Разозлившись, нередко выходит из себя.
46. Часто чувствует себя обиженным.
47. Человек порывистый, нетерпеливый, горячий, не хватает сдержанности.
48. Бывает, что сплетничает.
49. Не очень доверяет своим чувствам: они иногда подводят его.
50. Довольно трудно быть самим собой.
51. На первом месте рассудок, а не чувство: прежде чем что-либо сделать, подумает.
52. Происходящее с ним толкует на свой лад. Способен напридумывать лишнего, словом, не от мира сего.
53. Человек, терпимый к людям, принимает каждого таким, каков он есть.
54. Старается не думать о своих проблемах.
55. Считает себя интересным человеком - привлекательным как личность, заметным.
56. Человек стеснительный. Легко тушуетя.
57. Обязательно нужно напоминать, подталкивать, чтобы довел дело до конца.
58. В душе чувствует превосходство над другими.
59. Нет ничего, в чем бы он выразил себя, проявил свою индивидуальность, свое „Я”.
60. Боится того, что подумают о нем другие.
61. Честолюбив, равнодушен к успеху, похвале: в том, что для него существенно, старается быть среди лучших.
62. Человек, в котором в настоящий момент многое достойно презрения.
63. Человек деятельностный, энергичный, полон инициатив.
64. Пасует перед трудностями и ситуациями, которые грозят осложнениями.
65. Себя просто недостаточно ценит.
66. По натуре вожак и умеет влиять на других.
67. Относится к себе в целом хорошо.
68. Человек настойчивый, напористый, ему всегда важно настоять на своем.
69. Не любит, когда с кем-нибудь портятся отношения, особенно если разногласия грозят стать явными.
70. Подолгу не может принять решение, а потом сомневается в его правильности.

71. Пребывает в рассеянности, все спуталось, все смешалось у него.
72. Доволен собой.
73. Невезучий.
74. Человек приятный, располагающий к себе.
75. Лицом, может, и не очень пригож, но может нравиться как человек, как личность.
76. Презирует лиц противоположного пола и не связывается с ними.
77. Когда нужно что-то сделать, охватывает страх: а вдруг не справлюсь, а вдруг не получится?
78. Легко, спокойно на душе, нет ничего, что сильно бы тревожило.
79. Умеет упорно работать.
80. Чувствует, что растет, взрослеет: меняется сам и его отношение к окружающему миру.
81. Случается, что говорит о том, в чем совсем не разбирается.
82. Всегда говорит только правду.
83. Встревожен, обеспокоен, напряжен.
84. Чтобы заставить хоть что-то сделать, нужно как следует настоять, и тогда он уступит.
85. Чувствует неуверенность в себе.
86. Обстоятельства часто вынуждают защищать себя, оправдываться и обосновывать свои поступки.
87. Человек уступчивый, податливый, мягкий в отношениях с другими.
88. Человек толковый, любит размышлять.
89. Иной раз любит прихвастнуть.
90. Принимает решения и тут же их меняет: презирует себя за безволие, а сделать с собой ничего не может.
91. Старается полагаться на свои силы, не рассчитывает на чью-то помощь.
92. Никогда не опаздывает.
93. Испытывает ощущение скованности, внутренней несвободы.
94. Выделяется среди других.
95. Не очень надежный товарищ, не во всем можно положиться.
96. В себе все ясно, себя хорошо понимает.
97. Общительный, открытый человек, легко сходится с людьми.
98. Силы и способности вполне соответствуют тем задачам, которые приходится решать; со всем может справиться.
99. Себя не ценит, никто всерьез его не воспринимает; в лучшем случае к нему снисходительны, просто терпят.
100. Беспокоится, что лица противоположного пола слишком занимают его мысли.
101. Все свои привычки считает хорошими.

Показники та КЛЮЧ до методики

Интегральные показатели	
«Адаптация» $A = [a / (a + b)] \times 100\%$	«Самоприятие» $S = [a / (a + b)] \times 100\%$
«Приятие других» $L = [1,2 a / (1,2 a + b)] \times 100\%$	«Эмоциональная комфортность» $E = [a / (a + b)] \times 100\%$
«Интернальность» $I = [a / (a + 1,4 b)] \times 100\%$	«Стремление к доминированию» $D = 2a / (2a + b)] \times 100\%$

№	Показатели	Номера высказываний	Нормы
1	a Адаптивность	4, 5, 9, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 72, 74, 75, 78, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98	(68-170) 68-136
	b Деадаптивность	2, 6, 7, 13, 16, 18, 25, 28, 32, 36, 38, 40, 42, 43, 49, 50, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 69, 71, 73, 76, 77, 83, 84, 86, 90, 95, 99, 100	(68-170) 68-136
2	a Лживость -	34, 45, 48, 81, 89	(18-45) 18-36
	b Лживость +	8, 82, 92, 101	
3	a Приятие себя	33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96	(22-52) 22-42
	b Неприятие себя	7, 59, 62, 65, 90, 95, 99	(14-35) 14-28
4	a Приятие других	9, 14, 22, 26, 53, 97	(12-30) 12-24
	b Неприятие других	2, 10, 21, 28, 40, 60, 76	(14-35) 14-28
5	a Эмоциональный комфорт	23, 29, 30, 41, 44, 47, 78	(14-35) 14-28
	b Эмоциональный дискомфорт	6, 42, 43, 49, 50, 83, 85	(14-35) 14-28
6	a Внутренний контроль	4, 5, 11, 12, 13, 19, 27, 37, 51, 63, 68, 79, 91, 98	(26-65) 26-52
	b Внешний контроль	25, 36, 52, 57, 70, 71, 73, 77	(18-45) 18-36
7	a Доминирование	58, 61, 66	(6-15) 6-12
	b Ведомость	16, 32, 38, 69, 84, 87	(12-30) 12-24
8	Эскапизм (уход от проблем)	17, 18, 54, 64, 86	(10-25) 10-20

Опис шкал до методики (СПА)

Шкала «адаптации» выявляет уровень приспособления человека к существованию в обществе в соответствии с требованиями этого общества и с собственными потребностями, мотивами и интересами. Адаптивность – тенденции функционирования целеустремлённой системы, определяющиеся соответствием (несоответствием) между её целями и достигаемыми в процессе деятельности результатами.

Шкала «дезадаптации» определяет незрелость личности, невротические отклонения, дисгармонии в сфере принятия решения, являющиеся результатом постоянных неуспешных попыток индивида реализовать цель или наличия двух и более равнозначных целей.

Шкала «лживости» определяет уровень искренности испытуемого в ситуации обследования. Результаты по рассматриваемой шкале подлежат анализу в первую очередь.

Шкала «приятия себя» выступает как результат самооценки индивида, определяет степень удовлетворённости личности своими характеристиками.

Шкала «неприятия себя» выявляет степень неудовлетворённости индивида своими личностными чертами.

Шкала «приятия других» говорит о степени (уровне) потребности личности в общении, взаимодействии, совместной деятельности.

Шкала «неприятия других» противоположна по содержанию предыдущей шкале.

Шкала «эмоциональный комфорт» выявляет степень определённости в своём эмоциональном отношении к происходящей действительности, окружающим предметам и явлениям.

Шкала «эмоциональный дискомфорт» измеряет неопределённость в эмоциональном отношении (неуверенность, подавленность) к окружающей социальной действительности.

Шкала «внутренний контроль» и шкала «внешний контроль» определяют predisposedность индивида к определённой форме локуса контроля (интернальность и экстернальность). Если ответственность за события, происходящие в жизни человека, принимаются в большей мере на себя, то результаты деятельности объясняются своим поведением, характером, способностями. Данная предпозиция говорит о наличии у индивида внутреннего, интернального контроля. Если же доминирует склонность приписывать причины происходящего внешними факторами (окружающей среде, судьбе или случаю), то это свидетельствует о наличии у индивида внешнего (экстернального) контроля.

Шкала «доминирование» выявляет уровень стремлений к лидерству, руководству в решении задач, зачастую личностно значимые задачи решаются за счет окружающих.

Шкала «ведомость» определяет уровень стремлений быть подчинённым, выполнять поставленные кем-то задачи.

ДОДАТОК Г

„Характерологический опросник К.Леонгарда-Г.Шмишека”

Бланк для відповідей

Дата _____ Пол _____ Возраст _____

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44
45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66
67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88

Текст опитувальника

1. У Вас чаще бывает веселое и беззаботное настроение.
2. Вы чувствительны к оскорблениям.
3. Бывает ли так, что у Вас на глаза навертываются слезы в кино, театре, в беседе и т.п.?
4. Сделав что-либо, Вы сомневаетесь, все ли сделано правильно, и не успокаиваетесь до тех пор, пока не убедитесь еще раз в этом.
5. В детстве вы были таким же смелым, как другие Ваши сверстники.
6. Часто ли у Вас резко меняется настроение от состояния безграничного ликования до отвращения к жизни, к себе?
7. Являетесь ли вы обычно центром внимания в обществе, в компании?
8. Бывает ли так, что вы беспричинно находитесь в таком ворчливом настроении, что с Вами лучше не разговаривать?
9. Вы серьезный человек.
10. Способны ли вы восхищаться, восторгаться чем-нибудь?
11. Предприимчивы ли Вы?
12. Вы быстро забываете, если Вас кто-то обидит.
13. Мягкосердечны ли Вы?
14. Опуская письмо в ящик, проверяете ли Вы, проводя рукой по щели ящика, что письмо упало в него?
15. Стремитесь ли вы всегда считаться в числе лучших работников?
16. Бывало ли Вам в детстве страшно во время грозы или при встрече с незнакомой собакой (а может быть, такое чувство бывает и теперь)?
17. Вы стремитесь во всем и повсюду соблюдать порядок.
18. Ваше настроение зависит от внешних обстоятельств.
19. Любят ли вас ваши знакомые?
20. Часто ли у Вас бывает чувство внутреннего беспокойства, ощущение возможной неприятности, беды?
21. У вас часто бывает несколько подавленное настроение.

22. Переживали ли Вы хотя бы раз истерику или нервный срыв?
23. Трудно ли вам долго усидеть на месте?
24. Если по отношению к Вам несправедливо поступили, Вы обычно считаете нужным энергично отстаивать свои интересы.
25. Можете ли Вы зарезать курицу или овцу?
26. Вас раздражает, если дома занавес или скатерть висят неровно, и вы сразу же стараетесь поправить их.
27. Вы в детстве боялись оставаться в одиночестве дома.
28. Часто ли у вас бывают беспричинные колебания настроения ?
29. Вы стремитесь быть высококвалифицированным работником в своей профессии.
30. Быстро ли Вы начинаете сердиться или впадать в гнев?
31. Можете ли Вы быть абсолютно беззаботным?
32. Бывает ли так, что ощущение полного счастья буквально пронизывает Вас?
33. Как Вы думаете, получился бы из Вас ведущий в юмористическом концерте?
34. Вы обычно высказываете свое мнение достаточно откровенно, прямо и недвусмысленно.
35. Вам трудно переносить вид крови, он вызывает у Вас неприятные ощущения.
36. Нравится ли Вам работа с большой личной ответственностью?
37. Вы склонны выступать в защиту лиц, по отношению к которым допущена несправедливость.
38. Было бы Вам страшно спускаться в темный подвал?
39. Вы предпочитаете работу, в которой надо действовать быстро, но требования к качеству выполнения невысоки.
40. Общительны ли Вы?
41. В школе вы охотно декламировали стихи.
42. Убегали ли Вы в детстве из дома?
43. Кажется ли Вам жизнь трудной?
44. Бывает ли так, что после конфликта, обиды Вы были до того расстроены, что идти на работу казалось просто невыносимым?
45. Можно ли сказать, что при неудаче Вы не теряете чувства юмора?
46. Если бы Вас кто-либо обидел, предприняли бы Вы первым шаги к примирению?
47. Вы очень любите животных.
48. Вы иногда возвращаетесь, чтобы убедиться, что оставили дом или рабочее место в порядке, и там ничего непредвиденного не случилось.
49. Вас иногда преследует неясная мысль, что с Вами или Вашими близкими может случиться что-то страшное.
50. Считаете ли Вы, что Ваше настроение очень изменчиво?
51. Трудно ли Вам выступать перед большим количеством людей?
52. Вы можете ударить обидчика, если он Вас оскорбит.
53. У Вас очень велика потребность в общении с другими людьми.
54. Вы относитесь к тем, кто при каких-либо разочарованиях впадает в глубокое отчаяние.
55. Вам нравится работа, требующая энергичной организаторской деятельности.
56. У Вас хватает настойчивости добиваться поставленной цели, несмотря на то, что на пути к ней приходится преодолевать много препятствий.
57. Трагический фильм может взволновать Вас так, что на глазах выступают слезы.
58. Часто ли вам бывает трудно уснуть из-за того, что проблемы прожитого или будущего дня все время крутятся в голове?
59. В школе Вы подсказывали или давали списывать товарищам.
60. Вам потребовалось бы большое напряжение воли, чтобы пройти ночью одному через кладбище.
61. Тщательно ли Вы следите за тем, чтобы дома каждая вещь была всегда на своем месте?
62. Бывает ли так, что Вы ложитесь вечером спать в хорошем настроении, а наутро встаете в подавленном, которое длится чуть ли не весь день?

63. Легко ли Вы привыкаете к новым ситуациям?
64. Бывают ли у Вас головные боли?
65. Вы часто смеетесь.
66. Вы можете быть приветливым даже с теми, кого Вы явно не цените и не уважаете.
67. Вы подвижный человек.
68. Вы очень переживаете из-за несправедливости.
69. Вы настолько любите природу, что можете назвать ее своим другом.
70. Уходя из дома или ложась спать, проверяете ли Вы, закрыт ли газ, погашен ли свет, заперты ли двери?
71. Вы очень боязливы.
72. Изменяется ли Ваше настроение при приеме алкоголя?
73. В юности Вы охотно участвовали в художественной самодеятельности.
74. Вы расцениваете жизнь несколько пессимистически, без ожидания радости.
75. Часто ли Вас тянет путешествовать?
76. Ваше настроение может изменяться так резко, что состояние радости вдруг сменяется угрюмостью и подавленностью.
77. Легко ли Вас удастся поднять настроение друзей в компании?
78. Долго ли Вы переживаете обиду?
79. Долго ли Вы переживаете горести других людей?
80. Будучи школьником, Вы нередко переписывали страницу, если случайно ставили на ней кляксу.
81. Вы относитесь к людям скорее с осторожностью и недоверием, чем доверчивостью.
82. Часто ли Вы видите страшные сны?
83. Бывает ли, что вы остерегаетесь того, что броситесь под колеса проходящего поезда или выпадете из окна, расположенного на высоком этаже?
84. В веселой компании Вы обычно веселы.
85. Способны ли Вы отвлечься от трудных проблем, требующих Вашего решения?
86. Вы становитесь менее сдержанным и чувствуете себя свободнее под влиянием алкоголя.
87. В беседе вы скупы на слова.
88. Если бы Вам надо было играть на сцене, Вы смогли бы войти в роль настолько, чтобы забыть, что это только игра.

КЛЮЧ до опитувальника

- 1.Г-1 Гипертимный $\times 3$ +: 1,11,23,33,45,55,67,77, -: нет.
- 2.Г-2 Застрывающий (ригидный) $\times 2$ +: 2,15,24,34,37,56,68,78,81, - : 12,46,59.
- 3.Г-3 Эмотивный $\times 3$ +: 3, 13,35,47,57,69,79, - : 25.
- 4.Г-4 Педантичный $\times 2$ +: 4,14,17,26,39,48,58,61,70,80,83, -: 36.
- 5.Г-5 Тревожный $\times 3$: 16,27,38,49,60,71,82, -: 5.
- 6.Г-6 Циклотимный $\times 3$ +: 6,18,28,40,50,62,72,84, -: нет.
- 7.Г-7 Демонстративный $\times 2$ +: 7,19,22,29,41,44,63,66,73,85,88, -: 51.
- 8.Г-8 Возбудимый (неуправляемый) $\times 3$ +: 8,20,30,42,52,64,74,86, -: нет.
- 9.Г-9 Дистимный $\times 3$ +: 9,21,43,75,87, -: 31,53,65.
- 10.Г-10 Экзальтированный $\times 6$ +: 10,32,54,76, -: нет.

Опис акцентуації типів характеру згідно К. Леонгарда-А.Лічко

1. Гипертимный – повышенный фон настроения в сочетании с жадой деятельности, высокой активностью, предприимчивостью. Быстро переключается с одного дела на другое, но может не довести начатое дело до конца, недисциплинирован, необязателен, склонен к аморальным поступкам, самооценка завышена. С трудом переносит условия жёсткой дисциплины, монотонную деятельность, одиночество. Конфликтен. Часто выступает инициатором конфликтов.

2. Застрывающий (ригидный) – повышенная импульсивность, ослабление контроля над побуждениями и влечениями. Основная черта этого типа – склонность к аффектам (правдолюбие, обидчивость, подозрительность, мстительность, ревность). Занудлив, склонен к нравоучениям, занимает позицию родителя. Стремится к высоким показателям в любом деле, предъявляет повышенные требования к себе. Часто выступает инициатором конфликтов, в которых активно и жёстко отстаивает свои интересы, характеризуется большим упорством в достижении своих целей. Самооценка неадекватна.

3. Эмотивный – чувствительность, уязвимость, глубина переживаний в области тонких эмоций в духовной жизни; гуманность, отзывчивость, обострённое чувство долга, исполнительность.

4. Педантичный – ригидность, инертность психических процессов, трудности на подъём, долгое переживание травмирующих событий. Отличается добросовестностью, аккуратностью, серьёзностью в делах. Легко уступает лидерство другим. На работе ведёт себя как бюрократ, предъявляя окружающим много формальных требований. В конфликты вступает редко, но сильно реагируют на любые нарушения порядка, что, как правило, может вызывать конфликтную ситуацию. В конфликте ведёт себя пассивно.

5. Тревожный – высокий уровень тревожности, склонность к страхам, повышенная робость и пугливость, низкая контактность, неуверенность в себе. Редко вступает в конфликты, обладает самокритичностью, дружелюбием, исполнительностью.

6. Циклотимный – характеризуется периодической сменой настроения, зависимостью от внешних событий. Радостные события вызывают жажду деятельности, говорливость; печальные – подавленность, замедленность реакций и мышления; также часто меняется их манера общения с окружающими людьми. В период подъёма настроения поведение гипертимно, в период спада – дистимно. Самооценка неустойчива. Конфликтен, особенно в период подъёма настроения. В конфликте непредсказуем.

7. Демонстративный – театральное поведение, эгоцентризм, желание постоянного внимания к своей персоне, живость, подвижность, лёгкость.

8. Возбудимый (неуправляемый) – вспыльчивость, тяжеловесность, педантизм, ориентированность на инстинкты; слабоволие, непоседливость, склонность к безделью и развлечениям, робость, безынициативность; низкая контактность, угрюмость, неуживчивость в коллективе, конфликтность.

9. Дистимный – пониженный (пессимистичный) фон настроения, фиксация на мрачных сторонах жизни, идеомоторная заторможенность; пессимистическое отношение к будущему, заниженная самооценка, низкая контактность, немногословность. Добросовестны, располагают обостренным чувством справедливости. Редко вступает в конфликты с окружающими.

10. Экзальтированный – большой диапазон эмоциональных состояний, склонность легко приходить в восторг от одних событий и в полное отчаяние от других. Экзальтация чаще всего мотивируется тонкими, альтруистическими побуждениями. Высокая контактность, словоохотливость. Привязаны к близким, друзьям. Часто спорят, но не доводят дело до открытого конфликта.

Бланк для відповідей

	a	b	c		a	b	c		a	b	c		a	b	c		a	b	c		a	b	c		a	b	c	
1				18				35				52				69				86				103				MD
2				19				36				53				70				87				104				A
3				20				37				54				71				88				105				B
4				21				38				55				72				89								C
5				22				39				56				73				90								E
6				23				40				57				74				91								F
7				24				41				58				75				92								G
8				25				42				59				76				93								H
9				26				43				60				77				94								I
10				27				44				61				78				95								L
11				28				45				62				79				96								M
12				29				46				63				80				97								N
13				30				47				64				81				98								O
14				31				48				65				82				99								Q1
15				32				49				66				83				100								Q2
16				33				50				67				84				101								Q3
17				34				51				68				85				102								Q4

Текст опитувальника

1. Я думаю, что моя память сейчас лучше, чем раньше:
 - a) да;
 - b) трудно сказать;
 - c) нет.
2. Я мог бы счастливо жить один, вдалеке от людей, как отшельник:
 - a) да;
 - b) иногда;
 - c) нет.
3. Если бы я говорил, что небо «находится снизу», и что зимой «жарко», я должен был бы назвать преступника:
 - a) гангстером;
 - b) святым;
 - c) тучей.
4. Когда я ложусь спать, я:
 - a) засыпаю мгновенно;
 - b) нечто среднее;
 - c) засыпаю медленно, с трудом.
5. Если бы я вел машину по дороге, где много других автомобилей, я чувствовал себя удовлетворенным:
 - a) если бы остался позади других машин;
 - b) не знаю;
 - c) если бы я обогнал все идущие впереди машины.
6. В компании я предоставляю другим шутить и рассказывать всякие истории:
 - a) да;
 - b) иногда;
 - c) нет.
7. Для меня важно, чтобы во всем, что меня окружает, не было беспорядка:
 - a) верно;
 - b) трудно сказать;
 - c) неверно.
8. Большинство людей, которых я встречаю на вечеринке, рады меня видеть.
 - a) да;
 - b) иногда;
 - c) нет.
9. Я бы скорее занимался:
 - a) фехтованием и танцами;
 - b) затрудняюсь сказать;
 - c) борьбой и ручным мячом.
10. Про себя я смеюсь над тем, что существует такая большая разница между тем, что люди делают и тем, что они рассказывают о том.
 - a) да;
 - b) иногда;
 - c) нет.
11. Когда я читаю о каком-нибудь происшествии, я точно хочу выяснить как это все случилось.
 - a) всегда;
 - b) иногда;
 - c) редко.
12. Когда друзья подшучивают надо мной, я обычно смеюсь вместе со всеми и совсем не огорчаюсь.

- a) верно;
 - b) не знаю;
 - c) неверно.
13. Когда кто-нибудь грубо говорит со мной, я могу быстро забывать об этом.
- a) верно;
 - b) не знаю;
 - c) неверно.
14. Мне нравится «изобретать» новые способы в выполнении какой-либо работы больше, чем придерживаться испытанных, приемов.
- a) верно;
 - b) не знаю;
 - c) неверно.
15. Когда я обдумываю что-нибудь, я люблю делать это без посторонней помощи, один.
- a) да;
 - b) иногда;
 - c) нет.
16. Я думаю, что реже говорю неправду, чем большинство людей.
- a) верно;
 - b) нечто среднее;
 - c) нет.
17. Меня раздражают люди, которые не могут быстро принимать решения.
- a) верно;
 - b) не знаю;
 - c) неверно.
18. Иногда, хотя и очень недолго, я чувствовал ненависть к моим родителям.
- a) да;
 - b) не знаю;
 - c) нет.
19. Я бы скорее раскрыл бы свои сокровенные мысли:
- a) моим друзьям;
 - b) не знаю;
 - c) в своем дневнике.
20. Я думаю, что противоположным по значению словом по отношению к противоположности слова „неточный” будет:
- a) небрежный;
 - b) тщательный;
 - c) приблизительный.
21. Я всегда полон энергии, когда мне это необходимо.
- a) да;
 - b) трудно сказать;
 - c) нет.
22. Меня больше раздражают люди, которые:
- a) своими непристойными шутками вгоняют других в краску;
 - b) не знаю;
 - c) опаздывают на условленную встречу и заставляют меня волноваться.
23. Мне очень нравится приглашать гостей и развлекать.
- a) верно;
 - b) не знаю;
 - c) неверно.
24. Я думаю, что...
- a) некоторые виды работ невозможно выполнить так же тщательно, как другие;
 - b) затрудняюсь сказать;

с) любую работу следует делать тщательно, если Вы вообще за нее взялись.

25. Мне всегда приходится бороться со своей робостью.

а) да;

б) возможно;

с) нет.

26. Мои друзья чаще:

а) спрашивают моего совета;

б) делают то и другое наполовину;

с) дают мне советы.

27. Если приятель обманывает меня в мелочах, я скорее предпочитаю сделать вид, что не заметил этого, чем разоблачать его.

а) да;

б) иногда;

с) нет.

28. Мне нравится друг, который...

а) имеет действие и практические интересы;

б) не знаю;

с) серьезно обдумывает взгляды на жизнь.

29. Я раздражаюсь, когда слышу, что другие высказывают идеи, противоположные тем, в которые я твердо верю.

а) верно;

б) затрудняюсь ответить;

с) неверно.

30. Меня волнуют мои прошлые поступки, ошибки.

а) верно;

б) не знаю;

с) неверно.

31. Если бы я одинаково хорошо умел и то и другое, я предпочел:

а) играть в шахматы;

б) затрудняюсь сказать;

с) играть в городки.

32. Мне нравятся общительные кампанейские люди.

а) да;

б) не знаю;

с) нет.

33. Я настолько осторожен и практичен, что со мной случаются меньше неприятностей, неожиданностей, чем с другими людьми

а) да;

б) трудно сказать;

с) нет.

34. Я могу забыть о своих заботах и обязанностях, когда мне это необходимо.

а) да;

б) иногда;

с) нет.

35. Мне трудно признать, что я не прав.

а) да;

б) иногда;

с) нет.

36. На заводе было бы интересно:

а) работать с машинами и механизмами и участвовать в основном производстве;

б) трудно сказать;

с) беседовать с другими и принимать их на работу.

37. Какое слово не связано с другими двумя:
а) кошка;
б) близко;
с) солнце.
38. То, что в некоторой степени отвлекает меня, мое внимание:
а) раздражает меня;
б) нечто среднее;
с) не беспокоит.
39. Если бы у меня было много денег, я:
а) я позаботился бы о том, чтобы не вызвать к себе зависть;
б) не знаю;
с) жил бы не стесняя себя ни в чем.
40. Худшее наказание для меня:
а) тяжелая работа;
б) не знаю;
с) быть запертым в одиночестве.
41. Люди должны больше, чем они делают сейчас, требовать соблюдения законов морали.
а) да;
б) иногда;
с) нет.
42. Мне говорили, что ребенком я был скорее:
а) спокойным и любил остаться один;
б) не знаю;
с) жизнерадостный и всегда активный.
43. Мне нравится практическая повседневная работа с различными установками и машинами.
а) да;
б) трудно сказать;
с) нет.
44. Я думаю, что большинство свидетелей говорят правду, даже если это затрудняет их.
а) да;
б) трудно сказать;
с) нет.
45. Если бы я беседовал с незнакомым человеком, я скорее:
а) обсуждал бы с ним политические и общественные взгляды;
б) не знаю;
с) хотел бы услышать от него несколько новых анекдотов.
46. Я стараюсь смеяться над шутками не так громко, как это делает большинство людей.
а) верно;
б) не знаю;
с) нет.
47. Я никогда не чувствую себя таким несчастным, что хочу плакать.
а) верно;
б) не знаю;
с) нет.
48. В музыке я наслаждаюсь:
а) маршами в исполнении военных оркестров;
б) не знаю;
с) типичное соло.
49. Я быстрее предпочел провести два летних месяца:

- a) в деревне одним или с двумя друзьями;
- b) не знаю;
- c) возглавляя группу в туристических лагерях.

50. Усилия, затраченные на составление предварительных планов:

- a) никогда не лишне;
- b) трудно сказать;
- c) не стоит этого.

51. Необдуманные поступки и высказывания моих приятелей не обижают меня и не делают несчастным.

- a) верно;
- b) иногда;
- c) неверно.

52. Когда мне все удастся, я нахожу эти дела легкими:

- a) верно;
- b) иногда;
- c) неверно.

53. Я предпочел бы скорее работать:

a) в учреждении, где мне бы пришлось бы руководить людьми и все время быть среди них;

- b) затрудняюсь ответить;
- c) архитектором, работая над своими проектами в тихой комнате.

54. «Дом» так относится к «комнате», как «дерево» к:

- a) лесу;
- b) растению;
- c) листу.

55. То, что я делаю, у меня получается:

- a) редко;
- b) иногда;
- c) часто.

56. В большинстве дел я:

- a) предпочитаю рискнуть;
- b) не знаю;
- c) предпочитаю действовать наверняка.

57. Некоторые люди считают, что я громко говорю:

- a) скорее всего это так;
- b) не знаю;
- c) думаю нет.

58. Я восхищаюсь больше:

a) человеком умным, но ненадежным и непостоянным;
b) трудно сказать;
c) человеком со средними способностями, но умеющим противостоять всяческим соблазнам.

59. Я принимаю решение:

- a) быстрее, чем многие люди;
- b) не знаю;
- c) медленнее, чем многие люди.

60. На меня производит большое впечатление:

- a) мастерство и изящество;
- b) не знаю;
- c) сила и мощь.

61. Я считаю, что я человек склонный к сотрудничеству:

- a) да;

б) нечто среднее;

с) нет.

62. Мне нравится говорить с изысканным, утонченным человеком, чем с откровенным и прямолинейным:

а) да;

б) не знаю;

с) нет.

63. Я предпочитаю:

а) решать вопросы, касающиеся лично меня сам;

б) затрудняюсь ответить;

с) обсуждать с моими друзьями.

64. Если человек не отвечает сразу же, когда я что-нибудь говорю ему, то я чувствую, что должно быть, сказал какую-нибудь глупость:

а) верно;

б) не знаю;

с) неверно.

65. В школьные годы я больше всего узнал:

а) на уроках;

б) трудно сказать;

с) читая книги.

66. Я избегаю работы в общественных организациях, и связанной с этим ответственностью:

а) верно;

б) иногда;

с) неверно.

67. Когда вопрос очень труден, который надо решить, и требует много усилий, я стараюсь:

а) заняться другим вопросом;

б) затрудняюсь ответить;

с) еще раз попробовать решить этот вопрос.

68. У меня возникают сильные эмоции: тревога, гнев, приступы смеха и т.д. казалось бы, без определенной причины:

а) да;

б) иногда;

с) нет.

69. Иногда мой ум работает не так ясно, как в другое время:

а) верно;

б) не знаю;

с) неверно.

70. Я счастлив сделать человеку одолжение, согласившись назначить встречу с ним на время, удобное для него, даже это немного неудобно для меня.

а) да;

б) иногда;

с) нет.

71. Я думаю, что правильное число, которое должно продолжить ряд 1,2,3,4,5,6,...

а) 10;

б) 5;

с) 7.

72. Иногда у меня бывают непродолжительные приступы тошноты и головокружения без определенной причины:

а) да;

б) не знаю;

с) нет.

73. Я предпочитаю скорее отказаться от своего заказа, чем доставить официанту лишнее беспокойство:

а) да;

б) не знаю;

с) нет.

74. Я живу сегодняшним днем в большей степени, чем другие люди:

а) верно;

б) не знаю;

с) неверно.

75. На вечеринке мне придется:

а) принимать участие в интересной беседе;

б) затрудняюсь ответить;

с) смотреть как, люди отдыхают и, отдыхать расслабившись самому.

76. Я высказываю свое мнение независимо от того, сколько людей могут его услышать:

а) да;

б) иногда;

с) нет.

77. Если бы я мог перенестись в прошлое, я бы хотел встретиться:

а) с Колумбом;

б) не знаю;

с) с Шекспиром.

78. Я вынужден удерживать себя от того, чтобы не улаживать чужие дела:

а) да;

б) иногда;

с) нет.

79. Работая в магазине, я предпочел бы:

а) оформлять витрины;

б) не знаю;

с) быть кассиром.

80. Если люди обо мне плохо думают, это меня не волнует:

а) да;

б) трудно сказать;

с) нет.

81. Если я вижу, что мой старый друг холоден со мной и избегает меня, я обычно:

а) сразу же думаю: «У него плохое настроение»;

б) не знаю;

с) беспокоюсь о том, какой неверный поступок я совершил.

82. Все несчастья происходят из-за людей:

а) которые стараются во все внести изменения, хотя уже существует удовлетворительный способ решения этих вопросов;

б) не знаю;

с) которые отвергают новые, многообещающие предложения.

83. Я получаю большое удовлетворение, рассказывая местные новости:

а) да;

б) иногда;

с) нет.

84. Аккуратные требовательные люди не уживаются со мной:

а) верно;

б) иногда;

с) неверно.

85. Я думаю, что я менее раздражительный, чем большинство людей:

- a) верно;
- b) иногда;
- c) неверно.

86. Я могу легче не считаться с людьми, чем они со мной.

- a) верно;
- b) иногда;
- c) неверно

87. Бывает, что все утро у меня возникает нежелание с кем-либо говорить:

- a) верно;
- b) иногда;
- c) неверно.

88. Если стрелки часов встречаются каждые 65 минут, отмеренных по точным часам, то эти часы:

- a) отстают;
- b) идут правильно;
- c) спешат.

89. Мне бывает скучно:

- a) часто;
- b) иногда;
- c) редко.

90. Люди говорят, что мне нравится делать все своим собственным способом:

- a) верно;
- b) иногда;
- c) неверно.

91. Я считаю, что нужно избегать лишних волнений, потому что они утомляют меня:

- a) да;
- b) иногда;
- c) нет.

92. Дома в свободное время, я:

- a) болтаю и отдыхаю;
- b) затрудняюсь ответить;
- c) занимаюсь интересующими меня делами.

93. Я робко и осторожно отношусь к завязыванию дружеских отношений с другими новыми людьми:

- a) да;
- b) иногда;
- c) нет.

94. Я считаю, что-то, что говорят люди стихами, можно также точно выразить прозой:

- a) да;
- b) трудно сказать;
- c) нет.

95. Я подозреваю, что люди, которые относятся ко мне по-дружески, могут оказаться предателями за моей спиной:

- a) да;
- b) иногда;
- c) нет.

96. Я думаю, что даже самые драматические события через год, уже не оставляют в душе никаких последствий:

- a) да;
- b) иногда;
- c) нет.

97. Я думаю, что интереснее было бы быть:

- a) натуралистом и работать с растениями;
- b) не знаю;
- c) страховым агентом.

98. Я подвержен беспричинному страху и отвращению к некоторым вещам, например, к определенным животным, местам и т.д.:

- a) да;
- b) иногда;
- c) нет.

99. Я люблю думать над тем, как можно было бы улучшить мир:

- a) да;
- b) трудно сказать;
- c) нет.

100. Я предпочитаю игры:

- a) где надо играть в команде или иметь партнера;
- b) не знаю;
- c.) где каждый играет сам за себя.

101. Ночью мне снятся фантастические сны.

- a) да;
- b) иногда;
- c) нет.

102. Если я остаюсь в доме один, то через некоторое время ощущаю тревогу и страх:

- a) да;
- b) иногда;
- c) нет.

103. Я могу обмануть людей своим дружелюбным расположением, когда на самом деле они мне не нравятся:

- a) да;
- b) иногда;
- c) нет.

104. Какое слово не принадлежит двум другим:

- a) думать;
- b) видеть;
- c) слышать.

105. Если мать Марии является сестрой отца Александра, то кем является Александр по отношению к отцу Марии?

- a) двоюродным братом;
- b) племянником;
- c) дядей.

КЛЮЧ до опитувальника

Фактор							
MD	1 а в	18 в с	35 в с	52 а в	69 в с	86 в с	103 в с
<i>A</i>	2 в с	19 а в	36	53 а в	70 а в	87 в с	
<i>B</i>	3 в	20 с	37 в	54 с	71 а	88 с	104 а 105 в
<i>C</i>	4 а в	21 а в	38 в с	55 а в	72 в с	89 в с	
<i>E</i>	5 в с	22 в с	39 а в	56 а в	73 в с	90 а в	
<i>F</i>	6 в с	23 а в	40 в с	57 а в	74 а в	91 в с	
<i>G</i>	7 а в	24 в с	41 а в	58 в с	75 а в	92 в с	
<i>H</i>	8 а в	25 в с	42 в с	59 а в	76 а в	93 в с	
<i>I</i>	9 а в	26 а в	43 в с	60 а в	77 в с	94 в с	
<i>L</i>	10 а в	27 в с	44 в с	61 в с	78 а в	95 а в	
<i>M</i>	11 в с	28 в с	45 а в	62 а в	79 а в	96 в с	
<i>N</i>	12 в с	29 а в	46 а в	63 а в	80 в с	97 в с	
<i>O</i>	13 в с	30 а в	47 в с	64 а в	81 в с	98 а в	
<i>Q 1</i>	14 а в	31 а в	48 в с	65 в с	82 в с	99 а в	
<i>Q 2</i>	15 а в	32 в с	49 а в	66 а в	83 в с	100 в с	
<i>Q 3</i>	16 а в	33 а в	50 а в	67 в с	84 в с	101 в с	
<i>Q 4</i>	17 а в	34 в с	51 в с	68 а в	85 в с	102 а в	

Таблиця переведення сирих балів у стени (форма С)

Фактор	Стены									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Низкие			Средние				Высокие		
<i>A</i>	0-4	5	6	-	7	8	9	10	11	12
<i>B</i>	0-2	-	3	-	4	-	5	-	6	7-8
<i>C</i>	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>E</i>	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10-12
<i>F</i>	0-2	-	3	4	5	6	7	-	8	9-12
<i>G</i>	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>H</i>	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>I</i>	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>L</i>	0-1	2	-	3	4	-	5	6	7	8-12
<i>M</i>	0-3	-	4	5	6	7	8	9	10	11-12
<i>N</i>	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10-12
<i>O</i>	0-1	2-3	4	5	6	7	8	9	10	11-12
<i>Q1</i>	0-4	5	6	-	7	8	9	10	11	12
<i>Q2</i>	0-2	3	-	4	5	6	7	8	9	10-12
<i>Q3</i>	0-2	3	4	5	6	7	8	9	10	11-12
<i>Q4</i>	0-1	2	3	4	5	6-7	8	9	10	11-12
<i>MD</i>	0-2	3	4	5	6	7	8	9	10	11-12

Опис факторів

„16-ти факторный опросник Р. Кэттелла”

Первинні фактори

I. Фактор „А” (ориентирован на определение степени общительности человека в группе)

«-» «Сизотимия»	«+» «Аффектотимия»
Скрытый, обособленный, критичный, непреклонный, необщительный, замкнутый, безучастный, отстаивает свои идеи, отчужденный, точный, объективный, недоверчивый, скептический, холодный (жесткий), сердитый, мрачный.	Сердечный, добрый, общительный, открытый, естественный, непринужденный, добродушный, беспечный, готов к содружеству, предпочитает присоединяться, внимателен к людям, мягкосердечный, небрежный, доверчивый, идет на поводу, легко приспосабливается, веселый.

II. Фактор „В” (интеллект)

«-» «Низкий интеллект»	«+» «Высокий интеллект»
Несобранный, тупой, конкретность и ригидность мышления, эмоциональная дезорганизация мышления, низкие умственные способности, не может решать абстрактные задачи.	Собранный, сообразительный, наблюдается абстрактность мышления, высокие общие умственные способности, проницательный, быстро схватывающий, интеллектуально приспосабливается, существует некоторая связь с уровнем вербальной культуры и эрудицией.

III. Фактор „С” (эмоциональная устойчивость, сила „Я”)

«-» «Слабость Я»	«+» «Сила Я»
Слабость, эмоциональная неустойчивость, находится под влиянием чувств, переменчив, легко расстраивается, при расстройствах теряет равновесие духа, переменчив в отношениях и неустойчив в интересах, беспокойный, уклоняется от общественности, имеет тенденцию уступать, отказывается от работы, не вступает в споры в проблематичных ситуациях, невротические симптомы, ипохондрия, утомляемость.	Сила, эмоциональная устойчивость, выдержанность, спокойный, флегматичный, трезво смотрит на вещи, работоспособный, реалистически настроенный, эмоционально зрелый, имеет постоянные интересы, спокойный, реально оценивает обстановку, управляет ситуацией, избегает трудностей, может иметь место эмоциональная ригидность и нечувствительность.

IV. Фактор „Е” (доминантность)

«-» «Конформность»	«+» «Доминантность»
Мягкий, послушный, услужливый, любезный, зависимый, застенчивый, уступчивый, берет вину на себя, безропотный, пассивный, покорный, подчиняющийся, тактичный, дипломатичный, экспрессивный, скромный.	Доминирование, властность, неуступчивый, самоуверенный, напористый, агрессивный, упрямый, конфликтный, своенравный, неустойчивый, независимый, грубый, враждебный, мрачный, бунтарь, непослушный, непреклонный.

V. Фактор „F” (беспечность)

«–» «Сдержанность»	«+» «Экспрессивность»
Озабоченный, спокойный, молчаливый, серьезный, неразговорчивый, благоразумный, рассудительный, с самоанализом, заботливый, задумчивый, необщительный, медлительный, осторожный, склонен усложнять, пессимистичен в восприятии действительности, беспокоится о будущем, ожидает неудач, окружающим кажется скучным, вялым, чопорным.	Беззаботный, восторженный, невнимательный, небрежный, беспечный, жизнерадостный, веселый, импульсивный, подвижный, энергичный, разговорчивый, откровенный, экспрессивный, живой, проворный, отмечается значимость социальных контактов, искренен в отношениях, эмоционален, динамичен в общении, часто становится лидером, энтузиаст, верит в удачу.

VI. Фактор „G” (моральная нормативность, сила супер-Эго)

«–» «Низкое супер-Эго»	«+» «Высокое супер-Эго»
Подверженность чувствам, несогласие с общепринятыми моральными нормами и стандартами, непостоянный, гибкий, переменчивый, вызывает недоверие, потворствует своим желаниям, небрежный, ленивый, независимый, игнорирует обязанности, подвержен влиянию случая и обстоятельств, беспринципность, безответственность, неорганизованность, возможно антисоциальное поведение.	Высокая нормативность, сильный характер, добросовестный, настойчивый, моралист, степенный, уравновешенный, ответственный, упорный, стойкий, решительный, достойный доверия, эмоционально дисциплинирован, собранный, совестливый, имеет чувство долга, соблюдает моральные стандарты и правила, настойчивость в достижении цели, точность, деловая направленность.

VII. Фактор „H” (смелость)

«–» «Трекия»	«+» «Пармия»
Робость, нерешительность, не уверен в своих силах, застенчивость, смущается в присутствии других, сдержанный, боязливый, эмоциональный, озлобленный, раздраженный, ограниченный, строго придерживается правил, быстро реагирует на опасность, повышенная чувствительность к угрозе, деликатный, внимательный к другим, предпочитает находиться в тени, большому обществу предпочитает одного – двух друзей.	Смелость, предприимчивость, социальная смелость, толстокожесть, авантюристичный, склонный к риску, общительный, активный, явный интерес к другому полу, чувствительный, отзывчивый, добродушный, импульсивный, расторможенный, держится свободно, эмоциональный, артистические интересы, беззаботный, не понимает опасности.

VIII. Фактор „I” (жесткость)

«–» «Харрия»	«+» «Премсия»
Низкая чувствительность, суровость, толстокожесть, не верит в иллюзии, рассудочность, реалистичность суждений, практичность, некоторая жестокость, несентиментальный, ожидает малого от жизни, мужественный, самоуверенный, берет на себя ответственность, суровый (до	Мягкосердечие, нежность, зависимость, чувствительность, сверхосторожность, стремление к покровительству, неугомный, суетливый, беспокойный, ожидает внимания от окружающих, навязчивый, ненадежный, ищет помощи и симпатии, способный к эмпатии и пониманию, добрый, терпимый к

цинизма), черствый в отношениях, незначительные артистические наклонности, без утраты чувства вкуса, не фантазер, действует практично и логично, постоянный, не обращает внимания на физические недомогания.	себе и окружающим, утонченный, жеманный, напыщенный, притворный, склонный к романтизму, артистичный, ветреный, действует по интуиции, женственный, фантазирует в беседе и наедине с собой, изменчивый, ипохондрик, беспокоится о состоянии своего здоровья, художественность восприятия мира.
--	---

IX. Фактор „L” (подозрительность)

«–» «Алаксия»	«+» «Протенсия»
Доверчивый, откровенный, чувство собственной незначимости, соглашается с условиями, внутренняя расслабленность, жалуется на перемены, неподозрительный, свободный от зависимости, легко забывает трудности, понимает, прощает, терпимый, уживчивый, благожелательный по отношению к другим, небрежно относится к замечаниям, покладистый, легко ладит с людьми, хорошо работает в коллективе.	Подозрительность, ревнивость, «защита» и внутреннее напряжение, завистливый, большое самомнение, догматичность, подозрительность, задерживает свое внимание на неудачах, тиран, требует от окружающих нести ответственность за ошибки, раздражительный, его интересы обращены на самого себя, осторожен в своих поступках, эгоцентричен.

X. Фактор „M” (мечтательность)

«–» «Праксерния»	«+» «Аутия»
Практичен, тверд, мало воображения, приземленность стремлений, быстро решает практические вопросы, занят своими интересами, прозаичен, избегает всего необычного, следует общепринятым нормам, надежен в практическом суждении, честный, добросовестный, беспокойный, свойственна некоторая ограниченность, излишне внимателен к мелочам, руководствуется объективной реальностью.	Мечтательность, идеалистичность, богатое воображение, богемность, рассеянность, поглощен своими идеями, интересуется искусством и основными верованиями, увлечен внутренними иллюзиями, высокий творческий потенциал, капризный, легко отступает от здравого смысла, неуравновешенный, легко приводится в восторг.

XI. Фактор „N” (дипломатичность)

«–» «Прямолинейность»	«+» «Дипломатичность»
Наивность, простоватость, прямой, откровенный, естественный, непосредственный, бестактный в обращении, имеет неконкретный ум, общительный, несдержан эмоционально, простые вкусы, отсутствие проницательности, неопытен в анализе мотивировок, довольствуется имеющимся, слепо верит в человеческую сущность.	Проницательность, хитрость, опытный, искушенный, расчетливый, разумный, изысканный, умеет вести себя в обществе, имеет точный ум, эмоционально выдержан, искусственный, эстетически изощрен, проницателен по отношению к окружающим, честолобивый, бывает ненадежен, осторожен, «срезает углы».

XII. Фактор „О” (тревожность)

«–» «Гипертимия»	«+» «Гипотимия»
Беспечность, самоуверенность, самонадеянность, спокойствие, безмятежность, благодушие, хладнокровие, веселый, жизнерадостный, нераскаивающийся, безмятежный, спокойный, нечувствителен к одобрению или порицанию окружающих, беспечен, энергичен, небоязливый, бездумный	Чувство вины, полон тревоги и предчувствий, самобичевание, неуверенность в себе, ранимый, обеспокоенность, депрессивный, подавленный, легко плачет, легко раним, одинокий, находится во власти настроений, впечатлительный, сильное чувство долга, чувствителен к реакциям окружающих, скрупулезный, суетливый, ипохондрик, симптомы страха, погружен в мрачные раздумья

XIII. Фактор „Q1” (радикализм)

«–» «Консерватизм»	«+» «Радикализм»
Почтенный, имеет установившиеся взгляды и идеи, принимает только испытанное временем, подозрителен к новым людям, с сомнением относится к новым идеям, терпим к традиционным трудностям, склонен к морализации и нравоучениям.	Экспериментатор, аналитик, либерал, свободомыслящий, терпимость к неудобствам, критически настроен, хорошая информированность, не доверяет авторитетам, на веру ничего не принимает, характеризуется наличием интеллектуальных интересов.

XIV. Фактор „Q2” (самостоятельность)

«–» «Зависимость от группы»	«+» «Самодостаточность»
Социабельность, несамостоятельность, последовательность, нуждается в групповой поддержке, принимает решения вместе с другими, следует за общественным мнением, ориентируется на социальное одобрение, безынициативен.	Независимость от группы, самостоятельность, находчивость, самостоятельно принимает решения, может господствовать, не нуждается в поддержке других людей, независим.

XV. Фактор „Q3” (дисциплинированность)

«–» «Низкое самомнение»	«+» «Высокое самомнение»
Плохо контролируем, небрежный, неточный, следует своим побуждениям, не считается с общественными правилами, невнимателен и неделикатен, недисциплинирован, внутренняя конфликтность представлений о себе.	Самолюбие, самоконтроль, точный, волевой, может подчинить себе, действует по осознанному плану, эффективный лидер, принимает социальные нормы, контролирует свои эмоции и поведение, доводит дело до конца, целенаправлен.

XVI. Фактор „Q4” (напряженность)

«–» «Низкая Эго-напряженность»	«+» «Высокая Эго-напряженность»
Расслабленный, спокойный, вялый, апатичный, сдержанный, нефрустрирующий, низкая мотивация, лень, излишняя удовлетворенность, невозмутимость.	Собранный, энергичный, возбужденный, раздражительный, повышенная мотивация, несмотря на утомляемость активен, слабое чувство порядка, раздражительный.

Вторинні фактори

I. Фактор „F1” (тревожность)

«-» «Низкая тревожность»	«+» «Высокая тревожность»
Жизнь в целом удовлетворяет, способен достичь желаемого, слабая мотивация и отсюда неспособность к достижению трудных целей.	Не обязательно невротик (т.к. тревога может быть ситуационной), плохая приспособляемость (возможно), неудовлетворенность достигнутым, очень высокая тревожность обычно нарушает деятельность.

II. Фактор „F2” (экстраверсия)

«-» «Интроверт»	«+» «Экстраверт»
Робость, застенчивость, «достаточно себя», подавляем в межличностных конфликтах, застенчивость (не обязательно), сдержанность, скрытность.	Хорошо устанавливает и поддерживает социальные контакты.

III. Фактор „F3” (эмоциональная лабильность)

«-» «Сензитивность»	«+» «Реактивная уравновешенность»
Хрупкая эмоциональность, чувствительность к тонкостям, художественная мягкость, спокойствие, вежливость, трудности в принятии решений из-за избытка раздумий.	Стабильность, жизнерадостность, решительность, предприимчивость, склонность не замечать тонкостей жизни, ориентирован на очевидное и явное, трудности из-за слишком поспешных действий без достаточного взвешивания.

IV. Фактор „F4” (доминантность)

«-» «Конформность»	«+» «Независимость»
Подчинение, зависимость, пассивность, сдержанность, нуждается в поддержке и ищет ее у людей, склонность ориентироваться на групповые нормы.	Агрессивность, смелость, хваткость, сообразительность, быстрота.

ДОДАТОК Е

Анкета „Терроризм как форма криминального насилия”

Вам будут предложены вопросы и варианты ответов, в каждом вопросе возможен один вариант ответа, за исключением тех, где указано, что Вы можете отметить несколько вариантов. Номер выбранного Вами ответа нужно выделить любым образом, важно, чтобы было ясно, какой именно вариант Вы выбрали. Участие в опросе полностью конфиденциально. Каждый ответ очень важен.

Представления о терроризме

1. Считаете ли Вы проблему терроризма одной из важнейших в настоящее время?
 - а) да.
 - б) нет.
2. Террористы – это:
 - а) наёмники, получающие хорошую плату;
 - б) борцы за идею;
 - в) жертвы принуждения, запугивания, шантажа;
 - г) люди с психическими отклонениями.
3. Терроризм – это:
 - а) устрашение политических, идеологических, религиозных противников для достижения своих целей;
 - б) действия, направленные в первую очередь на порождения страха среди больших масс людей, всего общества;
 - в) насилие над людьми, вплоть до физического уничтожения;
 - г) глубокие убеждения, фанатичное служение идеям, когда террористы готовы жертвовать не только чужими жизнями, но и собственными.
4. Каковы главные причины терроризма? (возможны несколько вариантов ответа)
 - а) политическая нестабильность;
 - б) недостаток мер принимаемых во всем мире по обеспечению безопасности населения;
 - в) низкий уровень жизни в стране;
 - г) терроризм сегодня – это бизнес;
 - д) религиозные течения, пропагандирующие насилие;
 - е) кризис современного общества, искажение ценностей;
 - ё) другое (указать) _____.
5. Какие цели чаще всего преследует террористы по вашему мнению?
 - а) политические;
 - б) материальные;
 - в) идеологические;
 - г) другое (указать) _____.
6. Можно ли, на Ваш взгляд, отнести к террористическим актам рассылку писем со спорами сибирской язвы?
 - а) да, определённо;
 - б) скорее да, чем нет;
 - в) скорее нет, чем да;
 - г) нет.
7. Как Вы относитесь к терроризму?
 - а) отвергаю, целиком и полностью;
 - б) допускаю, в определённых ситуациях;
 - в) принимаю и оправдываю.

8. Как Вы думаете, можно ли отнести к числу факторов роста терроризма утрату многими людьми идеологических и духовных жизненных ориентиров?

- а) да, определённо;
- б) скорее да, чем нет;
- в) скорее нет, чем да;
- г) нет.

9. Согласны ли Вы с утверждением: „У терроризма мусульманское лицо”?

- а) да, определённо;
- б) скорее да, чем нет;
- в) скорее нет, чем да;
- г) нет.

10. Какое чувство у Вас преимущественно вызывает сообщение о совершении террористического акта?

- а) страх;
- б) недоверие к государству;
- в) ненависть к террористам;
- г) другое (укажите) _____.

Формы борьбы с терроризмом

11. Как Вы считаете, принимают ли украинские власти необходимые меры по борьбе с терроризмом?

- а) да;
- б) нет.

12. Что лично Вы можете сделать для борьбы с терроризмом?

_____.

13. Согласны ли Вы на ограничение некоторых ваших гражданских прав, с целью повышения эффективности деятельности правоохранительных органов по противодействию терроризму?

- а) да;
- б) скорее да, чем нет;
- в) скорее нет, чем да;
- г) нет.

14. По Вашему мнению, какие меры нужно принимать, чтобы осуществлять эффективную борьбу с терроризмом? (Вы можете выбрать несколько вариантов ответа)

- а) усиление координации спецслужб, вплоть до объединения их в одном ведомстве;
- б) ужесточение законодательства, вплоть до введения смертной казни для террористов;
- в) уничтожение террористов и их баз не только на территории Украины, но и за её пределами;
- г) усиление контроля над производством, оборотом и использованием огнестрельного оружия, взрывчатых веществ;
- д) улучшение технического обеспечения, оснащённости правоохранительных органов;
- е) другое _____.

15. Как вы считаете, должно ли население принимать участие в борьбе с терроризмом?

- а) да;
- б) нет.

16. Знаете ли Вы какие-либо антитеррористические организации?

- а) да;
- б) нет.

17. Кого вы считаете истинными организаторами террористических актов в Украине?

- а) террористические группировки;
- б) правительственные структуры;

- в) спецслужбы;
- г) другое (указать) _____.

18. Знакомы ли Вы с деталями уже совершенных на территории Украины террористических актов?

- а) да, хорошо знаком;
- б) знаком в общих чертах;
- в) совершенно не знаком;
- г) другое (укажите) _____.

19. Как вы считаете, какие качества человека наиболее важны для борьбы с терроризмом? (Вы можете выбрать несколько вариантов ответа)

- а) мужество;
- б) патриотизм;
- в) мудрость;
- г) гуманизм;
- д) другое (указать) _____.

20. Как Вы думаете, борющиеся с терроризмом его же методами поощряют терроризм?

- а) да, определённо;
- б) скорее да, чем нет;
- в) скорее нет, чем да;
- г) нет.

21. Что, на Ваш взгляд, толкает террористов на применение насилия?

- а) этническая нетерпимость;
- б) материальное вознаграждение;
- в) глобальное противостояние;
- г) религиозные разногласия;
- д) месть;
- е) другое _____.

22. Чувствуете ли Вы себя защищенным, находясь в общественном месте или при большом скоплении народа?

- а) да;
- б) нет.

Паспортичка

23. Ваш пол:

- а) мужской;
- б) женский;

24. Сколько Вам лет?

(укажите) _____.

25. Какое образование Вы получили?

- а) высшее;
- б) незаконченное высшее (закончил (а) более 3 курсов);
- в) среднее специальное;
- г) полное среднее;
- д) неполное среднее.

26. Назовите, пожалуйста, тип населённого пункта, в котором Вы проживаете:

- А) город;
- Б) посёлок городского типа;
- В) сельский населённый пункт.

27. Ваши религиозные взгляды:

- а) Православие;
- б) Католицизм;
- в) Мусульманство;
- г) Иудаизм;
- д) Атеист;
- е) другое (указать) _____.

ДОДАТОК Ж

Табл. 5

Результати за методикою „Методика діагностики ступеня готовності-схильності до ризику А.М.Шуберта”

№ з/п	Ім'я	Кількість балів	Рівень готовності-схильності до ризику
1.	Альбіна Р.	-16	обережна
2.	Алла С.	-35	занадто обережна
3.	Алла Ч.	-2	середній
4.	Анастасія Ш.	-16	обережна
5.	Анатолій М.	-33	занадто обережний
6.	Андрій С.	-11	обережний
7.	Андрій Ч.	-5	середній
8.	Анжеліка У.	+3	середній
9.	Антон К.	+9	середній
10.	Артем Г.	-15	обережний
11.	Борис П.	-7	середній
12.	Богдан Ш.	-41	занадто обережний
13.	Віктор Р.	+8	середній
14.	Вікторія К.	-21	обережна
15.	Володимир Р.	+8	середній
16.	Володимир С.	-1	середній
17.	В'ячеслав В.	-25	обережний
18.	Ганна О.	-20	обережна
19.	Ганна Р.	-31	занадто обережна
20.	Ганна Я.	+11	схильність до ризику
21.	Генадій Л.	+19	схильність до ризику
22.	Георгій О.	+23	схил. до нестрим. ризику
23.	Георгій П.	-25	обережний
24.	Дар'я А.	-5	середній
25.	Дар'я М.	-9	середній
26.	Дмитро Д.	+10	середній
27.	Євген К.	+10	середній
28.	Євгенія К.	-16	обережна
29.	Євгенія Т.	+15	схильність до ризику
30.	Єгор Т.	-13	обережний
31.	Ігор Д.	-26	обережний
32.	Ігор К.	-38	занадто обережний
33.	Іда Г.	-19	обережна
34.	Ілля Ч.	+3	середній
35.	Інна Ю.	+6	середній
36.	Ірина Ч.	-20	обережна
37.	Катерина А.	-11	обережна
38.	Кирило В.	+7	середній
39.	Костянтин Ж.	-4	середній

40.	Лариса Р.	-12	обережна
41.	Леонід З.	-32	занадто обережний
42.	Лідія Т.	-22	обережна
43.	Ліна К.	-11	обережна
44.	Лілія Б.	-5	середній
45.	Максим К.	+7	середній
46.	Маргарита Н.	+1	середній
47.	Марина У.	+4	середній
48.	Марина Ф.	+8	середній
49.	Марина Ш.	-3	середній
50.	Марина Щ.	-1	середній
51.	Марія А.	-44	занадто обережна
52.	Марія Х.	-18	обережна
53.	Мар'яна Є.	-29	обережна
54.	Матвій З.	-1	середній
55.	Микита Б.	-39	занадто обережний
56.	Микита В.	-32	занадто обережний
57.	Микита Ч.	-1	середній
58.	Микола Р.	-12	обережний
59.	Микола Ч.	-20	обережний
60.	Микола Ч.	-17	обережний
61.	Михайло А.	-33	занадто обережний
62.	Мстислава К.	+3	середній
63.	Мурат Г.	+2	середній
64.	Надія С.	-2	середній
65.	Надія У.	+4	середній
66.	Ніна А.	+13	схильність до ризику
67.	Ніна А.	-31	занадто обережна
68.	Ніна Ф.	+18	схильність до ризику
69.	Назар О.	+6	середній
70.	Наталя К.	-17	обережна
71.	Наталя Т.	-22	обережна
72.	Оксана К.	+8	середній
73.	Оксана К.	-5	середній
74.	Оксана Т.	-19	обережна
75.	Олег О.	+11	схильність до ризику
76.	Олег Ю.	-39	занадто обережний
77.	Олег П.	+1	середній
78.	Олександр Л.	-25	обережний
79.	Олександр М.	+22	схил. до нестрим. ризику
80.	Олександр Н.	-19	обережний
81.	Олександра І.	-22	обережна
82.	Олексій Н.	+11	схильність до ризику
83.	Олена Л.	-16	обережна
84.	Ольга Б.	+2	середній
85.	Ольга Щ.	-31	занадто обережна
86.	Ольга Щ.	+3	середній
87.	Павло С.	0	середній
88.	Петро Я.	-31	занадто обережний
89.	Поліна А.	-16	обережна

90.	Раїса Ю.	-4	середній
91.	Регіна Д.	-1	середній
92.	Рената В.	+10	середній
93.	Роман В.	0	середній
94.	Роман Ц.	+2	середній
95.	Роман Ч.	-5	середній
96.	Роман Я.	-1	середній
97.	Ростислав Д.	+1	середній
98.	Руслан З.	+12	схильність до ризику
99.	Сабіна П.	-10	середній
100.	Світлана В.	-35	занадто обережна
101.	Семен І.	+8	середній
102.	Семен Й.	0	середній
103.	Сергій Ж.	+1	середній
104.	Сергій З.	-19	обережний
105.	Сергій Л.	+11	схильність до ризику
106.	Софія С.	+2	середній
107.	Станіслав О.	-6	середній
108.	Степан О.	0	середній
109.	Тамара Ф.	-7	середній
110.	Тарас Д.	0	середній
111.	Тетяна Ч.	-34	занадто обережна
112.	Уляна Р.	+20	схил. до нестрим. ризику
113.	Юлія Б.	-16	обережна
114.	Юлія П.	-1	середній
115.	Юлія Ч.	+1	середній
116.	Юлія Я.	+27	схил. до нестрим. ризику
117.	Юрій А.	-5	середній
118.	Ян А.	0	середній
119.	Ян Б.	-23	обережний
120.	Яна Д.	-4	середній

ДОДАТОК И

Табл. 7

Результати за опитувальником „Дослідження суб’єктивного контролю”
(розроблений Е.Ф.Бажиним та ін. на основі шкали локуса контролю
Дж.Роттера)”

№ п/п	Ім’я	Назва шкал та кількість балів						
		Іо	Ід	Ін	Іс	Іп	Ім	Із
1.	Альбіна Р.	14	5	8	5	3	3	1
2.	Алла С.	23	6	5	10	5	1	1
3.	Алла Ч.	18	4	5	5	5	1	1
4.	Анастасія Ш.	20	7	4	5	4	4	2
5.	Анатолій М.	26	6	8	6	5	3	2
6.	Андрій С.	23	7	6	5	6	3	2
7.	Андрій Ч.	22	7	7	5	8	3	2
8.	Анжеліка У.	15	11	6	7	8	4	4
9.	Антон К.	21	6	6	7	5	4	4
10.	Артем Г.	29	8	8	5	5	3	3
11.	Борис П.	19	4	5	6	4	2	2
12.	Богдан Ш.	35	9	7	6	6	2	3
13.	Віктор Р.	22	6	7	6	4	3	4
14.	Вікторія К.	18	3	4	5	6	3	1
15.	Володимир Р.	22	9	3	4	4	3	1
16.	Володимир С.	25	7	3	4	8	4	4
17.	В’ячеслав В.	25	10	7	6	5	3	2
18.	Ганна О.	20	7	6	4	4	3	2
19.	Ганна Р.	25	1	7	5	3	0	4
20.	Ганна Я.	36	1	7	5	3	3	0
21.	Генадій Л.	21	3	4	5	5	0	1
22.	Георгій О.	21	3	7	7	5	4	1
23.	Георгій П.	17	5	2	2	7	4	2
24.	Дар’я А.	24	7	5	9	4	2	2
25.	Дар’я М.	41	12	8	8	5	2	2
26.	Дмитро Д.	29	7	8	5	7	4	3
27.	Євген К.	29	5	7	5	7	2	3
28.	Євгенія К.	29	11	6	6	6	4	2
29.	Євгенія Т.	20	2	5	9	8	2	2
30.	Єгор Т.	24	6	6	7	7	3	3
31.	Ігор Д.	32	8	7	3	7	2	3
32.	Ігор К.	33	1	5	9	4	2	4
33.	Іда Г.	22	6	6	4	3	2	4
34.	Ілля Ч.	28	6	4	6	4	3	4
35.	Інна Ю.	22	5	6	6	5	3	1
36.	Ірина Ч.	35	8	5	6	8	4	4
37.	Катерина А.	23	7	9	9	5	2	1

38.	Кирило В.	21	4	5	5	6	3	2
39.	Костянтин Ж.	19	5	5	5	3	3	3
40.	Лариса Р.	22	6	8	5	5	4	1
41.	Леонід З.	27	8	9	7	5	3	4
42.	Лідія Т.	20	2	5	6	4	1	1
43.	Ліна К.	17	4	4	5	4	0	0
44.	Лілія Б.	11	6	10	5	5	1	1
45.	Максим К.	38	12	10	8	7	4	3
46.	Маргарита Н.	19	2	3	5	5	2	2
47.	Марина У.	21	7	8	4	4	1	1
48.	Марина Ф.	30	12	12	8	7	3	3
49.	Марина Ш.	18	3	6	7	7	1	1
50.	Марина Щ.	23	4	6	3	6	1	1
51.	Марія А.	22	7	6	9	6	3	2
52.	Марія Х.	41	12	11	9	8	4	3
53.	Мар'яна Є.	25	8	8	6	4	2	1
54.	Матвій З.	37	11	8	6	5	3	3
55.	Микита Б.	20	6	6	4	6	3	3
56.	Микита В.	22	4	1	3	3	1	2
57.	Микита Ч.	15	2	4	4	5	2	2
58.	Микола Р.	23	8	7	9	5	2	3
59.	Микола Ч.	26	4	5	6	4	4	3
60.	Микола Ч.	14	8	6	6	3	2	3
61.	Михайло А.	18	5	4	5	4	1	2
62.	Мстислава К.	21	5	7	8	4	2	3
63.	Мурат Г.	21	3	3	5	5	1	1
64.	Надія С.	21	4	5	5	3	2	2
65.	Надія У.	31	6	2	10	5	2	4
66.	Ніна А.	15	7	2	4	6	3	3
67.	Ніна А.	31	2	9	5	8	0	2
68.	Ніна Ф.	23	8	6	10	7	4	4
69.	Назар О.	19	5	7	5	4	1	3
70.	Наталя К.	35	10	9	5	6	4	3
71.	Наталя Т.	33	9	10	8	5	4	2
72.	Оксана К.	16	2	9	5	5	4	1
73.	Оксана К.	24	2	5	8	8	4	1
74.	Оксана Т.	25	1	5	8	4	1	2
75.	Олег О.	33	10	9	5	7	3	4
76.	Олег Ю.	27	3	7	4	4	2	3
77.	Олег П.	24	7	6	4	5	2	3
78.	Олександр Л.	25	10	11	7	5	3	4
79.	Олександр М.	18	5	11	1	4	2	4
80.	Олександр Н.	24	8	8	6	5	2	3
81.	Олександра І.	17	2	7	4	4	1	1
82.	Олексій Н.	22	6	7	4	4	3	4
83.	Олена Л.	31	9	7	7	6	2	2
84.	Ольга Б.	19	7	12	2	5	1	1
85.	Ольга Щ.	18	6	6	7	6	1	1
86.	Ольга Щ.	14	9	5	7	3	3	1
87.	Павло С.	21	5	6	4	5	2	3

88.	Петро Я.	20	5	5	5	4	2	2
89.	Поліна А.	22	7	7	6	4	3	2
90.	Раїса Ю.	21	3	3	5	6	4	4
91.	Регіна Д.	17	5	6	5	6	2	2
92.	Рената В.	22	7	6	5	6	3	2
93.	Роман В.	22	6	6	9	8	3	3
94.	Роман Ц.	21	4	3	6	4	0	1
95.	Роман Ч.	22	5	3	5	1	3	3
96.	Роман Я.	22	5	3	5	4	3	4
97.	Ростислав Д.	22	5	6	4	5	3	4
98.	Руслан З.	19	4	4	4	5	2	1
99.	Сабіна П.	21	2	2	4	4	2	1
100.	Світлана В.	20	5	5	6	4	1	3
101.	Семен І.	20	7	6	7	4	2	2
102.	Семен Й.	23	6	5	7	6	4	1
103.	Сергій Ж.	23	11	11	8	6	3	3
104.	Сергій З.	26	3	5	7	6	4	1
105.	Сергій Л.	22	7	8	5	5	1	1
106.	Софія С.	21	5	3	4	4	3	4
107.	Станіслав О.	32	12	8	7	5	4	3
108.	Степан О.	21	5	5	7	4	2	2
109.	Тамара Ф.	22	8	8	7	4	2	2
110.	Тарас Д.	21	2	2	4	4	3	3
111.	Тетяна Ч.	19	5	7	5	6	2	3
112.	Уляна Р.	21	8	6	7	4	4	4
113.	Юлія Б.	31	11	8	6	7	4	3
114.	Юлія П.	28	3	6	4	4	2	4
115.	Юлія Ч.	29	11	7	7	5	4	1
116.	Юлія Я.	16	8	9	7	5	1	1
117.	Юрій А.	22	8	7	9	7	2	2
118.	Ян А.	23	5	7	6	6	0	1
119.	Ян Б.	23	9	7	9	8	3	2
120.	Яна Д.	24	9	6	9	8	2	4

ДОДАТОК К

Табл. 8

Результати за „Методикою діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)”

№ з/п	Ім'я	Назва шкал та кількість балів											
		Адаптивність	Деадаптивність	Прийняття себе	Неприйняття себе	Прийняття інших	Неприйняття інших	Емоц. комфорт	Емоц. дискомфорт	Внутр. контроль	Зовнішній контроль	Домінування	Веденість
1.	Альбіна Р.	119	71	37	10	19	16	17	15	58	23	12	11
2.	Алла С.	119	66	33	9	24	14	18	14	52	18	6	9
3.	Алла Ч.	135	77	44	21	15	22	19	14	55	22	11	12
4.	Анастасія Ш.	158	93	55	15	20	19	29	14	59	28	12	11
5.	Анатолій М.	127	57	42	2	30	17	28	13	52	17	6	10
6.	Андрій С.	128	98	46	20	20	16	23	23	54	35	10	14
7.	Андрій Ч.	125	69	39	11	15	15	26	11	30	21	7	9
8.	Анжеліка У.	77	52	45	12	22	15	22	10	26	25	9	9
9.	Антон К.	119	76	42	9	22	13	19	11	58	21	12	9
10.	Артем Г.	144	50	47	12	28	23	33	7	54	22	7	7
11.	Борис П.	146	53	49	10	26	11	27	11	58	16	14	15
12.	Богдан Ш.	137	42	40	14	21	22	27	16	53	18	9	5
13.	Віктор Р.	137	68	23	15	20	13	30	25	55	18	12	18
14.	Вікторія К.	125	84	35	15	24	27	14	23	53	18	7	12
15.	Володимир Р.	110	58	36	11	20	8	18	9	43	5	4	17
16.	Володимир С.	89	45	19	12	26	10	29	8	44	14	1	13
17.	В'ячеслав В.	148	46	47	12	28	24	33	8	54	22	8	7
18.	Ганна О.	134	70	35	9	24	18	38	28	48	30	11	9
19.	Ганна Р.	130	71	17	8	12	22	31	13	53	33	6	11
20.	Ганна Я.	135	55	22	5	9	15	20	13	54	35	12	10
21.	Генадій Л.	136	51	42	23	24	24	19	26	52	14	7	18
22.	Георгій О.	115	91	22	4	15	13	35	25	30	15	13	17
23.	Георгій П.	119	85	55	28	22	27	33	8	30	18	10	23
24.	Дар'я А.	125	68	39	28	21	22	14	8	45	36	10	20
25.	Дар'я М.	128	89	41	23	23	24	17	25	52	18	12	9
26.	Дмитро Д.	152	113	52	25	28	25	31	26	62	36	9	23
27.	Євген К.	136	75	50	11	21	22	21	16	55	16	10	15
28.	Євгенія К.	170	48	54	9	22	22	34	8	76	6	13	8
29.	Євгенія Т.	125	55	47	16	20	15	25	17	65	1	5	22
30.	Єгор Т.	136	41	39	13	21	18	26	15	52	10	8	23
31.	Ігор Д.	119	71	47	14	21	16	24	24	46	11	7	12
32.	Ігор К.	110	89	21	19	22	17	18	18	35	18	5	14

33.	Іда Г.	118	74	42	10	23	24	20	20	56	10	0	14
34.	Ілля Ч.	68	66	17	14	15	24	22	22	56	20	5	8
35.	Інна Ю.	125	67	31	14	15	18	28	22	71	35	11	8
36.	Ірина Ч.	155	67	54	11	20	19	20	11	63	26	11	7
37.	Катерина А.	146	68	45	8	18	15	30	11	59	27	12	7
38.	Кирило В.	139	75	42	28	24	22	31	26	53	33	7	14
39.	Костянтин Ж.	171	68	65	8	30	20	14	29	21	16	30	11
40.	Лариса Р.	141	67	36	14	19	20	33	11	25	30	7	11
41.	Леонід З.	119	71	37	9	19	16	15	16	58	23	7	12
42.	Лідія Т.	115	72	38	11	20	25	18	16	60	24	10	9
43.	Ліна К.	158	92	53	14	25	19	32	18	63	27	16	21
44.	Лілія Б.	137	99	22	7	25	14	33	19	55	21	14	12
45.	Максим К.	146	51	49	2	26	11	27	11	58	16	14	15
46.	Маргарита Н.	123	58	33	14	19	16	17	15	58	23	6	15
47.	Марина У.	130	95	32	28	24	24	20	23	56	21	5	19
48.	Марина Ф.	110	78	25	25	24	17	30	11	67	6	11	14
49.	Марина Ш.	115	58	25	8	14	28	20	24	52	9	11	18
50.	Марина Щ.	135	68	15	14	19	15	21	23	29	20	5	18
51.	Марія А.	139	67	45	10	27	14	28	14	48	19	4	18
52.	Марія Х.	114	71	37	10	18	24	17	15	58	23	11	9
53.	Мар'яна Є.	137	65	42	14	19	14	28	15	31	18	6	12
54.	Матвій З.	152	98	52	23	24	16	31	26	62	36	12	24
55.	Микита Б.	145	68	45	13	25	15	27	13	50	3	15	4
56.	Микита В.	133	98	46	22	12	16	30	23	55	15	15	10
57.	Микита Ч.	133	91	42	23	24	24	19	26	52	14	6	18
58.	Микола Р.	139	44	43	9	24	15	28	12	50	17	12	17
59.	Микола Ч.	69	65	43	22	12	22	15	26	28	22	12	15
60.	Микола Ч.	69	71	42	23	24	23	19	26	28	25	2	16
61.	Михайло А.	137	67	42	14	25	25	29	5	31	18	6	8
62.	Мстислава К.	101	55	53	28	28	25	22	7	25	19	0	20
63.	Мурат Г.	155	110	44	15	23	28	28	18	34	19	19	11
64.	Надія С.	134	79	54	14	24	17	34	8	76	6	8	19
65.	Надія У.	132	102	39	25	17	25	30	9	54	19	5	11
66.	Ніна А.	147	67	45	25	32	14	33	9	54	20	6	11
67.	Ніна А.	155	90	42	16	20	25	32	23	22	35	6	15
68.	Ніна Ф.	130	89	39	25	25	25	16	23	54	16	8	17
69.	Назар О.	155	69	44	11	26	8	18	14	45	23	10	9
70.	Наталя К.	180	43	59	4	32	21	29	2	64	6	10	9
71.	Наталя Т.	108	76	23	23	24	14	25	12	47	22	5	7
72.	Оксана К.	157	59	22	11	29	10	28	15	25	23	11	22
73.	Оксана К.	136	89	29	11	26	10	29	1	26	35	11	22
74.	Оксана Т.	125	89	19	7	24	11	15	22	26	29	15	15
75.	Олег О.	144	85	43	10	23	16	29	29	60	28	14	14
76.	Олег Ю.	128	45	44	11	22	22	22	25	35	33	16	16
77.	Олег П.	128	98	46	20	20	16	23	23	54	35	10	14
78.	Олександр Л.	137	61	48	7	25	9	27	12	52	18	5	16
79.	Олександр М.	79	62	50	13	22	9	23	7	55	16	16	16
80.	Олександр Н.	129	55	42	2	30	17	28	14	52	17	7	10
81.	Олександра І.	122	82	49	13	25	15	14	17	46	14	8	20
82.	Олексій Н.	159	90	52	14	24	29	28	18	65	28	7	18

83.	Олена Л.	159	95	57	16	18	26	27	15	69	33	6	14
84.	Ольга Б.	88	75	55	10	22	13	20	7	60	12	6	15
85.	Ольга Щ.	124	79	41	13	22	17	21	15	56	18	7	14
86.	Ольга Щ.	100	88	44	10	13	22	22	7	62	15	6	12
87.	Павло С.	137	61	48	7	25	9	27	12	53	19	7	12
88.	Петро Я.	140	79	29	10	14	14	6	13	44	17	6	12
89.	Поліна А.	173	52	52	12	22	22	34	8	76	6	12	8
90.	Райса Ю.	138	77	52	14	21	15	20	15	49	17	11	15
91.	Регіна Д.	108	73	23	25	24	15	25	12	45	21	5	7
92.	Рената В.	115	64	44	14	30	20	21	17	48	17	8	21
93.	Роман В.	135	67	35	11	16	18	19	10	41	25	9	5
94.	Роман Ц.	144	65	41	12	31	15	28	14	51	18	15	16
95.	Роман Ч.	118	88	16	28	24	18	28	9	50	21	14	12
96.	Роман Я.	119	110	33	26	24	20	28	21	55	21	10	6
97.	Ростислав Д.	126	55	28	28	29	22	15	15	62	21	10	6
98.	Руслан З.	140	69	41	15	17	15	27	13	50	3	15	4
99.	Сабіна П.	168	44	50	10	25	22	31	11	55	19	13	10
100.	Світлана В.	170	45	50	10	25	22	28	15	54	16	4	17
101.	Семен І.	129	85	33	12	24	13	14	14	44	18	0	12
102.	Семен Й.	138	85	29	27	30	15	15	15	45	9	1	15
103.	Сергій Ж.	140	68	41	15	17	15	27	13	48	18	6	11
104.	Сергій З.	149	68	48	16	17	18	22	15	54	18	3	11
105.	Сергій Л.	119	71	37	9	19	16	15	16	58	23	7	12
106.	Софія С.	130	89	39	20	24	24	16	23	54	16	4	17
107.	Станіслав О.	156	77	53	8	29	17	30	15	52	18	15	16
108.	Степан О.	126	94	46	20	20	16	23	23	54	35	10	14
109.	Тамара Ф.	139	95	32	28	24	24	20	23	56	21	8	19
110.	Тарас Д.	140	67	42	12	19	14	28	12	53	20	9	11
111.	Тетяна Ч.	136	81	32	15	26	19	16	8	51	19	14	11
112.	Уляна Р.	149	78	44	27	27	27	31	23	54	16	12	5
113.	Юлія Б.	170	67	64	7	28	25	24	25	21	16	30	11
114.	Юлія П.	163	97	53	14	25	19	32	18	63	27	15	23
115.	Юлія Ч.	150	77	42	14	24	19	23	18	53	30	6	5
116.	Юлія Я.	133	89	42	14	24	16	23	18	55	33	6	8
117.	Юрій А.	115	89	39	15	25	22	33	23	63	18	6	12
118.	Ян А.	123	60	43	9	25	18	27	14	52	19	12	9
119.	Ян Б.	120	69	32	10	15	22	28	14	55	12	18	9
120.	Яна Д.	134	73	48	9	22	21	20	15	54	18	4	15

Результати інтегральних показників учасників дослідження за „Методикою діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд)”

№ п/п	Ім'я	Інтегральні показники (%)					
		Адаптація	Самоприйняття	Прийняття інших	Емоційна комфортність	Інтернальність	Прагнення до домінування
1.	Альбіна Р.	62,6	78,7	58,7	53,1	64,3	68,5
2.	Алла С.	64,3	78,5	67,2	56,3	67,3	57,1
3.	Алла Ч.	63,7	67,6	45	57,6	64,1	64,7
4.	Анастасія Ш.	63	78,5	55,8	67,4	60	68,5
5.	Анатолій М.	69	95,5	67,9	68,2	68,6	54,6
6.	Андрій С.	56,6	69,7	60	50	52,4	58,8
7.	Андрій Ч.	64,4	78	54,6	70,2	50,5	60,8
8.	Анжеліка У.	59,7	78,9	63,7	68,8	42,6	66,7
9.	Антон К.	61	82,3	67	63,3	66,3	72,7
10.	Артем Г.	74,2	79,6	59,3	82,5	63,6	66,7
11.	Борис П.	73,4	83	73,9	71	72,1	65,1
12.	Богдан Ш.	76,5	74	53,3	62,7	67,7	78,2
13.	Віктор Р.	66,8	60,5	64,9	54,6	68,5	57,1
14.	Вікторія К.	59,8	70	54,6	37,8	72,1	53,8
15.	Володимир Р.	65,5	76,5	75	66,7	86	32
16.	Володимир С.	66,4	61,2	75,7	78,3	69,1	13,3
17.	В'ячеслав В.	76,3	79,6	58,3	80,4	63,6	69,5
18.	Ганна О.	65,7	79,6	61,5	57,6	53,3	70,9
19.	Ганна Р.	64,7	68	39,5	70,5	53,4	52,1
20.	Ганна Я.	71,1	81,5	41,8	60,6	52,4	70,5
21.	Генадій Л.	72,7	64,6	54,6	42,2	72,6	43,8
22.	Георгій О.	55,8	84,6	58	58,3	58,8	60,4
23.	Георгій П.	58,3	66,2	49,4	80,4	54,3	46,5
24.	Дар'я А.	64,8	58,2	53,3	63,6	47,1	50
25.	Дар'я М.	59	64	53,4	40,7	67,3	72,2
26.	Дмитро Д.	57,4	67,5	57,3	54,3	55,1	43,9
27.	Євген К.	64,5	81,9	53,3	56,7	71	57,1
28.	Євгенія К.	78	85,7	54,6	80,9	90	76,4
29.	Євгенія Т.	69,4	74,6	61,5	59,5	97,8	31,3
30.	Єгор Т.	76,8	75	58,3	63,4	78,9	41
31.	Ігор Д.	62,6	77	61,1	50	74,9	53,8
32.	Ігор К.	55,3	52,5	60,8	50	58,1	41,7

33.	Іда Г.	61,5	80,7	53,4	50	80	0
34.	Ілля Ч.	50,8	54,8	42,8	50	66,7	55,6
35.	Інна Ю.	65,1	68,9	50	56	59,2	73,3
36.	Ірина Ч.	69,8	83	55,8	64,5	63,3	75,8
37.	Катерина А.	68,2	84,9	59	73,1	60,9	77,4
38.	Кирило В.	65	60	56,6	54,3	53,4	50
39.	Костянтин Ж.	71,6	89	64,2	32,5	48,3	84,5
40.	Лариса Р.	67,8	72	53,2	75	37,3	56
41.	Леонід З.	62,6	80,4	58,7	48,3	64,3	53,8
42.	Лідія Т.	61,5	77,5	48,9	52,9	64,1	68,9
43.	Ліна К.	63,2	79,1	61,2	64	62,5	60,3
44.	Лілія Б.	58	75,8	68,1	63,4	65,1	70
45.	Максим К.	74,1	96	73,9	71	72,1	65,1
46.	Маргарита Н.	68	70,2	58,7	53,1	64,3	44,4
47.	Марина У.	57,7	53,3	54,6	46,5	65,5	34,4
48.	Марина Ф.	58,5	50	62,8	73,1	88,8	61,1
49.	Марина Ш.	66,5	75,8	37,5	45,5	80,4	55
50.	Марина Щ.	66,5	51,7	60,3	47,7	50,8	35,7
51.	Марія А.	67,5	81,8	69,8	66,7	64,3	30,7
52.	Марія Х.	61,6	78,7	47,3	53,1	64,3	70,9
53.	Мар'яна Є.	67,8	75	61,9	65,1	55,1	50
54.	Матвій З.	60,8	69,3	64,2	54,3	55,1	50
55.	Микита Б.	68,1	77,5	66,7	67,5	92,2	88,2
56.	Микита В.	57,6	67,6	47,3	56,6	72,3	75
57.	Микита Ч.	59,4	64,6	54,6	42,2	72,6	40
58.	Микола Р.	76	82,6	65,7	70	67,7	58,5
59.	Микола Ч.	51,5	66,1	39,5	36,5	47,6	61,5
60.	Микола Ч.	49,3	64,6	55,6	42,2	44,4	20
61.	Михайло А.	67,2	75	54,6	85,2	55,1	60
62.	Мстислава К.	64,8	65,4	57,3	75,8	48,4	0
63.	Мурат Г.	58,5	74,5	49,6	60,8	56,1	77,5
64.	Надія С.	62,9	79,4	62,8	80,9	90	45,7
65.	Надія У.	56,4	60,9	44,9	76,9	66,9	47,6
66.	Ніна А.	68,7	64,2	73,2	78,5	65,9	52,1
67.	Ніна А.	63,3	72,4	48,9	58,1	30,9	44,4
68.	Ніна Ф.	59,4	60,9	54,6	41	70,6	48,5
69.	Назар О.	69,2	80	79,5	56,2	58,2	68,9
70.	Наталя К.	80,7	93,6	64,7	93,5	88,3	68,9
71.	Наталя Т.	58,7	50	67,2	67,5	60,4	58,8
72.	Оксана К.	72,7	66,7	77,6	65,1	43,7	50
73.	Оксана К.	60,4	72,5	75,7	96,7	34,7	50
74.	Оксана Т.	58,4	73	72,3	40,5	39	66,7
75.	Олег О.	62,8	81,1	63,3	50	60,4	66,7
76.	Олег Ю.	74	80	54,6	46,8	43,1	66,7
77.	Олег П.	56,6	69,7	60	50	52,4	58,8
78.	Олександр Л.	69,2	87,3	76,9	69,2	67,3	38,4
79.	Олександр М.	56	79,3	74,5	76,7	71	66,7
80.	Олександр Н.	70,1	95,5	67,9	66,7	68,6	58,3
81.	Олександра І.	59,8	79	66,7	45,1	70,1	66,7
82.	Олексій Н.	63,9	78,8	49,8	60,8	62,3	43,8

83.	Олена Л.	62,6	78	45,3	64,2	59,8	46,1
84.	Ольга Б.	54	84,6	67	74	78,1	44,4
85.	Ольга Щ.	61,1	75,9	60,8	58,3	68,9	50
86.	Ольга Щ.	53,2	81,4	41,4	75,8	74,6	50
87.	Павло С.	69,2	87,3	76,9	69,2	66,5	53,8
88.	Петро Я.	63,9	74,4	54,6	31,5	64,8	50
89.	Поліна А.	76,9	81,3	54,6	80,9	90	75
90.	Раїса Ю.	64,2	78,8	62,6	57,1	67,3	59,4
91.	Регіна Д.	59,7	47,9	65,7	67,6	60,4	58,8
92.	Рената В.	64,3	75,8	64,2	55,2	66,8	43,2
93.	Роман В.	66,8	76	51,6	65,5	53,9	78,2
94.	Роман Ц.	69	77,3	71,2	66,7	66,9	65,2
95.	Роман Ч.	57,3	36,3	61,5	75,7	62,9	70
96.	Роман Я.	52	55,9	59	57,1	65,1	76,9
97.	Ростислав Д.	69,6	50	61,2	50	67,8	76,9
98.	Руслан З.	67	73,2	57,6	67,5	92,2	88,2
99.	Сабіна П.	79,3	83,3	57,6	73,8	67,4	72,2
100.	Світлана В.	79,1	83,3	57,6	65,1	70,6	32
101.	Семен І.	60,3	73,3	68,8	50	63,5	0
102.	Семен Й.	61,9	51,7	70,5	50	78,1	11,7
103.	Сергій Ж.	67,3	73,2	57,6	67,5	65,5	52,1
104.	Сергій З.	68,7	75	53,1	59,5	68,1	35,2
105..	Сергій Л.	62,6	80,4	58,7	48,3	64,3	53,8
106..	Софія С.	59,4	66,1	54,6	41	70,6	32
107.	Станіслав О.	67	86,8	67,1	66,7	67,3	65,2
108.	Степан О.	57,3	69,8	60	50	52,4	58,8
109.	Тамара Ф.	59,4	53,3	54,6	46,5	65,5	45,7
110.	Тарас Д.	67,6	77,8	61,9	70	65,4	62
111.	Тетяна Ч.	62,7	68	62,1	66,7	65,7	71,7
112.	Уляна Р.	65,6	61,9	54,6	57,4	70,6	82,7
113.	Юлія Б.	71,7	90,1	57,3	48,9	48,3	84,5
114.	Юлія П.	62,7	79,1	61,2	64	62,5	56,6
115.	Юлія Ч.	66,1	75	60,2	56	55,7	70,5
116.	Юлія Я.	59,9	75	64,2	56	54,3	60
117.	Юрій А.	56,3	72,2	57,6	58,9	71,4	50
118.	Ян А.	67,2	82,6	62,5	65,8	66,1	36,3
119.	Ян Б.	63,4	76,1	45	66,7	76,6	80
120.	Яна Д.	64,7	84,2	55,6	57,1	68,1	34,7

ДОДАТОК Л

Табл. 10

Результати за „Характерологічним опитувальником К.Леонгарда-Г.Шмішека”

№ з/п	Випробовуваний/ Тип акцентуації (бали)	Гіпертимний	Застрагаючий	Емотивний	Педантичний	Тривожний	Циклотимний	Демонстративний	Збудливий	Дистимний	Екзальтований
1.	Альбіна Р.	12	22	19	5	13	6	6	18	10	15
2.	Алла С.	19	12	12	22	12	5	9	18	13	15
3.	Алла Ч.	15	15	5	8	10	19	16	18	0	9
4.	Анастасія Ш.	24	15	19	12	5	7	9	5	6	21
5.	Анатолій М.	24	16	15	12	18	18	12	15	6	12
6.	Андрій С.	8	9	14	19	12	12	5	0	10	12
7.	Андрій Ч.	23	12	12	15	12	5	7	10	11	20
8.	Анжеліка У.	22	19	12	5	2	14	9	9	11	4
9.	Антон К.	19	9	12	11	12	9	9	10	8	8
10.	Артем Г.	21	22	12	18	6	21	16	21	12	6
11.	Борис П.	12	11	8	8	14	20	6	10	18	13
12.	Богдан Ш.	22	21	11	11	12	10	9	9	12	12
13.	Віктор Р.	12	6	12	12	18	12	19	9	9	19
14.	Вікторія К.	18	12	21	21	9	15	5	9	10	18
15.	Володимир Р.	21	12	12	4	0	6	16	3	15	18
16.	Володимир С.	12	3	12	12	12	9	6	12	8	20
17.	В'ячеслав В.	20	18	10	18	6	19	14	18	12	7
18.	Ганна О.	13	10	16	19	12	12	5	7	12	21
19.	Ганна Р.	15	21	15	8	10	17	8	15	17	8
20.	Ганна Я.	24	15	17	12	12	0	3	3	0	9
21.	Генадій Л.	16	16	8	8	12	14	10	10	12	0
22.	Георгій О.	16	9	10	12	22	19	7	11	11	6
23.	Георгій П.	17	12	12	9	4	6	19	11	15	11
24.	Дар'я А.	21	9	22	12	7	7	12	21	11	12
25.	Дар'я М.	20	11	11	5	1	7	9	15	15	6
26.	Дмитро Д.	15	14	18	10	18	21	8	9	15	24
27.	Євген К.	18	14	9	12	6	9	14	3	18	6
28.	Євгенія К.	18	18	21	18	9	15	18	3	18	12
29.	Євгенія Т.	12	6	6	6	12	12	5	7	11	18
30.	Єгор Т.	18	18	11	12	12	9	20	5	12	8
31.	Ігор Д.	12	12	9	6	6	3	16	12	9	18
32.	Ігор К.	24	18	11	5	12	12	4	12	9	9
33.	Іда Г.	6	18	21	14	9	15	12	9	21	6
34.	Ілля Ч.	15	5	12	6	6	11	5	6	8	6
35.	Інна Ю.	17	8	5	12	11	4	8	11	9	9
36.	Ірина Ч.	18	10	16	12	15	15	9	12	24	15
37.	Катерина А.	18	19	24	19	12	12	11	9	10	8

38.	Кирило В.	12	10	8	8	9	20	12	9	9	10
39.	Костянтин Ж.	15	12	9	13	12	11	8	18	18	19
40.	Лариса Р.	15	11	19	11	15	15	5	2	2	6
41.	Леонід З.	12	12	12	11	12	12	12	6	19	12
42.	Лідія Т.	23	14	16	7	12	13	18	18	18	17
43.	Ліна К.	15	15	19	19	10	14	14	8	5	12
44.	Лілія Б.	12	16	14	18	14	6	18	5	5	6
45.	Максим К.	12	14	21	14	9	6	18	6	12	6
46.	Маргарита Н.	13	19	19	7	12	6	6	18	10	15
47.	Марина У.	18	12	18	14	16	18	9	4	3	6
48.	Марина Ф.	24	18	21	18	12	12	12	9	6	7
49.	Марина Ш.	22	18	18	18	18	11	11	5	9	11
50.	Марина Щ.	23	12	13	12	12	8	8	8	8	11
51.	Марія А.	18	18	19	14	9	12	12	5	6	5
52.	Марія Х.	21	16	18	6	12	15	18	18	18	18
53.	Мар'яна Є.	12	18	18	19	19	10	9	9	12	12
54.	Матвій З.	22	18	12	18	7	18	13	18	12	6
55.	Микита Б.	18	12	9	9	11	11	5	0	12	8
56.	Микита В.	12	13	10	11	9	12	12	12	8	0
57.	Микита Ч.	15	12	11	12	18	19	18	24	5	9
58.	Микола Р.	13	12	19	13	9	7	15	3	11	7
59.	Микола Ч.	15	15	17	2	12	15	14	11	19	12
60.	Микола Ч.	13	11	12	12	19	12	6	15	6	4
61.	Михайло А.	18	18	12	14	21	12	15	12	12	11
62.	Мстислава К.	21	4	4	15	4	6	11	11	14	12
63.	Мурат Г.	21	21	12	15	12	12	8	5	9	9
64.	Надія С.	15	15	24	15	3	12	18	2	18	10
65.	Надія У.	12	15	18	11	15	17	11	3	9	9
66.	Ніна А.	14	9	12	14	15	15	9	11	11	10
67.	Ніна А.	15	11	5	23	17	9	4	12	12	11
68.	Ніна Ф.	17	15	15	18	12	5	4	10	9	9
69.	Назар О.	12	18	12	15	19	19	12	12	12	12
70.	Наталя К.	24	18	18	13	18	18	19	9	5	18
71.	Наталя Т.	15	16	18	6	9	6	12	9	6	12
72.	Оксана К.	14	12	12	15	12	4	8	15	7	8
73.	Оксана К.	12	10	11	11	11	13	8	8	8	9
74.	Оксана Т.	21	11	15	19	21	15	17	16	15	9
75.	Олег О.	12	8	12	12	3	18	4	3	18	18
76.	Олег Ю.	12	11	11	11	16	15	19	18	15	7
77.	Олег П.	18	18	15	14	18	12	16	21	18	12
78.	Олександр Л.	13	13	12	18	12	5	5	9	11	11
79.	Олександр М.	24	11	16	15	10	10	5	9	5	8
80.	Олександр Н.	19	12	17	18	19	18	22	18	8	5
81.	Олександра І.	24	8	15	18	12	12	18	9	12	6
82.	Олексій Н.	12	12	9	14	6	12	12	6	18	11
83.	Олена Л.	15	20	21	14	9	18	14	6	18	18
84.	Ольга Б.	5	8	8	13	11	11	16	18	8	18
85.	Ольга Щ.	10	15	22	16	11	14	12	10	20	8
86.	Ольга Щ.	15	18	5	5	11	11	12	6	6	9
87.	Павло С.	18	11	12	13	14	18	18	9	9	18

88.	Петро Я.	11	11	13	18	12	8	8	10	11	12
89.	Поліна А.	23	19	18	14	18	12	14	9	12	8
90.	Раїса Ю.	15	15	19	15	18	18	12	12	8	12
91.	Регіна Д.	18	12	21	18	10	12	18	5	13	12
92.	Рената В.	21	17	22	19	12	9	18	12	10	13
93.	Роман В.	14	14	14	18	9	12	9	8	19	8
94.	Роман Ц.	17	13	11	14	12	11	8	18	18	9
95.	Роман Ч.	12	0	5	12	15	11	11	15	12	12
96.	Роман Я.	11	24	10	7	15	18	11	12	13	10
97.	Ростислав Д.	18	10	11	8	16	16	12	12	6	10
98.	Руслан З.	15	11	12	16	6	6	19	12	10	12
99.	Сабіна П.	18	18	19	18	9	8	9	11	12	12
100.	Світлана В.	24	12	19	19	9	11	8	5	12	12
101.	Семен І.	18	12	15	15	6	19	8	12	20	9
102.	Семен Й.	13	12	15	14	14	10	11	9	9	9
103.	Сергій Ж.	12	12	15	18	7	7	9	15	12	11
104.	Сергій З.	13	9	12	14	16	18	15	18	11	6
105.	Сергій Л.	19	15	17	14	18	9	9	11	8	15
106.	Софія С.	18	12	18	16	9	18	16	9	15	12
107.	Станіслав О.	21	18	21	12	12	5	20	15	9	18
108.	Степан О.	18	9	10	14	18	18	19	12	8	12
109.	Тамара Ф.	22	12	19	18	9	12	12	9	9	21
110.	Тарас Д.	16	9	9	19	5	12	12	9	9	11
111.	Тетяна Ч.	15	13	21	18	9	10	18	8	7	14
112.	Уляна Р.	18	16	19	6	10	6	9	9	6	9
113.	Юлія Б.	18	10	18	16	6	9	14	3	12	12
114.	Юлія П.	15	20	18	6	15	24	20	21	9	18
115.	Юлія Ч.	13	6	16	11	8	8	8	7	11	6
116.	Юлія Я.	22	5	11	12	18	5	13	5	11	10
117.	Юрій А.	15	10	5	10	6	18	5	12	13	8
118.	Ян А.	24	14	13	13	14	14	12	12	7	12
119.	Ян Б.	18	14	18	15	6	7	8	11	12	9
120.	Яна Д.	18	16	18	18	9	9	12	8	7	7

Користуючись даними Табл. 10 виділили критичні значення типів акцентуації характеру та занесли їх у Табл. 11.

Критичні значення за “Характерологічним опитувальником К. Леонгарда-Г. Шмішека”

[illegible]

38.	Марія А.			19							
39.	Марія Х.	21									
40.	Мар'яна Є.				19	19					
41.	Матвій З.	22									
42.	Микита Ч.						19		24		
43.	Микола Р.			19							
44.	Микола Ч.						5			19	
45.	Микола Ч.					19					
46.	Михайло А.					21			2		
47.	Мстислава К.	21									
48.	Мурат Г.	21	21			2					9
49.	Надія С.			24							
50.	Наталя К.	24						19			
51.	Оксана Т.	21			19	21					
52.	Олег Ю.							19			
53.	Олег П.								21		
54.	Олександр М.	24									
55.	Олександр Н.	19				19		22			
56.	Олександра І.	24									
57.	Олена Л.		20	21							
58.	Поліна А.	23	19								
59.	Раїса Ю.			19							
60.	Регіна Д.			21							
61.	Рената В.	21		22	19						
62.	Роман В.										
63.	Роман Я.		24								
64.	Руслан З.							19			
65.	Сабіна П.			19							
66.	Світлана В.	24		19	19						
67.	Семен І.						19			20	
68.	Сергій Л.	19									
69.	Станіслав О.	21		21				20			
70.	Степан О.							19			
71.	Тамара Ф.	22		19							21
72.	Тарас Д.				19						
73.	Тетяна Ч.			21							
74.	Уляна Р.			19							
75.	Юлія П.		20				24	20	21		
76.	Юлія Я.	22									
77.	Ян А.	24					4				

ДОДАТОК М

Табл. 12

Результати за „16-ти факторним опитувальником Р. Кеттелла”

№ п/п	Ім'я	Кількість балів по факторам																
		MD	A	B	C	E	F	G	H	I	L	M	N	O	Q ₁	Q ₂	Q ₃	Q ₄
1.	Альбіна Р.	8	7	3	7	4	5	4	5	7	8	5	11	6	3	7	6	7
2.	Алла С.	5	7	4	6	5	5	7	5	6	6	5	6	6	6	5	6	8
3.	Алла Ч.	7	7	3	7	5	6	7	6	6	5	6	6	6	7	6	7	8
4.	Анастасія Ш.	8	12	5	6	4	7	7	5	8	7	11	9	4	6	7	3	7
5.	Анатолій М.	9	8	4	4	7	4	10	9	6	5	4	5	9	7	8	8	8
6.	Андрій С.	7	8	3	7	6	6	7	6	5	5	5	7	6	9	8	12	8
7.	Андрій Ч.	5	5	4	10	5	5	2	5	1	3	6	7	5	2	4	12	7
8.	Анжеліка У.	8	6	8	7	6	9	8	5	7	3	12	5	7	5	6	6	9
9.	Антон К.	9	6	4	5	8	8	5	6	7	7	6	4	7	7	11	5	9
10.	Артем Г.	5	6	4	4	9	1	9	10	7	6	7	7	4	9	7	10	5
11.	Борис П.	4	5	5	6	3	4	9	7	5	8	4	10	4	6	4	8	3
12.	Богдан Ш.	7	5	5	3	8	7	4	6	5	9	2	6	8	8	10	8	9
13.	Віктор Р.	10	9	6	3	7	8	10	8	2	2	4	5	6	8	12	4	8
14.	Вікторія К.	9	7	6	9	4	7	10	5	9	7	7	8	5	6	11	9	9
15.	Володимир Р.	10	9	6	8	5	5	9	6	6	7	7	6	4	7	6	5	1
16.	Володимир С.	11	8	6	5	7	9	5	7	5	6	5	7	6	6	11	4	7
17.	В'ячеслав В.	6	7	4	5	5	7	8	7	9	3	6	8	5	8	7	11	6
18.	Ганна О.	6	7	3	11	5	9	8	4	7	5	7	9	2	6	5	12	9
19.	Ганна Р.	6	8	4	11	5	7	8	7	6	11	6	8	6	7	6	12	8
20.	Ганна Я.	0	7	4	6	6	7	11	8	11	0	6	8	7	7	6	6	7
21.	Генадій Л.	9	10	2	4	8	7	10	6	8	4	6	7	3	9	8	8	8
22.	Георгій О.	5	5	1	5	11	5	7	6	5	6	7	6	2	8	7	6	9
23.	Георгій П.	5	11	2	7	7	6	7	6	6	5	6	5	2	8	4	5	9
24.	Дар'я А.	1	12	5	5	2	6	8	6	7	4	4	7	4	6	4	5	9
25.	Дар'я М.	10	10	6	5	10	9	9	6	12	4	8	12	9	8	6	3	9
26.	Дмитро Д.	5	10	2	5	3	4	9	3	7	8	8	2	8	8	8	8	3
27.	Євген К.	8	7	5	5	7	5	7	7	4	7	6	6	8	5	7	10	6
28.	Євгенія К.	11	8	3	6	6	6	10	7	8	6	6	4	4	11	10	8	3
29.	Євгенія Т.	11	5	3	11	5	10	9	12	7	4	4	4	7	9	10	7	8
30.	Єгор Т.	8	5	3	6	6	6	11	7	7	5	7	8	5	5	7	7	8
31.	Ігор Д.	7	3	5	4	8	2	8	9	7	5	5	4	10	4	8	4	3
32.	Ігор К.	6	11	6	2	7	5	9	5	5	4	7	4	7	9	10	7	5
33.	Іда Г.	7	7	4	5	2	5	9	3	5	6	5	6	6	8	8	10	5
34.	Ілля Ч.	5	11	6	2	7	6	7	5	11	5	7	11	6	9	5	8	7
35.	Інна Ю.	7	12	5	4	5	6	6	7	6	6	5	5	6	6	5	8	7
36.	Ірина Ч.	5	8	5	10	8	5	10	7	5	3	5	3	10	8	4	7	6
37.	Катерина А.	3	6	5	8	5	6	9	4	7	6	7	9	5	5	10	12	7
38.	Кирило В.	4	4	4	5	5	5	6	6	6	8	3	7	9	4	5	7	6
39.	Костянтин Ж.	8	7	4	5	4	6	6	7	6	3	7	7	5	9	9	7	6
40.	Лариса Р.	8	7	7	6	8	4	6	5	7	7	9	7	11	6	7	4	9
41.	Леонід З.	5	4	5	3	5	4	5	5	6	7	8	8	7	6	4	7	4

42.	Лідія Т.	7	10	5	5	7	6	4	6	7	7	4	5	7	7	5	6	6
43.	Ліна К.	6	7	8	9	6	9	7	6	12	4	10	8	5	9	9	9	8
44.	Лілія Б.	6	7	4	6	8	4	7	5	5	5	5	8	9	5	7	9	9
45.	Максим К.	7	6	4	8	9	6	10	8	7	6	6	3	8	10	5	5	4
46.	Маргарита Н.	6	7	3	5	6	7	9	6	5	7	7	4	5	8	5	6	8
47.	Марина У.	3	7	4	8	5	7	5	4	10	4	6	8	8	3	5	7	7
48.	Марина Ф.	8	12	6	8	7	10	7	6	7	5	5	9	4	10	9	6	9
49.	Марина Ш.	6	10	4	6	8	4	7	5	6	3	6	5	5	5	8	6	7
50.	Марина Щ.	6	10	4	12	8	5	11	6	12	3	6	5	5	7	8	5	8
51.	Марія А.	8	9	4	5	6	8	8	7	9	1	4	11	5	5	8	6	7
52.	Марія Х.	7	10	6	6	10	8	6	8	8	6	5	3	9	9	3	8	1
53.	Мар'яна Є.	5	8	5	7	2	3	6	4	11	9	9	8	8	1	9	9	6
54.	Матвій З.	5	5	4	7	8	6	10	5	7	5	6	7	4	9	7	7	4
55.	Микита Б.	6	7	5	12	5	7	10	9	6	2	1	7	10	3	9	7	8
56.	Микита В.	8	11	8	7	11	6	8	5	4	6	7	6	7	8	5	12	8
57.	Микита Ч.	12	8	4	4	12	12	6	9	3	1	4	5	8	7	3	4	9
58.	Микола Р.	9	8	6	12	7	6	10	6	2	3	5	9	1	5	8	10	8
59.	Микола Ч.	9	6	8	8	5	12	8	6	11	4	4	6	5	9	9	12	9
60.	Микола Ч.	3	7	3	8	5	6	8	3	3	4	4	6	6	9	10	5	11
61.	Михайло А.	4	3	1	2	4	5	6	2	11	7	6	6	11	5	5	4	6
62.	Мстислава К.	2	10	3	6	6	5	6	5	5	6	5	7	7	6	11	7	6
63.	Мурат Г.	9	6	3	8	7	9	9	10	5	2	5	9	7	10	12	12	8
64.	Надія С.	9	9	4	6	7	7	8	6	7	7	7	5	6	8	9	6	6
65.	Надія У.	5	9	1	7	11	6	10	7	5	9	5	4	7	5	11	7	7
66.	Ніна А.	3	8	2	3	4	6	9	7	7	6	5	5	5	5	4	9	5
67.	Ніна А.	5	8	1	5	4	2	9	7	6	9	6	6	5	5	5	9	5
68.	Ніна Ф.	4	7	5	8	5	3	8	4	6	6	5	6	5	6	5	6	6
69.	Назар О.	6	3	7	5	5	4	7	5	7	7	5	6	7	6	3	9	5
70.	Наталя К.	4	9	3	3	9	10	8	6	6	4	4	9	6	4	7	5	8
71.	Наталя Т.	8	5	3	4	2	7	5	9	5	3	3	9	8	6	7	7	5
72.	Оксана К.	7	8	4	5	0	6	9	9	12	4	7	9	6	6	7	3	8
73.	Оксана К.	7	6	4	6	6	3	9	9	9	4	7	10	7	6	7	6	8
74.	Оксана Т.	5	4	2	7	6	2	8	9	8	7	11	11	7	7	8	6	5
75.	Олег О.	4	4	8	7	6	3	6	5	5	5	7	5	2	8	9	8	1
76.	Олег Ю.	4	6	1	7	11	1	7	10	6	7	6	5	11	9	6	4	4
77.	Олег П.	5	9	3	5	9	4	12	6	4	4	5	7	10	4	6	4	5
78.	Олександр Л.	6	5	8	6	6	7	10	6	5	5	5	9	4	10	8	8	8
79.	Олександр М.	4	6	0	7	11	1	7	6	6	7	6	7	7	9	9	8	7
80.	Олександр Н.	6	7	3	8	6	5	12	8	7	6	5	9	7	6	5	7	7
81.	Олександра І.	7	12	3	8	5	8	12	12	7	6	4	8	9	5	2	9	7
82.	Олексій Н.	8	4	5	7	5	6	8	6	2	5	5	8	6	7	7	6	7
83.	Олена Л.	9	8	3	7	7	4	8	5	6	8	7	6	6	7	9	11	6
84.	Ольга Б.	7	8	5	10	1	5	5	5	5	5	6	5	7	7	9	8	6
85.	Ольга Щ.	7	6	4	4	1	4	7	5	7	6	4	8	6	6	7	11	7
86.	Ольга Щ.	8	8	0	11	5	8	5	7	6	5	5	7	7	4	3	7	8
87.	Павло С.	8	6	4	8	4	2	9	6	1	4	7	6	8	5	6	7	1
88.	Петро Я.	5	7	6	5	6	4	10	8	5	9	5	6	5	6	10	6	7
89.	Поліна А.	11	8	6	5	7	10	8	11	9	4	8	7	6	6	6	6	8
90.	Раїса Ю.	7	9	3	5	5	9	5	4	12	7	6	7	7	8	6	9	12
91.	Регіна Д.	2	8	2	4	5	8	11	5	10	7	8	8	6	8	5	9	6

92.	Рената В.	7	7	3	3	4	7	12	4	9	6	7	5	6	8	5	9	7
93.	Роман В.	9	3	3	3	3	5	7	6	5	5	6	1	4	5	6	1	3
94.	Роман Ц.	8	6	3	5	5	6	6	7	5	4	7	8	5	6	5	7	8
95.	Роман Ч.	8	5	5	5	6	8	7	7	7	6	5	7	6	4	8	1	7
96.	Роман Я.	6	5	5	5	6	8	6	3	6	9	5	7	6	7	8	2	7
97.	Ростислав Д.	6	7	6	7	4	11	6	5	9	9	2	5	8	7	9	6	8
98.	Руслан З.	5	5	5	6	6	3	9	7	6	4	6	12	7	6	6	6	7
99.	Сабіна П.	6	9	5	8	5	5	1	5	7	3	7	8	6	6	7	6	5
100.	Світлана В.	9	12	3	6	6	4	5	6	12	6	6	4	5	2	4	6	5
101.	Семен І.	8	3	2	2	5	4	8	4	2	7	5	7	7	5	6	6	1
102.	Семен Й.	6	7	7	6	11	3	12	6	5	3	5	4	8	6	3	5	6
103.	Сергій Ж.	10	6	6	2	9	10	9	6	3	5	5	3	6	7	6	6	8
104.	Сергій З.	11	7	4	6	9	5	12	7	6	6	6	4	9	6	3	8	6
105.	Сергій Л.	5	10	3	6	10	5	7	6	5	5	5	8	7	6	7	6	4
106.	Софія С.	7	7	2	3	4	7	12	4	9	6	7	5	6	7	3	8	5
107.	Станіслав О.	8	7	4	8	9	9	10	9	8	3	9	6	9	12	3	6	5
108.	Степан О.	5	9	4	6	6	5	8	6	4	5	4	8	6	6	8	5	6
109.	Тамара Ф.	6	10	4	6	4	9	8	6	6	7	7	7	8	5	9	7	2
110.	Тарас Д.	8	7	5	10	5	7	8	5	1	5	5	5	6	8	5	9	7
111.	Тетяна Ч.	9	11	6	3	7	9	7	6	10	6	9	7	4	7	12	8	7
112.	Уляна Р.	3	5	3	5	4	12	8	5	8	3	11	8	6	8	4	8	5
113.	Юлія Б.	8	8	5	10	4	4	10	5	7	3	6	4	2	6	8	10	3
114.	Юлія П.	5	7	5	4	6	4	9	5	6	6	6	5	4	6	8	5	5
115.	Юлія Ч.	12	12	3	7	9	7	7	6	8	6	7	6	8	12	9	5	6
116.	Юлія Я.	5	12	3	7	9	7	7	6	9	6	5	6	8	10	7	8	6
117.	Юрій А.	5	12	5	9	9	7	4	5	6	4	5	5	6	7	5	8	8
118.	Ян А.	7	7	6	5	8	11	12	6	5	4	5	5	6	8	6	6	8
119.	Ян Б.	8	6	7	9	7	6	7	7	12	4	4	8	5	6	8	9	8
120.	Яна Д.	8	7	3	8	6	6	5	6	9	5	7	6	6	8	12	7	6

Результати переведення „сирих” балів у стени за „16-ти факторним
опитувальником Р. Кеттелла”

№ п/п	Ім'я	Кількість стенів по факторам																
		MD	A	B	C	E	F	G	H	I	L	M	N	O	Q ₁	Q ₂	Q ₃	Q ₄
1.	Альбіна Р.	7	6	2	6	3	4	3	4	6	7	4	10	5	2	6	5	6
2.	Алла С.	4	4	4	4	5	5	5	3	4	8	4	6	6	3	5	5	7
3.	Алла Ч.	6	4	3	5	5	6	5	4	4	7	5	6	6	5	6	6	7
4.	Анастасія Ш.	10	10	7	6	4	7	5	3	6	9	10	9	3	3	7	2	6
5.	Анатолій М.	8	6	5	2	7	4	8	7	4	7	3	5	8	5	8	7	7
6.	Андрій С.	7	6	3	5	6	6	5	4	3	7	4	7	5	7	8	10	7
7.	Андрій Ч.	4	2	5	8	5	5	1	3	1	4	5	7	4	1	4	10	6
8.	Анжеліка У.	7	3	10	5	6	9	6	3	5	4	10	5	7	2	6	6	8
9.	Антон К.	5	3	5	3	8	9	3	4	5	9	5	4	6	5	10	4	8
10.	Артем Г.	4	3	5	2	9	1	7	8	5	8	6	7	3	7	7	9	5
11.	Борис П.	4	2	7	6	3	4	7	5	3	10	3	10	3	3	4	7	3
12.	Богдан Ш.	4	2	7	1	8	7	2	4	3	10	1	6	7	6	10	7	8
13.	Віктор Р.	8	7	9	1	7	9	8	6	1	2	3	5	5	6	10	3	7
14.	Вікторія К.	6	5	9	7	4	7	8	3	7	9	6	8	4	3	10	8	8
15.	Володимир Р.	9	7	7	6	5	5	7	4	4	9	6	6	3	5	6	4	1
16.	Володимир С.	10	5	8	3	7	9	3	5	3	8	4	7	6	3	10	3	6
17.	В'ячеслав В.	6	5	5	3	5	7	6	5	7	4	5	8	4	6	7	10	6
18.	Ганна О.	6	5	3	9	5	10	6	2	5	7	6	9	2	3	5	10	8
19.	Ганна Р.	5	5	5	9	5	7	6	5	4	10	5	8	6	5	6	10	7
20.	Ганна Я.	1	4	5	4	6	7	9	6	9	1	5	8	7	5	6	5	6
21.	Генадій Л.	9	8	1	2	8	7	8	4	6	5	5	7	2	7	8	7	7
22.	Георгій О.	4	2	1	3	10	5	5	4	3	8	6	6	2	6	7	5	8
23.	Георгій П.	4	9	1	5	7	6	5	4	4	7	5	5	2	6	4	4	8
24.	Дар'я А.	9	8	9	3	10	10	7	4	10	5	7	10	8	6	6	2	8
25.	Дар'я М.	9	8	8	3	10	9	7	4	10	5	7	10	9	6	6	2	8
26.	Дмитро Д.	4	8	1	3	3	4	7	1	5	10	7	2	7	6	8	7	3
27.	Євген К.	7	5	7	3	7	5	5	5	2	9	5	6	7	2	7	9	6
28.	Євгенія К.	10	6	3	4	6	6	8	5	6	8	5	4	3	9	10	7	3
29.	Євгенія Т.	10	2	3	9	5	10	7	10	5	5	3	4	7	7	10	6	7
30.	Єгор Т.	4	2	3	4	6	6	9	5	5	7	6	8	4	2	7	6	7
31.	Ігор Д.	6	1	7	2	8	1	6	7	5	7	4	4	9	1	8	3	3
32.	Ігор К.	5	9	8	1	7	5	7	3	3	5	6	4	7	7	10	6	5
33.	Іда Г.	6	5	5	3	2	5	7	1	3	8	4	6	5	6	8	9	5
34.	Ілля Ч.	4	9	8	1	7	6	5	3	9	7	6	10	6	7	5	7	6
35.	Інна Ю.	6	10	7	2	5	6	4	5	4	8	4	5	6	3	5	7	6
36.	Ірина Ч.	4	6	7	8	6	5	8	5	3	4	4	3	9	6	4	6	6
37.	Катерина А.	5	3	7	6	5	6	7	2	5	8	6	9	4	2	10	10	6
38.	Кирило В.	3	1	5	3	5	5	4	4	4	10	1	7	8	1	5	6	6
39.	Костянтин Ж.	7	6	3	4	3	5	5	6	5	2	6	6	4	8	8	6	5
40.	Лариса Р.	7	4	10	4	8	4	4	3	5	9	8	7	10	3	7	3	8
41.	Леонід З.	4	1	7	1	5	4	3	3	4	9	7	8	6	3	4	6	4

42.	Лідія Т.	6	8	7	3	7	6	2	4	5	9	3	5	6	5	5	5	6
43.	Ліна К.	5	5	10	7	6	10	5	4	10	5	9	8	4	7	9	8	7
44.	Лілія Б.	5	4	5	4	8	4	5	3	3	7	4	8	9	2	7	8	8
45.	Максим К.	6	3	5	6	9	6	8	6	5	8	5	3	7	8	5	4	4
46.	Маргарита Н.	5	5	3	3	6	7	7	4	3	9	6	4	4	6	5	5	7
47.	Марина У.	2	5	5	6	5	7	3	2	8	5	5	8	7	1	5	6	6
48.	Марина Ф.	7	10	9	6	7	10	5	4	5	7	4	9	3	8	9	5	8
49.	Марина Ш.	5	8	5	4	8	4	5	3	4	4	5	5	5	2	8	5	6
50.	Марина Щ.	5	8	5	10	8	5	9	4	10	4	5	5	5	5	8	4	7
51.	Марія А.	7	7	5	3	6	9	6	5	7	1	3	10	4	2	8	5	6
52.	Марія Х.	6	8	9	4	10	9	4	6	6	8	4	3	8	7	2	7	1
53.	Мар'яна Є.	4	6	7	5	2	3	4	2	9	10	8	8	7	1	9	8	6
54.	Матвій З.	4	2	5	5	8	6	8	3	5	7	5	7	3	7	7	6	4
55.	Микита Б.	5	5	7	10	5	7	8	7	4	2	1	7	9	1	9	6	7
56.	Микита В.	7	9	10	5	10	6	6	3	2	8	6	6	7	6	5	10	7
57.	Микита Ч.	10	6	5	2	10	10	4	7	1	1	3	5	7	5	2	3	8
58.	Микола Р.	8	6	9	10	7	6	8	4	1	4	4	9	1	2	8	9	7
59.	Микола Ч.	8	3	10	6	5	10	6	4	9	5	3	6	5	7	9	10	8
60.	Микола Ч.	2	4	3	8	5	6	6	1	1	5	3	6	6	7	10	4	10
61.	Михайло А.	3	1	1	1	4	5	4	1	9	9	5	6	10	2	5	3	6
62.	Мстислава К.	1	8	3	4	6	5	4	3	3	8	4	7	7	3	10	6	6
63.	Мурат Г.	8	3	3	6	7	10	7	8	3	2	4	9	6	8	10	10	7
64.	Надія С.	8	7	5	4	7	7	6	4	5	9	6	5	5	6	9	5	6
65.	Надія У.	4	7	1	5	10	6	8	5	3	10	4	4	7	2	10	6	6
66.	Ніна А.	2	5	1	1	4	6	7	5	5	8	4	5	5	2	4	8	5
67.	Ніна А.	4	5	1	3	4	1	7	5	4	10	5	6	5	2	5	8	5
68.	Ніна Ф.	3	5	7	6	5	3	6	2	4	8	4	6	4	3	5	5	6
69.	Назар О.	5	1	10	3	5	4	5	3	5	9	4	6	6	3	2	8	5
70.	Наталя К.	3	7	3	1	9	10	6	4	4	5	3	9	5	1	7	4	7
71.	Наталя Т.	7	2	3	2	2	7	3	7	3	4	1	9	7	3	7	6	5
72.	Оксана К.	6	5	5	3	1	6	7	7	10	5	6	9	6	3	7	2	7
73.	Оксана К.	6	3	5	4	6	3	7	7	7	5	6	10	7	3	7	5	7
74.	Оксана Т.	4	1	1	5	6	1	6	7	6	9	10	10	7	5	8	5	5
75.	Олег О.	3	1	10	5	6	3	4	3	3	7	6	5	2	6	9	7	1
76.	Олег Ю.	3	3	1	5	10	1	5	8	4	9	5	5	10	7	6	3	4
77.	Олег П.	4	7	3	3	9	4	10	4	2	5	4	7	9	1	6	3	5
78.	Олександр Л.	5	2	10	4	6	7	8	4	3	7	4	9	3	8	8	7	7
79.	Олександр М.	3	3	1	5	10	1	5	6	4	9	5	7	7	7	9	7	6
80.	Олександр Н.	5	5	3	6	6	5	10	6	5	8	4	9	6	3	5	6	6
81.	Олександра І.	6	10	3	6	5	9	10	10	5	8	3	8	8	2	1	8	6
82.	Олексій Н.	7	1	7	5	5	6	6	4	1	7	4	8	5	5	7	5	6
83.	Олена Л.	8	6	3	5	7	4	6	3	4	10	6	6	5	5	9	10	6
84.	Ольга Б.	6	5	7	8	1	5	3	3	3	7	5	5	7	5	9	7	6
85.	Ольга Щ.	6	3	5	2	1	4	5	3	5	8	3	8	5	3	7	10	6
86.	Ольга Щ.	6	5	1	9	5	8	3	5	4	7	4	7	7	1	2	6	7
87.	Павло С.	7	3	5	6	4	1	7	4	1	5	6	6	7	2	6	6	1
88.	Петро Я.	4	5	9	3	6	4	8	6	3	10	4	6	4	3	10	5	6
89.	Поліна А.	10	6	9	3	7	10	6	9	7	5	7	7	5	3	6	5	7
90.	Раїса Ю.	6	7	3	3	5	10	3	2	10	9	5	7	6	6	6	8	10
91.	Регіна Д.	1	6	1	2	5	9	9	3	8	9	7	8	5	6	5	8	6

92.	Рената В.	6	5	3	1	4	7	10	2	7	8	6	5	5	6	5	8	6
93.	Роман В.	8	1	3	1	3	5	5	4	3	7	5	1	3	2	6	1	3
94.	Роман Ц.	7	3	3	3	5	6	4	5	3	5	6	8	4	3	5	6	7
95.	Роман Ч.	7	2	7	3	6	8	5	5	5	8	4	7	6	1	8	1	6
96.	Роман Я.	5	2	7	3	6	8	4	1	4	10	4	7	6	5	8	1	6
97.	Ростислав Д.	5	4	8	5	4	10	4	3	7	10	1	5	8	5	9	5	7
98.	Руслан З.	4	2	7	4	6	3	7	5	4	5	5	10	6	3	6	5	6
99.	Сабіна П.	5	7	7	6	5	5	1	3	5	4	6	8	5	3	7	5	5
100.	Світлана В.	8	10	3	4	6	4	3	4	10	8	5	4	4	1	4	5	5
101.	Семен І.	7	1	1	1	5	4	6	2	1	9	4	7	6	2	6	5	1
102.	Семен Й.	5	4	10	4	10	3	10	4	3	4	4	4	8	3	2	4	6
103.	Сергій Ж.	9	3	9	1	9	10	7	4	1	7	4	3	5	5	6	5	7
104.	Сергій З.	10	4	5	4	9	5	10	5	4	8	5	4	9	3	2	7	6
105.	Сергій Л.	4	8	3	4	10	5	5	4	3	7	4	8	6	3	7	5	4
106.	Софія С.	3	5	1	1	4	7	10	2	7	8	6	5	5	5	2	7	5
107.	Станіслав О.	7	5	5	6	9	10	8	7	6	4	8	6	8	10	2	5	5
108.	Степан О.	4	7	5	4	6	5	6	4	2	7	3	8	5	3	8	4	6
109.	Тамара Ф.	5	8	5	4	4	10	6	4	4	9	6	7	7	2	9	6	1
110.	Тарас Д.	7	5	7	8	5	7	6	3	1	7	4	5	5	6	5	8	6
111.	Тетяна Ч.	8	9	9	1	7	10	5	4	8	8	8	7	3	5	10	7	6
112.	Уляна Р.	2	2	3	3	4	10	6	3	6	4	10	8	5	6	4	7	5
113.	Юлія Б.	7	6	7	8	4	4	8	3	5	4	5	4	2	3	8	9	3
114.	Юлія П.	4	5	7	2	6	4	7	3	4	8	5	5	3	3	8	4	5
115.	Юлія Ч.	10	10	3	5	9	7	5	4	6	8	6	6	8	10	9	4	6
116.	Юлія Я.	4	10	3	5	9	7	5	4	7	8	4	6	8	8	7	7	6
117.	Юрій А.	4	2	7	7	9	7	2	3	4	5	4	5	6	5	5	7	7
118.	Ян А.	6	5	9	5	8	10	10	4	3	5	4	5	5	6	6	5	7
119.	Ян Б.	7	5	10	7	7	6	5	5	10	5	3	8	5	3	8	8	7
120.	Яна Д.	7	5	3	6	6	6	3	4	7	7	6	6	5	6	10	6	6

Значення вторинних факторів учасників дослідження за „16-ти факторним
опитувальником Р. Кеттелла”

№ п/п	Ім'я	Кількість стенів по факторам			
		F1	F2	F3	F4
1.	Альбіна Р.	6,1	3,4	5,5	3,2
2.	Алла С.	3,7	7,6	6,9	5,0
3.	Алла Ч.	4,4	6,8	7,1	6,1
4.	Анастасія Ш.	6,7	5	3,3	4,6
5.	Анатолій М.	7,2	5,7	5,9	5,5
6.	Андрій С.	5,7	4,7	7,5	6,8
7.	Андрій Ч.	4	3,5	10,3	4,7
8.	Анжеліка У.	5,2	7,1	6,5	7,3
9.	Антон К.	8,4	5,5	7,3	9,2
10.	Артем Г.	4,5	5,2	6,1	8,7
11.	Борис П.	4,3	3,5	9,1	2,9
12.	Богдан Ш.	7,7	4,5	9,3	8,9
13.	Віктор Р.	6,5	7	8,1	6,4
14.	Вікторія К.	6,4	3,4	5,5	5,5
15.	Володимир Р.	4,1	4,6	5,7	4,7
16.	Володимир С.	5,2	7,4	8,3	5,5
17.	В'ячеслав В.	4,6	5,3	5,1	6
18.	Ганна О.	4,8	5,4	8,1	4,3
19.	Ганна Р.	5,5	5,6	8,1	5,6
20.	Ганна Я.	6,1	5,5	4,7	5,3
21.	Генадій Л.	5,6	6,1	4,7	7,1
22.	Георгій О.	4,9	6,8	8,7	9,8
23.	Георгій П.	10,3	6,4	5,3	6,2
24.	Дар'я А.	8,3	8,6	3,7	7,9
25.	Дар'я М.	8,6	8,3	3,7	7,1
26.	Дмитро Д.	6,9	1,9	2,5	5,1
27.	Євген К.	6,7	5,1	7,7	5,4
28.	Євгенія К.	4,3	4,8	4,7	8,1
29.	Євгенія Т.	7,8	4,7	8,9	8,6
30.	Єгор Т.	6,2	4,6	7,5	5,4
31.	Ігор Д.	6,7	3,8	6,5	6,5
32.	Ігор К.	4,3	6,9	4,5	5,3
33.	Іда Г.	6,3	1,4	6,3	4,7
34.	Ілля Ч.	5,7	7,2	2,3	6,1
35.	Інна Ю.	6,3	6,8	4,1	3,0
36.	Ірина Ч.	5,9	5,6	7,1	4,2
37.	Катерина А.	6,4	3,4	7,5	5,5
38.	Кирило В.	8	3,6	8,7	3,6
39.	Костянтин Ж.	4,2	4,4	4,7	6,6
40.	Лариса Р.	3,8	9,8	6,1	8,0
41.	Леонід З.	7	2,9	7,1	6

42.	Лідія Т.	7,4	6	5,1	4,1
43.	Ліна К.	5	5,9	4,1	9
44.	Лілія Б.	6,0	8,1	8,3	6,2
45.	Максим К.	5,9	6,6	7,4	7,8
46.	Маргарита Н.	7,2	5,5	6,7	5,7
47.	Марина У.	6,5	4,2	5,9	3,8
48.	Марина Ф.	6,3	6,2	6,3	6,8
49.	Марина Ш.	4,4	6,1	5,3	4,5
50.	Марина Щ.	5,3	5,3	3,1	5,3
51.	Марія А.	5	6,6	5,7	4
52.	Марія Х.	4,8	9,7	5,6	5,6
53.	Мар'яна Є.	6,3	5	1,9	4,6
54.	Матвій З.	4,9	4,2	8,1	8,1
55.	Микита Б.	2,3	5,9	8,9	3,2
56.	Микита В.	6,6	6,7	7,1	7,1
57.	Микита Ч.	6,9	10,2	10,7	5,1
58.	Микола Р.	3,1	5	10,3	4,6
59.	Микола Ч.	5,2	5,5	5,9	6,8
60.	Микола Ч.	2,1	7,6	9,9	7,3
61.	Михайло А.	10	1,8	4,1	4,8
62.	Мстислава К.	3,8	6,7	6,3	4,0
63.	Мурат Г.	5	7,6	10,3	8,9
64.	Надія С.	6,9	5,4	5,3	7,3
65.	Надія У.	6,2	7,1	7,3	4,7
66.	Ніна А.	5,2	6,1	5,1	2,7
67.	Ніна А.	3,0	6,1	5,1	3,0
68.	Ніна Ф.	6,4	3,7	6,5	3,7
69.	Назар О.	6,6	3,3	7,1	3,9
70.	Наталя К.	7,3	7,6	7,7	4,4
71.	Наталя Т.	5,7	4,8	8,9	3,9
72.	Оксана К.	4,7	7,4	2,3	3,3
73.	Оксана К.	4,6	6,5	5,7	5,9
74.	Оксана Т.	3,2	6,3	6,1	6,7
75.	Олег О.	3,2	1,8	8,1	9,1
76.	Олег Ю.	4,1	7,0	7,3	6,0
77.	Олег П.	7,1	5,4	7,5	3,5
78.	Олександр Л.	5,9	4,3	9,5	7,8
79.	Олександр М.	4,1	6,5	7,7	8,8
80.	Олександр Н.	6	5,7	7,1	3,3
81.	Олександра І.	5,4	10,8	5,7	-0,9
82.	Олексій Н.	6,3	3,6	10,7	6,5
83.	Олена Л.	6,1	3,5	6,1	7,2
84.	Ольга Б.	1,9	5,4	6,7	4,2
85.	Ольга Щ.	6,3	1,5	5,9	3,4
86.	Ольга Щ.	6,7	6,1	8,3	4,3
87.	Павло С.	4,5	1,9	4	4,3
88.	Петро Я.	6,6	4,3	6,9	5,7
89.	Поліна А.	5,7	9,5	5,4	5,5
90.	Раїса Ю.	8,8	5,6	2,9	5,6
91.	Регіна Д.	7,1	5,7	3,9	4,9

92.	Рената В.	7,1	3,9	3,7	4,3
93.	Роман В.	6,1	2,8	6,5	4,6
94.	Роман Ц.	6	4,9	8,7	5,3
95.	Роман Ч.	5,2	7,8	7,9	4,8
96.	Роман Я.	3,2	9,0	8,5	6,6
97.	Ростислав Д.	4,6	8,4	6,5	4,7
98.	Руслан З.	6,2	3,6	7,1	5,5
99.	Сабіна П.	5,3	3,9	5,5	5,5
100.	Світлана В.	6	4,5	0,3	2,3
101.	Семен І.	6,2	2	9,3	4,9
102.	Семен Й.	3,5	7,0	7,7	5,6
103.	Сергій Ж.	7,5	7	9,7	6,9
104.	Сергій З.	6,5	7,3	7,1	5,5
105.	Сергій Л.	6	6,1	7,3	5,8
106.	Софія С.	6,9	4,5	3,7	2,7
107.	Станіслав О.	5,4	9,7	6,7	7,7
108.	Степан О.	6,7	4,5	7,7	1,4
109.	Тамара Ф.	5,3	5,9	5,9	4,2
110.	Тарас Д.	5,3	4,7	9,3	4,9
111.	Тетяна Ч.	6,3	6,8	2,7	7,5
112.	Уляна Р.	5,5	5,2	5,1	4,8
113.	Юлія Б.	3,4	2,8	5,3	4,1
114.	Юлія П.	6,5	3,2	5,7	5,4
115.	Юлія Ч.	6,6	7,6	4,3	7,8
116.	Юлія Я.	7,0	7,0	4,1	6,4
117.	Юрій А.	5,3	6,0	9,3	8,6
118.	Ян А.	6,3	7,1	8,7	5,7
119.	Ян Б.	5,3	5,1	4,7	3,8
120.	Яна Д.	5,9	4,1	5,1	8,5

Середні значення первинних та вторинних факторів за „16-ти факторним опитувальником Р. Кеттелла”

Назва фактору	Назва параметру	Середнє значення
A	Товариськість	5,1
B	Інтелект	5,3
C	Емоційна стійкість	4,5
E	Домінантність	6,3
F	Безпечність	6,1
G	Моральна нормативність	5,9
H	Сміливість	4,3
I	Жорсткість	4,9
L	Підозрілість	6,9
M	Мрійливість	4,9
N	Дипломатичність	6,5
O	Тривожність	5,9
Q1	Радикалізм	4,4
Q2	Самостійність	6,8
Q3	Дисциплінованість	5,9
Q4	Напруженість	6,1
F1	Тривожність	5,7
F2	Екстраверсія	5,5
F3	Емоційна лабільність	6,4
F4	Домінантність	5,5

Результати симптомокомплексів за „16-ти факторним опитувальником
Р. Кеттелла”

№ п/п	Ім'я	Симптомокомплекси								
		Комунікативний			Інтелектуальний		Емоційний			Регуляторний
		A+ H	L+ N	E+ Q ₂	B+ M	N+ Q ₁	C+ I	H+ F	O+ Q ₄	Q ₃ + G
1.	Альбіна Р.	10	17	9	6	12	12	8	11	8
2.	Алла С.	7	14	10	8	9	8	8	13	10
3.	Алла Ч.	8	13	11	8	11	9	10	13	11
4.	Анастасія Ш.	13	18	11	17	12	12	10	9	7
5.	Анатолій М.	13	12	15	8	10	6	11	15	15
6.	Андрій С.	10	14	14	7	14	8	10	12	15
7.	Андрій Ч.	5	11	9	10	8	9	8	10	11
8.	Анжеліка У.	6	9	12	20	7	10	12	15	12
9.	Антон К.	7	13	18	10	9	8	13	14	7
10.	Артем Г.	11	15	16	11	14	7	9	8	16
11.	Борис П.	7	20	7	10	13	9	9	6	14
12.	Богдан Ш.	6	16	18	8	12	4	11	15	9
13.	Віктор Р.	13	7	17	12	11	2	15	12	11
14.	Вікторія К.	8	17	14	15	11	14	10	12	16
15.	Володимир Р.	11	15	11	13	11	10	9	4	11
16.	Володимир С.	10	15	17	12	10	6	14	12	6
17.	В'ячеслав В.	10	12	12	10	14	10	12	10	16
18.	Ганна О.	7	16	10	9	12	14	12	10	16
19.	Ганна Р.	10	18	11	10	13	13	12	13	16
20.	Ганна Я.	10	9	12	10	13	13	13	13	14
21.	Геннадій Л.	12	12	16	6	14	8	11	9	15
22.	Георгій О.	6	14	17	7	12	6	9	10	10
23.	Георгій П.	13	12	11	6	11	9	10	10	9
24.	Дар'я А.	12	15	16	16	16	13	14	16	9
25.	Дар'я У.	12	15	16	16	16	13	14	16	9
26.	Дмитро Д.	9	12	11	8	8	8	5	10	14
27.	Євген К.	10	15	14	12	8	5	10	13	14
28.	Євгенія К.	11	12	16	8	13	10	11	6	15
29.	Євгенія Т.	12	9	15	6	11	14	20	14	13
30.	Єгор Т.	7	15	13	9	10	9	11	11	15
31.	Ігор Д.	8	11	16	11	5	7	8	12	9
32.	Ігор К.	12	9	17	14	11	4	8	12	13
33.	Іда Г.	6	14	10	9	12	6	6	10	16
34.	Ілля Ч.	12	17	12	14	17	10	9	12	12

35.	Інна Ю.	15	13	10	11	8	6	11	12	11
36.	Ірина Ч.	11	7	10	11	9	11	10	15	14
37.	Катерина А.	5	17	15	13	11	11	8	10	17
38.	Кирило В.	5	17	10	6	8	7	9	14	10
39.	Костянтин Ж.	12	8	11	9	14	9	11	9	11
40.	Лариса Р.	7	16	15	18	10	9	7	18	7
41.	Леонід З.	4	17	9	14	11	5	7	10	9
42.	Лідія Т.	12	14	12	10	10	8	10	12	7
43.	Ліна К.	9	13	15	19	15	17	14	11	13
44.	Лілія Б.	7	15	15	9	10	7	7	17	13
45.	Максим К.	9	11	14	10	11	11	12	11	12
46.	Маргарита Н.	9	13	11	9	10	6	11	11	12
47.	Марина У.	7	13	10	10	9	14	9	13	9
48.	Марина Ф.	14	16	16	13	17	11	14	11	10
49.	Марина Ш.	11	9	16	10	7	8	7	11	10
50.	Марина Щ.	12	9	16	10	10	20	9	12	13
51.	Марія А.	12	11	14	8	12	10	14	10	11
52.	Марія Х.	14	11	12	13	10	10	15	9	11
53.	Мар'яна Є.	8	18	11	15	9	14	5	13	12
54.	Матвій З.	5	14	15	10	14	10	9	7	14
55.	Микита Б.	12	9	14	8	8	14	14	16	14
56.	Микита В.	12	14	15	16	12	7	9	14	16
57.	Микита Ч.	13	6	12	8	10	3	17	15	7
58.	Микола Р.	10	13	15	13	11	11	10	8	17
59.	Микола Ч.	7	11	14	13	13	15	14	13	16
60.	Микола Ч.	5	11	15	6	13	9	7	16	10
61.	Михайло А.	2	15	9	6	8	10	6	16	7
62.	Мстислава К.	11	15	16	7	10	7	8	13	10
63.	Мурат Г.	11	11	17	7	17	9	18	13	17
64.	Надія С.	11	14	16	11	11	9	11	11	11
65.	Надія У.	12	14	20	5	6	8	11	13	14
66.	Ніна А.	10	13	8	5	7	6	11	10	15
67.	Ніна А.	10	16	9	6	8	7	6	10	15
68.	Назар О.	4	15	7	14	9	8	7	11	13
69.	Наталя К.	11	14	16	6	10	5	14	12	10
70.	Наталя Т.	9	13	9	4	12	5	14	12	9
71.	Ніна Ф.	7	14	10	11	9	10	5	10	11
72.	Оксана К.	12	14	8	11	12	13	13	13	9
73.	Оксана К.	10	15	13	11	13	11	10	14	12
74.	Оксана Т.	8	19	14	11	15	11	8	12	11
75.	Олег О.	4	12	15	16	11	8	6	3	11
76.	Олег Ю.	11	14	16	6	12	9	9	14	8
77.	Олег П.	11	12	15	7	8	5	8	14	13
78.	Олександр Л.	6	16	14	14	17	7	11	10	15
79.	Олександр М.	9	16	19	6	14	9	7	13	12
80.	Олександр Н.	11	17	11	7	12	11	11	12	16
81.	Олександра І.	20	16	6	6	10	11	19	14	18
82.	Олексій Н.	5	15	12	11	13	6	10	11	11
83.	Олена Л.	9	16	16	9	11	9	7	11	16
84.	Ольга Б.	8	12	10	12	10	11	8	13	10

85.	Ольга Щ.	6	16	8	8	11	7	7	11	15
86.	Ольга Щ.	10	14	7	5	8	13	13	14	9
87.	Павло С.	7	11	10	11	8	7	5	8	13
88.	Петро Я.	11	16	16	13	9	6	10	10	13
89.	Полина А.	15	12	13	16	10	10	19	12	11
90.	Раїса Ю.	9	16	11	8	13	13	12	16	11
91.	Регіна Д.	9	17	10	8	14	10	12	11	17
92.	Рената В.	7	13	9	9	11	8	9	11	18
93.	Роман В.	5	8	9	8	3	4	9	6	6
94.	Роман Ц.	8	13	10	9	11	6	11	11	10
95.	Роман Ч.	7	15	14	11	8	8	13	12	6
96.	Роман Я.	3	17	14	11	12	7	9	12	5
97.	Ростислав Д.	7	15	13	9	10	12	13	15	9
98.	Руслан З.	7	15	12	12	13	8	8	12	12
99.	Сабіна П.	10	12	12	13	11	11	8	10	6
100.	Світлана В.	14	12	10	8	5	14	8	9	8
101.	Семен І.	3	16	11	5	9	2	6	7	11
102.	Семен Й.	8	8	12	14	7	7	7	14	14
103.	Сергій Ж.	7	10	15	13	8	2	14	12	12
104.	Сергій З.	9	12	11	10	7	8	10	15	17
105.	Сергій Л.	12	15	17	7	11	7	9	10	10
106.	Софія С.	7	13	6	7	10	8	9	10	17
107.	Станіслав О.	12	10	11	13	16	12	17	13	13
108.	Степан О.	11	15	14	8	11	6	9	11	10
109.	Тамара Ф.	12	16	13	11	9	8	14	8	12
110.	Тарас Д.	8	12	10	11	11	9	10	11	14
111.	Тетяна Ч.	13	15	17	17	12	9	14	9	12
112.	Уляна Р.	5	12	8	13	14	9	13	10	13
113.	Юлія Б.	9	8	12	12	7	13	7	5	17
114.	Юлія П.	8	13	14	12	8	6	7	8	11
115.	Юлія Ч.	14	14	18	9	16	11	11	14	9
116.	Юлія Я.	14	14	16	7	14	12	11	14	12
117.	Юрій А.	5	10	14	11	10	11	10	13	9
118.	Ян А.	9	10	14	13	11	8	14	12	15
119.	Ян Б.	10	13	15	13	11	17	11	12	13
120.	Яна Д.	9	13	16	9	12	13	10	11	9

ГЛОСАРІЙ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

АДРЕСНИЙ ТЕРОРИЗМ – вид тероризму, що має свій прояв в усуненні посадових осіб державного апарату, в першу чергу співробітників правоохоронних органів, що протидіють терористичному руху.

АПОКАЛІПТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ – тероризм, мета якого – нанесення будь-якою ціною максимального збитку об'єкту терористичного акта.

БІОЛОГІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ являє собою використання біологічних засобів ведення війни (бактерії, віруси і т.п.) проти населення з метою знищити максимальну кількість людей.

БІОТЕРОРИЗМ – термін, що ввійшов у широкий вжиток після масової атаки фундаменталістських терористів з використанням предметів бактеріологічної зброї восени 2001 року в США (розсилка поштою спор найнебезпечнішого інфекційного захворювання – сибірської виразки, що призвело до загибелі кількох осіб). В цілому під біотероризмом розуміються терористичні акції з використанням біологічної зброї або її частин.

ВІЙСЬКОВИЙ ТЕРОР – це політично мотивовані, умисні дії воюючих сторін, спрямовані на позбавлення цивільного населення життя, здоров'я, житла і майна з метою досягнення військових успіхів, а також на винищення цивільного населення з метою викликати страх і морально знищити противника. Військовий терор має місце під час війни і спрямований не лише на економічне і військове ослаблення противника, знищення його промислової та оборонної могутності, але й на те, щоб привести його в заціпеніння, навести жах на населення, змінити психологічну обстановку в країні.

ВЛАДА – центральне, організаційне й регулятивно-контрольне начало політики, здатність, право і можливість суб'єкта політики нав'язувати власну волю, розпоряджатися іншими людьми, суспільними групами, державами за допомогою авторитету, закону, примусу тощо; система керівних (державних) органів.

ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИЙ ТЕРОРИЗМ (репресивний терор) – тероризм, що використовується органами влади для залякування або фізичного усунення своїх політичних супротивників або цілих соціальних груп населення.

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР – терор, що характеризується особливо репресивною, жорстокою діяльністю державної влади стосовно своїх політичних противників як усередині країни, так і поза її межами. Державний терор використовується для того, щоб дезорганізувати соціальні рухи або революційні групи, звести нанівець їх вплив і протистояти їх рушійній силі, проявів якої боїться держава або яка вже існує в дійсності. Державний терор націлений на різні шари суспільства; він покликаний дати зрозуміти, що дисидентські рухи будуть придушені будь-яким шляхом і будь-якою ціною.

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОРИЗМ – тероризм, що організується і проводиться державними органами; він визначається потребою в залякуванні власного населення, його повного придушення та поневолення і, разом з тим, знищення тих, хто бореться з тиранічною державою.

ЕКОНОМІКО-КРИМІНАЛЬНИЙ ТЕРОРИЗМ – це боротьба між великими кримінальними угрупованнями за розподіл сфер впливу, що приносять дохід, супроводжується вчиненням терористичних акцій, спрямованих проти лідерів і членів інших угруповань.

ЕКОНОМІЧНИЙ ТЕРОР – це кримінальна діяльність окремих осіб та організаційно-терористичних формувань, спрямована на послаблення економічного стану держави, на дезорганізацію діяльності окремих галузей та підприємств, самовільне використання державних ресурсів.

ЕКОНОМІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ – вибір терористами як об'єктів нападу комерційних фірм і промислових підприємств визначається прагненням вплинути на фірми з метою зміни або припинення їх діяльності.

ЕКОТЕРОРИЗМ – злочини терористичного характеру, пов'язані з умисним наданням шкідливого впливу на природне середовище, що вчиняються приватними особами та організаціями для досягнення власних корисливих цілей, залякування осіб та органів, що приймають рішення,

залякування населення. Слід розмежовувати екотероризм, де природа і екологічні права людини – об'єкт злочинів, і екологічний тероризм, де природа і екологічні права людини нібито захищаються терористами (боротьба проти науково-технічного прогресу взагалі, проти забруднення навколишнього середовища, вбивства тварин, будівництва ядерних об'єктів терористичними методами) .

ЕКСТРЕМІЗМ (від фр. *extremisme*, лат. *extremus* – крайній) – прихильність крайнім поглядам і, особливо, методам, діям, заходам в політиці. Серед таких методів можна відзначити провокацію заворушень, громадянську непокору, терористичні акції, методи партизанської війни. Найбільш радикально налаштовані екстремісти часто заперечують в принципі будь-які компроміси, переговори, угоди.

ЕТНІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ (від грец. *ethnos* – народ) – це неадекватна форма боротьби проти дійсного або уявного ущемлення прав та інтересів окремих націй і етнічних груп. За своєю суттю етнічний тероризм є расизмом (расизм – віра у вищість одних рас чи етносів над іншими та упередження й дискримінація, пов'язані з такою вірою).

ЗАГАЛЬНОКАРНИЙ корисливий тероризм – повинен залякувати тих, хто перешкоджає злочинцям в отриманні жаданих матеріальних цінностей, в тому числі комерційних супротивників, тих, хто зобов'язаний платити данину злочинцям, або тих, кого примушують прийняти завідомо не вигідні умови.

ЗВИЧАЙНИЙ ТЕРОРИЗМ – тероризм, що використовує звичайні засоби ураження різних типів, у тому числі вибухові речовини.

ЗОВНІШНЬОДЕРЖАВНИЙ ТЕРОРИЗМ – тероризм, що застосовується для досягнення державою своїх цілей за кордоном.

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ТЕРОР – терор, який переслідує одну мету – знищення своїх жертв, їх фізичне і моральне виснаження. Цей вид терору проявляє себе у переслідуванні людей за інакомислення, позбавленні їх права мати свою думку, в істотному обмеженні свободи, у вселенні в них екзистенційного страху.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ – використовує джерело і ЗМІ і інші інформаційні засоби в цілях нагнітання негативної обстановки у суспільстві, розкладання його певних груп.

КІБЕРНЕТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ – тероризм, що використовує спеціальні „програми-віруси” для виводу з ладу або порушення нормального функціонування комп’ютерних мереж.

КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНИЙ (контрреволюція – боротьба противників революції проти діяльності революційних влад) **ТЕРОР** – терор, що здійснюється реакційними класами (режимами) для підтримки свого панування і включає різні засоби: розгром прогресивних організацій трудящих, арешти і знищення їх керівників та активістів, розстріл і арешти учасників політичних демонстрацій, мітингів, страйків і т. д. Ці акції здійснюються як державними каральними органами, так і створюваними реакційними буржуазними партіями спеціальними терористичними організаціями.

КРИМІНАЛЬНИЙ ТЕРОРИЗМ – тероризм, що проводиться для усунення суперників з числа інших злочинців, часто це протиборство організованих груп, які суперничають між собою.

ЛОКУС КОНТРОЛЮ – це психологічний фактор, який характеризує певний тип особистості, який виражається в схильності індивіда приписувати відповідальність за ті, що відбуваються в його житті події і результати своєї діяльності або власним здібностям і зусиллям, або впливу зовнішніх сил. Можливі два варіанти локусу контролю і, відповідно, два типи людей: зовнішній локус контролю (екстернал) людина вважає, що відбуваються з ним події результат дії зовнішніх сил, випадку, обставин, інших людей і т.п. та внутрішній локус контролю (інтернал) – людина інтерпретує значущі події як результат власних зусиль.

МЕРКАНТИЛЬНИЙ ТЕРОРИЗМ – метою якого є вимагання, отримання яких-небудь поступок або виконання певних вимог терористів.

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ – специфічна форма тероризму, основними цілями якого є дезорганізація державного управління, завдання

економічної та політичної шкоди, порушення підвалин суспільного апарату, які мають, на думку терористів мотивувати владу до зміни політики; визначається цей вид тероризму за такими ознаками: терористичний акт здійснений за межами тих країн, громадянами яких є терористи і їхні жертви; злочин спрямований проти осіб, що користуються міжнародним захистом; підготовка терористичного акту велася за межами країни, в якій він був здійснений; терорист, який здійснив терористичний акт в одній державі, ховається від відповідальності в іншій, і в цьому випадку постає питання про його екстрадицію.

МОТИВ – це ідеальний чи матеріальний предмет, досягнення якого виступає сенсом діяльності. Людині він представляється в формі специфічних переживань, які можуть характеризуватися позитивними емоціями від досягнення цього предмета, або ж негативними, пов'язаними з незадоволеністю в цьому положенні.

НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ – переслідує мету витіснити іншу націю шляхом усунення більшої частини її представників, позбавитися від її влади, інколи – знищити культуру, захопити майно та землю, ліквідувати лідерів. Націоналізм часто приймає форму сепаратизму, а націоналістичний тероризм, відповідно, – форму сепаратистського.

ОПОЗИЦІЙНИЙ ТЕРОР являє собою насильство або залякування, що використовуються в якості засобу політичної боротьби, ворожими правлячому режиму угрупованнями. Він проявляється найчастіше у вигляді окремих терористичних актів – вбивств державних діячів, вибухів у громадських місцях, захоплення заручників та ін.

ПІДРИВНИЙ ТЕРОР – це терор спрямований на дестабілізацію або повне руйнування тієї чи іншої системи політичної влади, на підриг її зсередини за допомогою різноманітних прийомів і методів насильства (вибухів, вбивств, захоплення заручників тощо).

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОР – це опозиційна діяльність екстремістських організацій або окремих осіб з метою систематичного або одиничного

використання насильства (або його загрози) з метою залякування будь-кого (уряду, партії, населення, групи тощо). Основні ознаки політичного терору: насильство (в т.ч. масове); системність актів насильства (розстріли, голодомори тощо); цілеспрямованість.

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ – тероризм, що пов’язаний з боротьбою за владу і, відповідно, спрямований на залякування або усунення політичних противників. Політичний тероризм – це агресивна внутрішньополітична діяльність певних соціальних сил, спрямована на розвал основ державності країни і руйнування багатонаціональної природно історичної спільності людей з метою задоволення своїх корисливих інтересів. Прямим наслідком політичного тероризму є економічний геноцид, сепаратизм, загострення міжнаціональних та соціальних конфліктів.

ПСИХОПАТ-ФАНАТИК – це людина, що керується своїми переконаннями (релігійними, ідеологічними, політичними) і щиро вважає, що її дії, не залежно від конкретних результатів, корисні для суспільства. У цієї людини сфера свідомості вкрай звужена тими чи іншими доктринами, і нею ж полагоджена її емоційна сфера.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ (революція – докорінний переворот у житті суспільства, що призводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утвердження нового, прогресивного) **ТЕРОР** – використання революційними лідерами насильства або загрози насильства з метою примусити прийняти пропоновані ними політичні дії.

„РЕВОЛЮЦІЙНИЙ” ТЕРОРИЗМ (від пізньолат. revolution – поворот, переворот, перетворення) – тероризм, зазвичай, спрямований на зміну (дестабілізацію) існуючого ладу.

РЕЛІГІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ представляють терористичні організації, об’єднані приналежністю до однієї конфесії. Однією з основ для виникнення тероризму на релігійному ґрунті є фундаменталізм, який характерний більшою чи меншою мірою для всіх світових релігій.

РЕПРЕСИВНИЙ ТЕРОР – терор, що спрямований на збереження існуючої політичної влади шляхом придушення, знищення, ізоляції дійсних або уявних противників.

РИЗИК – це характеристика діяльності за невизначеності для суб'єкта її наслідків і наявності передбачень про можливі негативні наслідки на випадок неуспіху (покарання, біль, травма, втрата престижу тощо).

РІВЕНЬ ЖИТТЯ (матеріальне становище населення) – це найважливіший багатогранний соціальний узагальнений показник. В його складну структуру входять основні елементи, що характеризують добробут населення (якісний стан повсякденного життя), а саме: національний дохід (прибуток) і його використання в народному господарстві; прибутки та видатки населення (середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата, роздрібні ціни на товари та послуги, загальні індекси роздрібних цін та бюджетні індекси); показник споживання населенням матеріальних благ (споживання продуктів харчування в розрізі основних продуктів добового раціону, калорійність та якісний склад фактичного споживання із розподілом на продукти тваринного та рослинного походження); показники товарообігу; забезпечення населення житлом; охорона здоров'я та фізична культура; показники народної освіти.

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ – це особливий стан суспільної свідомості і поведінки, специфічна ситуація сприйняття і оцінки дійсності. Це стан властивий конфлікту і супроводжує його. Масштаби соціальної напруженості здебільшого можна порівняти з масштабами конфлікту і породжуються ними. Можна вести мову про напруженість міжособистісної, міжгрупової, міжнаціональної або про глобальну напруженість в суспільстві. Соціальна напруженість являє собою емоційний стан в групі або суспільстві в цілому, викликаний тиском з боку природного чи соціального середовища, яке триває, як правило, протягом більш-менш тривалого часу. Напруженість може бути викликана аж ніяк не тільки прагненням досягти будь-якої мети, а й різного роду помилками або некомпетентністю лідерів. Крім того, звичайний

стан людей може різко змінитися через вплив невідконтрольних людині сил природи: зміни клімату, виснаження ресурсів, землетрусу і т.д.

СТАН СУСПІЛЬСТВА (соціальний статус) – соціальне становище, займане соціальним індивідом чи соціальною групою в суспільстві або окремою соціальною підсистемою суспільства. Визначається за специфічними для конкретного суспільства ознаками, в якості яких можуть виступати економічні, національні, вікові й інші ознаки.

ТЕРОР – особлива форма політичного насильства, що супроводжується жорстокістю, цілеспрямованістю та удаваною ефективністю. Широко використовується як засіб політичної боротьби в інтересах держави, організації чи певної групи осіб.

ТЕРОРИЗМ – це загально небезпечні дії або погроза ними, що вчиняються публічно і посягають на суспільну безпеку та спрямовані на створення в суспільстві обстановки страху, неспокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмови від нього в інтересах винних; злочинне діяння, що полягає в застосуванні протиправних дій або в загрозі їх застосування відносно окремих осіб, групи осіб, матеріальних або нематеріальних об'єктів, що супроводжується залякуванням населення і навмисним створенням обстановки страху, пригніченості, напруженості з метою ухвалення рішень, вигідних для терористів, що характеризуються підвищеною суспільною небезпекою і публічним характером здійснення.

ТЕРОРИСТ – особа, що бере участь у здійсненні терористичної діяльності в будь-якій формі.

ТЕРОРИСТ-ІДЕОЛОГ – людина, яка просто „замовляє” терористичні акти й, можливо, оплачує виконання.

ТЕРОРИСТ-КАМІКАДЗЕ – людина, що йде на вірну смерть і знає, що загине.

ТЕРОРИСТ-НАЙМАНЕЦЬ – людина, для якої мета – одержати за терористичний акт гроші. І вона зовсім не хоче умирати.

ТЕРОРИСТ-ФАНАТИК – людина, яка готова вмерти „за справу”, але зовсім не прагне до гарної смерті.

ТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ – діяльність, що включає в себе: організацію, планування, підготовку, фінансування та реалізацію терористичного акту; підбурювання до терористичного акту; організацію незаконного збройного формування, злочинного співтовариства (злочинної організації), організованої групи для реалізації терористичного акту, а так само участь у такій структурі; вербування, озброєння, навчання та використання терористів; інформаційне чи інше пособництво в плануванні, підготовці або реалізації терористичного акту; пропаганду ідей тероризму, розповсюдження матеріалів або інформації, які закликають до здійснення терористичної діяльності або обґрунтовуючих чи виправдовуючих необхідність здійснення такої діяльності.

ТЕРОРИСТИЧНИЙ АКТ – це застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

ФРУСТРАЦІЯ (від лат. frustratio – обман, марне очікування) – негативний психічний стан, обумовлений неможливістю задоволення тих чи інших потреб. Цей стан проявляється в переживаннях розчаруваннях, тривозі, дратівливості, нарешті, розпачі.

ХІМІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ передбачає використання в якості засобу здійснення терористичних актів хімічної зброї, яке є найбільш простим і

доступним засобом ведення терористичних операцій в порівнянні з іншими видами зброї масового ураження.

ЯДЕРНИЙ ТЕРРОРИЗМ – гіпотетичний вид тероризму, в якому використовується ядерна зброя або радіоактивні матеріали.